

ΚΥΡΙΑΚΗ 21 ΙΟΥΝΙΟΥ 1998

2-31 ΑΦΙΕΡΩΜΑ

● Η ιστορία της Ικαρίας.

Από τη νεολιθική εποχή έως σήμερα.

Του Ιωάννου Μελά

● Η Ικαρία στην αρχαιότητα.

Οινόη, Θέρμες, Δράκανο.

Του Θεμιστοκλή Κατσαρού

● Δύο αρχαιομεταλλουργικές θέσεις.

Του Θωμά Κατσαρού

● Περιηγητές και χαρτογράφοι.

Περιγραφές και απεικονίσεις από τον 15ο έως τα μέσα του 19ου αι.

Της Λεωνόρας Ναβάρι

● Η Ικαριακή επανάσταση του 1912.

Η εξέγερση κατά των Τούρκων, η Ελεύθερη Πολιτεία, η Ένωση.

Του Θεολόγου Μπινίκου

● Η Ικαρία ως τόπος εξορίας.

Ρωμαιοκρατία, Βυζάντιο, Εμφύλιος.

Του Ξενοφώντα Κόχλια

● Παραδοσιακοί οικισμοί.

Το κτιστό περιβάλλον και η λαϊκή αρχιτεκτονική.

Του Γιώργου Ν. Κόκκινου

● Πνευματικοί άνθρωποι.

Ι. Ζελεπός, Χρ. Μαυρογιώργης, Γ. Λομβαρδός, Αρ. Φουτρίδης.

Της Βαλεντίνης Τσελίκα

● Αρχαία και χειρόγραφα.

Πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την Ικαρία.

Του Αγαμέμν. Τσελίκα

● Παρόν και μέλλον.

Προβλήματα και οικονομική ανάπτυξη.

Του Ηλία Γιαννίη

● Η διάλεκτος της Ικαρίας.

Το γλωσσικό ιδίωμα και ο Γ. Χατζιδάκις.

Του Γ. Ν. Βασιλάρου

● Τα καριώτικα πανηγύρια.

Με λατρευτικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα.

Της Αργεντούλας Πάσχαρη - Κουλουλία

● Τραγούδια και χοροί.

Δημοτικά τραγούδια, λαϊκοί οργανοπαίκτες, καριώτικος χορός.

Του Δημήτρη Θέμελη

● Οι ιαματικές πηγές.

Γνωστές για τις θεραπευτικές τους ιδιότητες.

Του Θανάση Βασιλάρου

● Η φύση της Ικαρίας.

Η άγρια πανίδα και χλωρίδα.

Των Μαρίας Δημάκη - Αχιλλέα Δημητρόπουλου

● Σπάνια αποτυπώματα από το παρελθόν.

Του Θωμά Κατσαρού

Εξόφυλλο: Αποψη του Εύδηλου (φωτ.: Χ. Μαλαχίσις).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Ο Άγιος Κήρυκος, πριν την κατασκευή λιμένος (φωτ.: αρχείο Λεωνίδα Βαρδαρού).

Η ιστορία της Ικαρίας

Η μακραίωνη πορεία του νησιού από τη νεολιθική εποχή έως σήμερα

Του **Ιωάννου Μελά**

Ιστορικού, πρώην υπουργού

Η ΙΚΑΡΙΑ ανήκει εις το σύμπλεγμα των ανατολικών Σποραδών. Η ηλικία της κατά τους ειδικούς αρχίζει από το διάμεσον των 400-600 εκατομμυρίων χρόνων. Απέχει 35 μίλια από την Χίον, 18 από την Πάτμον, 10 από την Σάμον και περίπου 140 από τον Πειραιά. Αποτελεί δε στενόμακρη ορεινή μάζαν, που την χωρίζει καθ' όλον της το μάκρος και εις ύψος που κυμαίνεται μεταξύ 600 και 1041 μέτρων, το όρος, που από χρόνους πανάρχαιους ονομάζετο Δράκανον ή Πράμνος, το γνωστόν με το κατοπινό και νεώτερον όνομα Αθέρας.

Κατά τα παραδομένα, η Ικαρία πριν από το σημερινό της, είχε τα ονόματα Μάκρις, Δολίχη (διά το σχήμα της), Ιχθυόεσσα (διά το πλήθος των ψαριών) και Ανεμόεσσα από την σφοδρότητα των ανέμων της. Οι αρχαίοι, κατά τα βεβαιωμένα από κείμενα και επιγραφές, μεταξύ των οποίων και οι φορολογικοί κατάλο-

γοι των χρόνων της Αθηναϊκής Συμμαχίας, ονόμαζαν την νήσον Ικαρον. Το όνομα αυτό, όπως και το τωρινόν Ικαρία, σχετίζονται με τον πνιγμόν και την ταφήν του Ικάρου. Η εκδοχή αντιλέγεται κυρίως από τον ερευνητή Μποχάρτους, που υποστηρίζει ότι το όνομα προέκυψε από την λέξη Ι/κάρ, που είναι απόδοση στα φοινικικά του ονόματος Ιχθυόεσσα.

Η Ικαρία εμφανίζεται κατοικημένη

Επιμέλεια αφιερώματος:

Δ·ΡΑ ΑΝΤ·ΝΙΟΥ

από την εποχή του λίθου. Βασική θεότης της αρχαίας ικαριακής ευλαβείας ήταν η φθασμένη από τους Χουσίτας του Περσικού Κόλπου, Ταυροπόλος Αρτεμις. Πρώτος σταθμός της ήταν η γειτονική Πάτμος, όπου αξιώθη ιερού, κτισμένου εκεί όπου εκτίσθη τον 15ον μ.Χ. αιώνα από τον μοναχόν Χριστόδουλον η μονή του Ευαγγελιστού Ιωάννου του Θεολόγου. Εγκαταστάθηκε δε οριστικώς εις την Ικαρίαν, εκεί όπου το κέντρον του ιερατικού της

κράτους εις το παράλιον της θέσεως Νας, όπου εκτίσθη το καλλιμάρμαρον Πανιώνειον ιερόν, με το υποδειγματικόν, ουρανόπεμπτον ξόανον της θεάς, το φερμένον εκει από τον Ορέστην, από τους Ταύρους.

Άλλη μεγάλη θεότης των Ικαρίων ήτο ο Διόνυσος, τον οποίον φθασμένον με το κλήμα της αμπέλου και την γυναικείαν στρατιάν του από την ενδότερην Ασίαν, ο ελληνικός κόσμος επίστευε από ελλιπήν ενημέρωση, γεννημένον εις την Ικαρον. Και την άμπελον πρωτοφωτρωμένην εις τον Πράμνον της νήσου.

Αρχαιότητα

Η Ικαρία είχε ιστορηθεί από ιδίων της ιστορικών, τον Επαρχίδην, που είχε φιλοξενήσει εις την πατρίδα του τον Ευριπίδην. Πρώτην ιστορικήν αναφοράν για την Ικαρίαν έχομεν από τον Στράβωνα, πληροφορημένον από τον Αριστομένην τον Λαμψακηνόν, που έγγραφε ότι την «Ικαρον οι Μιλήσιοι συνώκησαν». Αναφοράν φανερά σχετικήν με πε-

Ο Άγιος Κήρυκος, πρωτεύουσα και λιμάνι της Ικαρίας (φωτ.: Γιάννης Γιαννέλος).

ριστατικών του 8ου π. Χ. αιώνας, κατά τον οποίον οι αιναύται Μιλήσιοι με την πρόθεσιν κατασποράς αποικιών από την νότιον Ρωσίαν έως την Ισπανίαν άρχισαν με εποικισμόν της γειτονικής των Ικαρίας. Εις οικισμόν υφιστάμενον ή πρωτοϊδρυμένον από εκείνους έδωσαν το όνομα Ολβία, που συνήθιζαν να δίνουν εις τας αποικίας των.

Οι Ικάριοι, υποτελείς κατά τον 6ον π.Χ. αι. εις τον τύραννον της Σάμου Πολυκράτην, υπέκυψαν μετά εις τους Πέρσες. Μετά τον όλεθρον όμως εκείνων εις την εν Σαλαμίνα ναυμαχίαν, Οινόη και Θέρμαι έλαβαν μέρος εις την Αθηναϊκήν Συμμαχίαν. Παρέμειναν δε πιστοί εις αυτήν, όπως όλα σχεδόν αι μικραί νήσοι, μέχρι του τέλους της Αθηναϊκής αυτονομίας και την υπαγωγήν της πόλεως-κράτους εις την Μακεδονικήν ηγεσίαν.

Κατά τον Αρριανόν, όταν έφθασε ο Αλέξανδρος εις τον Ευφράτην διέταξε να ονομάσουν μια από τις 17 νήσους του Περσικού κόλπου Ικαρία, ύστερα από την διαβεβαίωση των Ικαριων ερετών του στόλου, που του ανέφεραν ομοιότητας της νήσου με την αιγαιατικήν των πατρίδα.

Εις τους καιρούς των επιγόνων η ακρόπολις του Δρακάνου κατελήφθη από τον Δημήτριον τον Πολιορκητήν, εις τον οποίον αποδίδεται το κτίσιμον ή η μετασκευή του πύργου, που σώζεται ερειπωμένος εις το Δράκανον. Τον 2ο π.Χ. αι. ο βασιλεύς

της Περγάμου Ατταλος ο Γ' εκληροδότησε με την περιώνυμη διαθήκην του μαζί με όλας τας άλλας κτήσεις του και την Ικαρίαν εις την κοσμοκράτειραν Ρώμην.

Ρωμαιοκρατία

Κατά την τρομακτικήν δράσιν των πειρατών της Κιλικίας, που εθαλασοκράτησαν εις όλον τον μεσογειακόν χώρον, ο πύργος του Δρακάνου εχρησιμοποιήθη ως φάρος. Πρέπει δε να κριθεί βέβαιον, ότι, όπως συνέβη με το Ηραϊόν της Σάμου, εδοκίμασε συμφοράς και εληστεύθη και το Ικαριακόν Ταυροπόλιον. Με την συντριβήν του ληστρικού κράτους της Κιλικίας από τον Πομπήιον το πέλαγος ανέπνευσε. Ο Οκτάβιος, παραχειμάζων εις την Σάμον, παρεχώρησε την Ικαρίαν εις του Σαμίους. Αργότερα και κατά τα μαρτυρούμενα, τον 2ον μ.Χ. αιώνα, επί Νέρωνος, όλα σχεδόν αι νήσοι έβριθαν από εξοριστους.

Κατά την Ρωμαιοκρατίαν, ανεξέλεγκτοι τυραννίσκοι διωρίσθησαν και εις την Ικαρίαν. Αρπαγες, που δρούσαν υπό την σκιάν του νόμου, κατά τα γραφόμενα με ειλικρίνεια από Ρωμαίους συγγραφείς, καθίσταν την ζωήν των νησιωτών αβίωτην. Με τους διωγμούς των χριστιανών η Ικαρία έγινε καταφύγιο των κατατρεγμένων. Τον 3ον μ.Χ. αι. οι Γότθοι κατετάρaxαν την νησιωτικήν Ελλάδα με χιλιάδες σκάφη. Τους διωγμούς των χριστιανών επηκολούθησαν λι-

μοί, λοιμοί και σεισμοί με μεγάλην καταστροφικήν συνέπειαν εις τα νησιά και τα μικρασιατικά παράλια. Αι πειρατικά καταδρομαί, που εμεσολάβησαν τον 4ον μ.Χ. αι., ολοκλήρωσαν τον όλεθρον των νησιωτών με επακόλουθον την ερήμωσιν πολλών νήσων. Επίγγραμμα συνθεμένον από τον Αντίπαρον τον Θεσσαλονικέα κλαίει το κατάντημά των, τους τελευταίους καιρούς της κυριαρχίας της Ρώμης:

*«Νήσοι ερημιαίαι, τρύφεα χθόνος, ας κελαδεινός,
ζωστήρ Αιγαίον κύματος εντός έχει,
Σίφον εμμήσασθε και ανχημηρήν Φο-
λέγανδρον,
τλήμονες, αραχίην δ' ωλαίσατ' αγλαίην,*

*ηρ' υμάς εδίδαξεν ένα τρόπον η τότε
λευκή
Δήλος ερημιαίον δαίμονος αρξαμένη»*

Βυζαντινοί χρόνοι

Η Ικαρία εις τους βυζαντινούς καιρούς εχρησίμευε ως τόπος εξορίας δια την εκτόπισην προσώπων του βασιλικού γένους και άλλων επιφανών, ιδιαίτερα επικινδύνων δια τον θρόνον. Φυσικό επακόλουθο ήταν η εύλογη έπαρση κατοπινών Ικαριακών γενεών, ότι ήσαν Πορφυρογέννητοι. Δι' αυτό απέκλειαν επιγαμίαν με ξενομερίτας, « δια να κρατούν αμόλευτον το αυτοκρατορικόν αίμα,

Συνέχεια στην 4η σελίδα

Χάλκινα νομίσματα της Οινόης. Ανάγονται στον 3ο π.Χ. αιώνα. Φέρουν στην μία όψη κεφαλή Αρτέμιδος και Διονύσου αντιστοίχως, και στην άλλη όψη επιγραφή ΟΙΝΑΙΩΝ και ΟΙΝΑΙ με παράσταση ταύρου και σταφυλιού (φωτ.: αρχείο Ι. Μελά).

Συνέχεια από την 3η σελίδα

που έρρεε εις τας φλέβας των».

Με την συνεχή απασχόληση του Βυζαντινού μας κράτους στους αγώνες κατά βαρβάρων, το Αιγαίον, εγκαταλελειμμένο συχνά εις την τύχη του, υφίστατο τα πάνδεινα από τας πειρατικές καταδρομάς. Ο άγιος Ιερώνυμος λέγει σχετικώς ότι οι πειραταί δεν άφηναν τότε τίποτε ανάρπαστον, «εκτός από τον ουρανόν και την γήν». Υπό τας συνθήκας αυτάς, μόνη διέξοδος δια τους ατυχείς νησιώτας απέμεινε η καταφυγή των εις τα σπλάχνα της γης, εις απρόσιτα ορεινά.

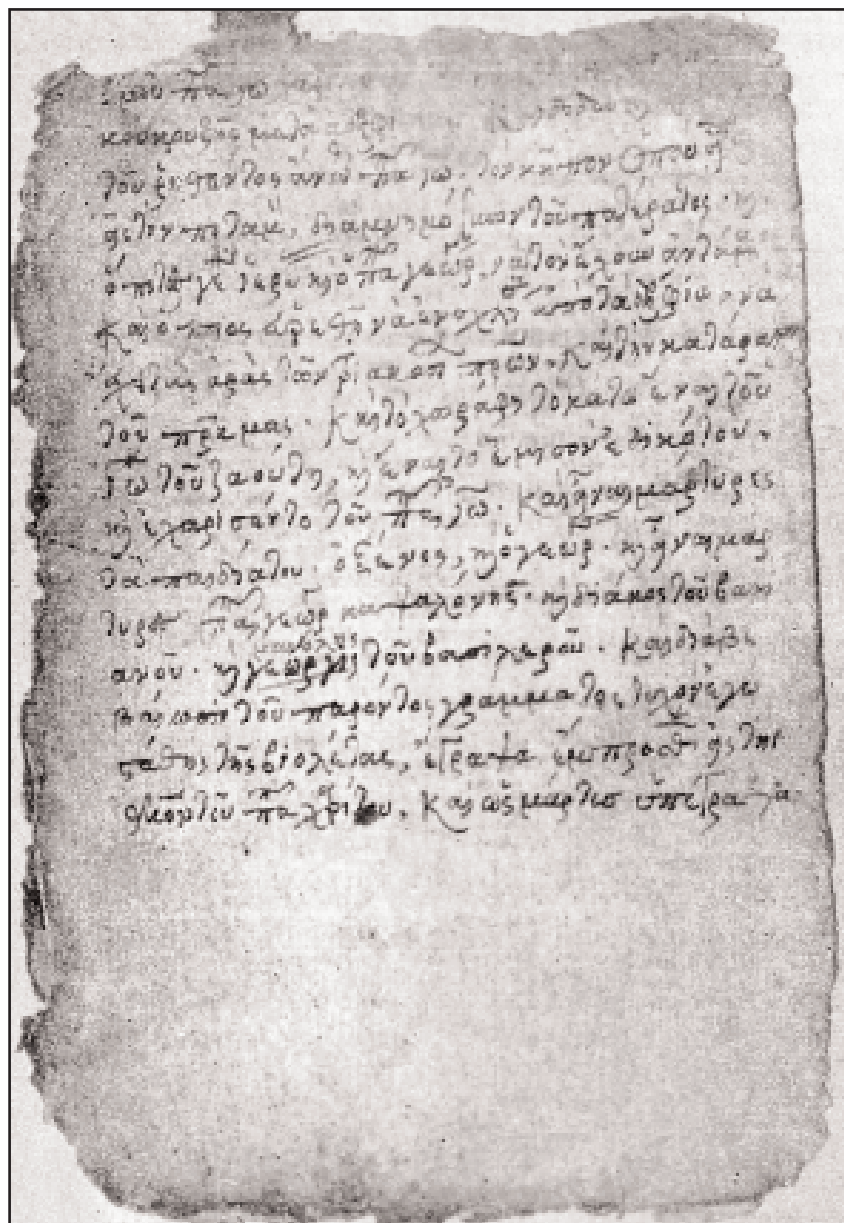
Η Ικαρία, καταδασωμένη από τις βουνοκορφές της ως και τα παράλια από δένδρα αιώνων, με ορεινά ακοπέρατα και σωσμένα από τους καιρούς του λίθου, με τους «ραούς» (τα ρήγματα της γης), τους απρόσιτους κρημνούς, τα υπόγεια κατοικητήρια, τα «χωστά κελιά» ή «χωστοκέλια», με είσοδο κατακαλυμμένη από θάμνους αιωνόβιους, ήταν επόμενο να οπλίσει τους Ικαρίους με την υποδειγματική αντιπειρατική εμπειρία και τη δυνατότητα που έμελλε να εξασφαλίσει την επιβίωση των ιδίων και της αρχαιοτρόπης ιωνικής λαλιάς των.

Κατά τον 6ον μ.Χ. αι., εξέσπασαν στο Αιγαίο οι καταδρομές των Σαρακηνών, που έμελλαν να συνεχισθούν απί αιώνες. Ως να μην έφθαναν οι πειρατικές συμφορές, το βιοτικό αδιέξοδο ολοκλήρωναν οι κρατικοί υπάλληλοι, που ελυμαίνοντο τας νήσους «πολυαριθμότεροι βατράχων» όπως γράφει ο Μητροπολίτης Μιχαήλ Ακομινάτος.

Τον 11ον μ.Χ. αι. κατετάρaxe το πέλαγος ο τρομερός πειρατής Τζαχάς. Ολοκληρώθηκαν δε τα δεινά των νησιωτών, από την καταδρομήν του Βενετσάνου δόγη Δομένικου Μικέλη, που οι πατριώται του τον ετίμησαν με τον εγκωμιασμόν «Τρόμος των Γραικών». Από την καταδρομήν εκείνην και τον σκλαβωμόν που ενήργησε υπέφεραν ιδιαίτερα και οι Ικαριοί. Ακολούθησαν νέα εισβολαί Μαλτέζων, Γενοβέζων, Λογγοβάρδων πειρατών, που όπως λέγεται, εξεπέρασαν σε ωμότητα τους άλλους, αν μπορεί να γίνει διάκρισις

Από τους φορολογικούς πίνακες της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Στο εικονιζόμενο τεμάχιο αναφέρεται ελληνοταμίας Ικαριεύς (εκ του Αττικού δήμου Ικαρίας) και αναγράφονται οι «ΘΕΡΜΑΙΟΙ ΕΧΣ ΙΚΑΡΟΥ», δια δραχμάς 50, και δια το ποσόν των δραχμών 66 και τεσσάρων οβολών, οι «ΟΙΝΑΙΟΙ ΕΧΣ ΙΚΑΡΟΥ» (φωτ.: αρχείο Ι. Μελά, αντίγραφο από το «The Athenian Atribute lists» τομ. Ι).

Το «Συμβόλαιον του Κεραμέ». Πρόκειται για το μοναδικό έγγραφο που διασώθη από τον 16ο αιώνα μ.Χ. τον λεγόμενο «Αιώνα της Αφανείας». Η σημασία της ανακάλυψής του είναι τεράστια διότι επιβεβαιώνει την άποψη ότι υπήρξε αδιάλειπτα ανθρώπινη παρουσία στο νησί (φωτ.: αρχείο Ι. Μελά).

μεταξύ τεράτων. Τον 13ον μ.Χ. αι. ενέσκηψε κατά των νήσων ο αξεπέραστος χαλαστής, Γενοβέζος πειρατής Γκαφόρε (ο Καφοίρης των Βυζαντινών) και σε συνέχεια Βενετοί, Πιζάνοι, Γενοβέζοι, Αμαλφίνοι, Καλαβρέζοι, Σικελοί, Τούρκοι των Μικρασιατικών παραλίων, συμπληρώνοντες τον αιγιατικόν όλεθρον. Εις την αποκορύφωσιν εκείνων των δεινών, έφθασε το μήνυμα ότι η Πόλις είχε παρθεί από τον συρφετόν των Σταυροφόρων (1204). Τα νησιά εκληρώθησαν εις τους Βενετσάνους. Η Ικαρία όμως, είχε βρεθεί 13 χρόνια πριν την Άλωσιν εις τον εξουσιασμόν του Γενοβέζου Βενεδίκτου Α' Ζαχαρία. Μετά το νέον πέρασμά της εις το βυζαντινόν κράτος (1329 έως 1346) κατακτήθηκε από την Μαόνα των Γενοβέζων Ιουστινιανών για να γίνει στη συνέχεια αποκλειστικό κτήμα των Ιουστινιανών Αραγκίων. Αυτή την εποχήν επεσκέφθη το Αιγαίον ο Φλωρεντίνος ιερεύς Χριστόφορος Μπουοντελμόντι, ο οποίος περιγράφει το πέλαγος με τα μελανώτερα χρώματα. Εις τα περισσότερα, λέγει, από τα νησιά, δεν υπήρχαν άνδρες. Οι κάτοικοι που είχαν απομείνει ζούσαν «δίκην κτηνών».

Τουρκοκρατία

Οι Μαονέζοι της Χίου συλλογίζομενοι ότι ύστερα από την άλωση της Πόλης ο Τούρκος θα περνούσε στο Αιγαίο, επρότειναν εις τους Σαμίους και τους Ικαρίους να εγκαταλείψουν τα νησιά των και να τους μεταφέρουν εις την Χίον προς κοινή άμυνα. Οι Σάμιοι δέχθηκαν την πρότασιν και πήγαν, σχεδόν στο σύνολόν τους εις την Χίον. Οι Ικαριοί, εμπιστευόμενοι εις την δυνατότητα αποκρυβής των, που είχαν ήδη από καιρούς εξασφαλίσει με τους πρότυπους κρυψώνας των, δεν εξεπατρίσθησαν εις το σύνολόν των. Επήραν την απόφασιν της ομαδικής αποκρυβής των, με τρόπον, που να δίνει την εντύπωσιν ότι η νήσος είχε εντελώς ερημωθεί. Οπως μαρτυρείται από σωσμένην παράδοσιν:

« οι πλούσιοι αφήκαν το νησίν κι, ηπήαν στην Χίον, την Κριμαϊάν και την Αφρικήν. Ενώ οι αχαμνοί (οι φτωχοί) ηπήρασι τα βουνά»

Οι αχαμνοί, που ήταν οι περισσότεροι, εγκαινιάζοντες νέαν τακτικήν κατήργησαν την ημέραν και απεφάσισαν να κυκλοφορούν και να ασχολούνται με τα βιοτικά των μόνον με το πέσιμον της νυκτός. Με την τακτικήν αυτήν και με την εξόπτωσιν όλων των σκύλων κατάφεραν να στερεώσουν την εντύπωσιν ότι η Ικαρία είχε ερημωθεί. Ετσι διέφυγαν τον προσκυλισμόν των «αθεοτάτων Τούρκων», αλλά και τας επιδρομάς του Μπαρμπαρόσα το 1537.

Οι Ικαριοί ανεπρόβαλαν εις το φως, όταν επισήθησαν ότι αι υποσχέσεις που είχαν δοθεί από τους «φιλεύσπλαχνους Σουλτάνους», τον Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή και τον Μουράτ τον Γ', αφορούσαν αξιόχρεην εγγύησιν δια φανερήν επιβίωσιν. Με την αναπροβολήν των Ικαρίων εγκαταστάθηκε εις την νή-

σον και ο πρώτος αγάς. Τον αγάν αυτόν ή κάποιον από τους διαδόχους του, καθώς διεπιστώθη ότι είχαν να κάμουν με άνθρωπον ατάσθαλον και ανοικονόμητον, οι Ικάριοι κατεκρήμνισαν «συγκοῦδουνον», δηλαδή μαζί με το φορείο, από τον τρομερόν κρημνόν του Κακού Καταβασιδίου. Απέφυγαν δε την τιμωρίαν δια το ασυγχώρητο τόλμημά των αποκρινόμενοι εις τον κρατικόν εκπρόσωπον, που κατέπλευσε προς τιμωρίαν, ότι «το εκάμαεν ούλοι μεις αφέντη».

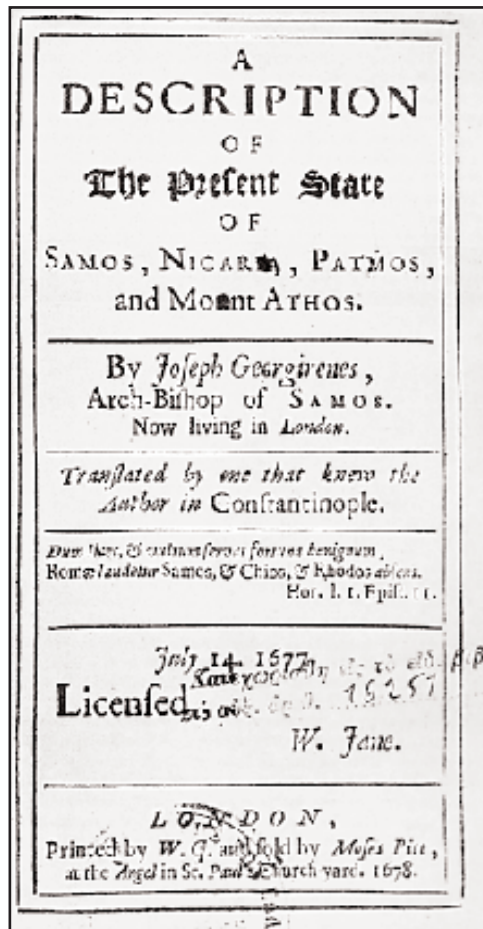
Η Ρωσοκρατία που εμεσολάβησε (1770-1774) κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου εις το Αιγαίον, με την καταδυνάστευσιν των νησιωτών από τα πληρώματα της ρωσικής φλόττας της Ιμπερατόρισσας Αικατερίνης Β', συνέτεινε εις την επιδεινώσιν της πειρατείας. Κατά τα τέλη του 18ου αιώνος οι Τούρκοι κατά παράβασιν των δοσμένων υποσχέσεων αξίωσαν καταβολήν βαρυτάτων φόρων, αξίωσιν την οποίαν απέρριψαν οι Ικάριοι με κοινήν απόφασιν, χωρίς να υπολογίσουν τις συνέπειες. Το περιστατικόν που αφορά γενναίον εθνικόν αναπαλμόν εις τας παραμονάς της μεγάλης εθνεγερσίας, θα έμμεν άγνωστον και ανιστόρητον, αν κατ' αγαθήν τύχην δεν ευρίσκामен σχετικήν ενθύμησιν, γραμμένην εις το περιθώριον φύλλου χειρογράφου Ευαγγελίου, τσαλακωμένου και απορριμμένου εις έρημον σταύλον κοντά εις το ναΐδιον του οσίου Νικήτα, εις την βορεινήν Ικαρίαν, διαβασμένην ως εξής:

«1795 6 Δεκεμβρίου

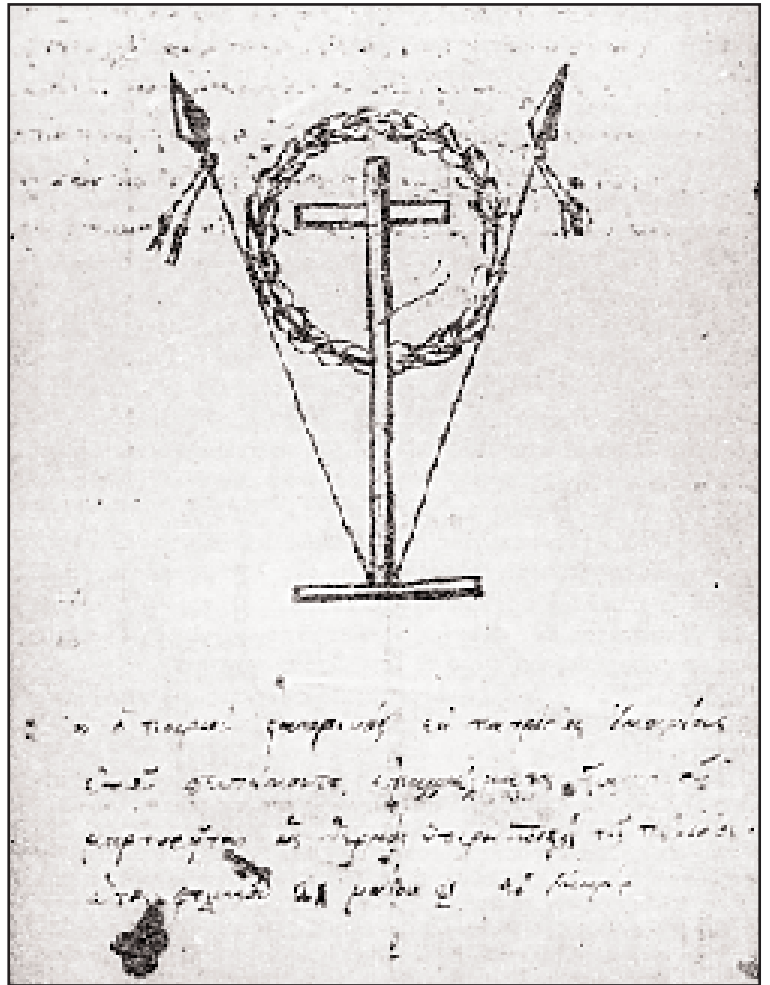
Εγώ παπά Χριστόδουλος Καφάκος, έγγραψα το παρόν εις καιρόν που ερίξαμεν το χαρτασομάνι της κραταιάς βασιλείας. Έτσι εσυμφώνησεν ο ραγιάς και έγγραψα».

Εις το ενδιάμεσον Απριλίου και Μαΐου του 1821, οι Ικάριοι συμποσούμενοι εις 3.000 ψυχάς, υπό την ηγεσίαν των προεστών και άλλων μυημένων εις την Φιλικήν Εταιρείαν κατέλυσαν την τουρκικήν εξουσίαν και μετέφεραν τον αγάν του καιρού Χαλήλ Καραμπουρνού εις την Κρήνην (τον Τσεσμέν) της Μικράς Ασίας. Με την σφαγήν της Χίου το 1822, χίλιοι περίπου Χίοι βρήκαν περίθαλψιν εις την Ικαρίαν. Το 1823 η Πάτμος εγυρίσθη εις επαρχίαν και εις αυτήν υπήχθησαν Ικαρία, Λέρος και Κάλυμνος.

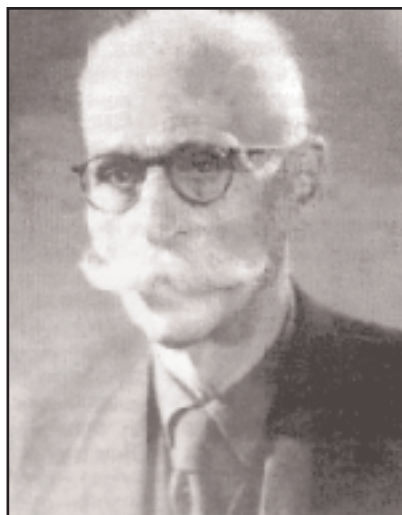
Κατά την διάρκειαν του αγώνος η Ικαρία εχρησίμευσε ως αρμόδιον ναύλοχον του στόλου. Οι δε Ικάριοι, παρά την ένδειάν των προσέφεραν εις τον στόλον είδη της παραγωγής των και κατέβαλαν και το ανάλογόν των του δανείου, που επεβλήθη εις τους νησιώτας. Εις το μέσον των προσδοκιών τους δι' οριστικήν γαλήνην εις και προκοπήν, εμεσολάβησε το Πρωτόκολλον του Λονδίνου (1830) με το οποίον αι μεγάλαι δυνάμεις του καιρού Αγγλία, Ρωσία και Γαλλία, αποφάσισαν τον ανασκλαβωμόν των νήσων του συμπλέγματος εις τον Τούρκον. Οι νησιώται αντιμετωπίζοντας την νέαν δουλειάν επέτυχαν μετά δύσκολον αγώνα να εκδοθεί το 1835 προνο-

Το εξώφυλλο του βιβλίου του επισκόπου Σάμου και Ικαρίας Ιωσήφ Γεωργειρήνη με τίτλο «Περιγραφή της ενεστώσης καταστάσεως της Σάμου, Ικαρίας, Πάτμου και του Ορους Αθω», που εγράφη το 1677 και αποτελεί το πρώτο αυθεντικό πληροφοριακό κείμενο για την Ικαρία μέχρι την εποχή εκείνη (φωτ.: αρχείο Ι. Μελά).

Πριν την Επανάσταση του 1821 αρκετοί ήταν οι Ικάριοι που μυήθηκαν στη Φιλική Εταιρεία. Στη φωτογραφία το συστατικό του Σταυρινού Χλίτα, κεφαλικού προεστού της Νήσου και προεστού Μεσαριάς. Το κείμενο έχει ως εξής: «ο παρών σταυρινός εκ Πατρίδος Ικαρίας ετών πενήτηκοντα, επαγγέλματος Γεωργικού, μαρτυρείται ως θερμός υπερασπιστής της πατρίδος. Έτος φιλικόν 2, Μαΐου 21 εν Ικαρία» (φωτ.: αρχείο Ι. Μελά).

Ο Κ. Μυριανθόπουλος, που υπηρέτησε σαν δάσκαλος στην Ικαρία. Πριν ξεσπάσει η επανάσταση απεστάλη από το υπουργείο Εξωτερικών για να μυήσει τους κατοίκους του νησιού (φωτ.: αρχείο Θεολ. Μπινίκου).

μιακόν φερμάνιον του σουλτάνου Μαχμούτ Β', που υπέσχετο εις την τετράνησον αυτοδιοίκησιν με μόνην υποχρέωσιν καταβολής μαχτού (αποκομμένου και καθολικού φόρου διά κάθε νήσον). Με τας ευνοϊκάς εκείνας περιστάσεις, άρχισε να σημειώνεται ζωηρότερη επικοινωνία των Ικαρίων με τας γύρω νησιωτικές περιοχάς και τα γειτονικά μικρασιατικά παράλια, όπου με την ειδικότητά των δια την ανθρακοποιάν εξασφάλιζαν την ζήσιν των. Με την πάταξιν δε της πειρατείας από

Ο γιατρός Ιωάννης Μαλαχίας ήταν από τους πρωτεργάτες της Ικαριακής Επανάστασης του 1912. Συνέβαλε στο σχεδιασμό της, ήταν αρχηγός ενός από τα επαναστατικά τμήματα που πραγματοποίησαν την ένοπλη εξέγερση και διετέλεσε πρόεδρος της Διοικητικής Επιτροπής της Ελεύθερης Πολιτείας της Ικαρίας (φωτ.: αρχείο Ι. Μελά).

τον Μιαούλην άρχισε να ενθαρρύνεται και ο οικισμός εις τα παράλια. Από την μεγάλην εκμετάλλευσιν των Ικαρίων παραγωγών από τους εμπόρους των άλλων νήσων και ιδίως της Χίου, συνεστήθη υποδειγματική Ικαριακή ναυτιλία. Με την αδυναμίαν όμως των απογόνων να προσαρμοσθούν εις τα νέα δεδομένα, τας νέας συνθήκας, που προέκυψαν από την επινόησιν του ατμού, προέκυψε δια του Ικαρίου ως μόνη διέξοδος η λεγόμενη μικρά μετανάστευσις, την οποίαν επακο-

Ο ιερέυς Κωνσταντίνος Κουλουλιάς ήταν αρχηγός του επαναστατικού τμήματος που κατέλαβε τις Ράχες. Στη συνέχεια η ομάδα του συμμετείχε στην πολιορκία της φρουράς του Ευδήλου (φωτ.: αρχείο Ι. Μελά).

λούθησε η μεγάλη μετανάστευσις, κυρίως εις την βόρειαν Αμερικήν.

Το 1912 άρχισαν να κυκλοφορούν φήμαι ότι το τουρκικόν κράτος ετοιμάζειν εποικισμόν της νήσου με Κούρδους και Λαζούς. Οι Ικάριοι μη ανεχόμενοι πλέον την δουλικήν των μεταχείρησιν απετόλμησαν ξεσηκωμόν, που εδόνησε την ψυχήν του Ελληνισμού και επροκάλεσε αίσθησιν εις την Οικουμένην. Με την κατάλυσιν της Οθωμανικής κατοχής συνέστησαν την «Ελευθέραν

Συνέχεια στην 6η σελίδα

Αφίσα για την Ικαριακή Επανάσταση του 1912 που κυκλοφόρησε από Ικάρους μετανάστες στην Αμερική. Την επανάσταση, τη δημιουργία της ελεύθερης πολιτείας της Ικαρίας και την ένωση του νησιού με την Ελλάδα πραγματοποιείται το ντοκιμαντέρ «Ικαρία, η Επανάσταση της 17ης Ιουλίου 1912 και η επίδρασή της στις τύχες του Αιγαίου» που έχει σκηνοθετήσει ο Λεωνίδας Βαρδάρης με φωτογραφία του Προκόπη Δάφνου.

Κατασκευή δρόμου στο Μάραθο με εθελοντική εργασία των κατοίκων στη δεκαετία του '50. Το οδικό δίκτυο της Ικαρίας δεν έχει ολοκληρωθεί μέχρι σήμερα (φωτ.: αρχείο Αργ. Πάσχρη).

Γραμματόσημα της Ελεύθερης Πολιτείας της Ικαρίας (φωτ.: Χ. Μαλαχίας).

Η Αγία Ειρήνη στον Κάμπο. Βυζαντινή εκκλησία του 11ου αιώνα κοντά στα Παλάτια (φωτ.: Γιάννης Γιαννέλος).

Συνέχεια από την 5η σελίδα

Ικαριακή Πολιτεία», με κυβέρνηση υπό τον ιατρόν Ιωάννη Μαλαχίαν. Με την σύνταξιν Συντάγματος καθιερώθη σημαία γαλανή με σταυρόν λευκόν εις το μέσον, ύμνον στιχουργημένον από τον Επτανήσιον Φ. Καρρέρ και μελοποιημένον από τον Κ. Ψάχον. Με την ευτυχή μεσολάβησιν των Βαλκανικών πολέμων, τον ίδιον χρόνον (Νοέμβριος 1912), έγινε και η ενσωμάτωσις της νήσου με την ελληνικήν πατρίδα.

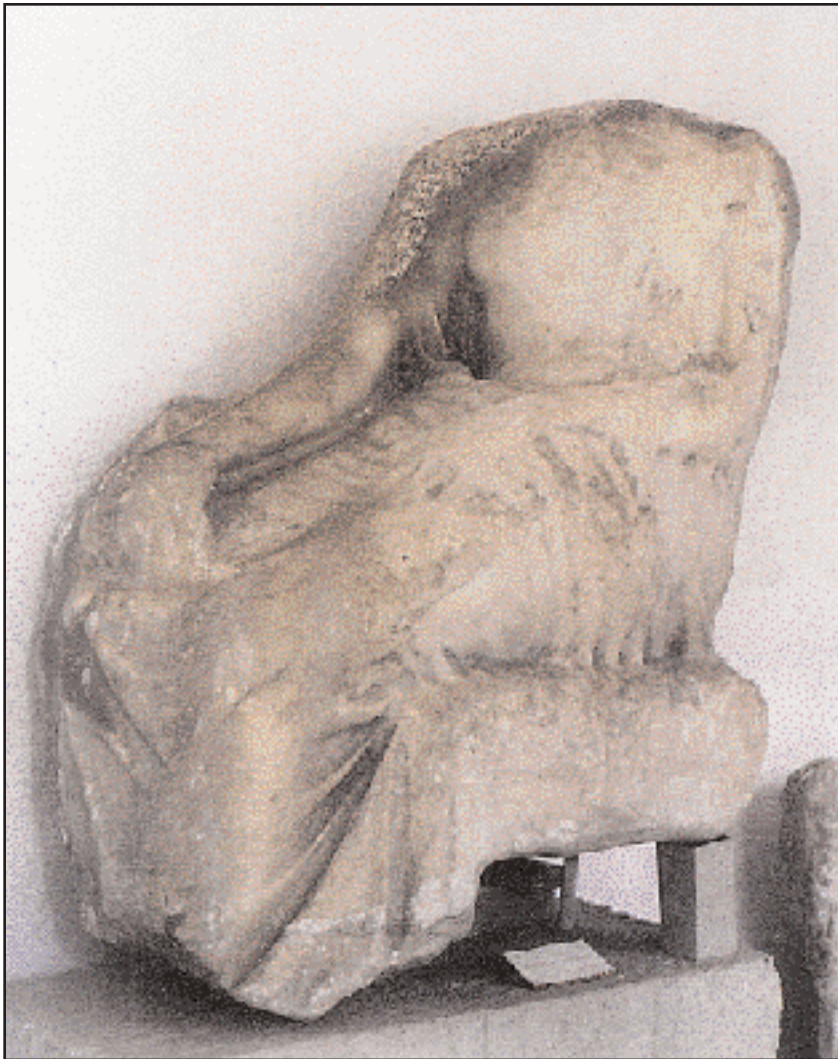
Από την ενσωμάτωση έως σήμερα

Εις την δίνην των εθνικών περιπετειών που επηκολούθησαν η Ικαρία εξεχάσθη. Δικαιώθηκε έτσι ο θυμόσοφος εκπρόσωπός της Χ. Παμφίλης, που έλεγε ότι αν ο Δαίδαλος ανασταίνετο δια να επισκεφθεί τον τάφον του παιδιού του Ικάρου, δεν θα είχε ανάγκην οδηγού, διότι θα την εύρισκε όπως την είχαν αφήσει προ τεσσάρων χιλιάδων χρόνων. Ως να μην έφθανε η εγκατάλειψις, το κράτος επέλεξε την Ικαρίαν ως μόνιμο έμπεδον εκτοπισμού. Μόλις το 1950 η Κυβέρνησις του Κέντρου υπό τον Ν. Πλαστήρα και κατόπιν εισηγήσεως του γράφοντος, κατήργησε τον απαράδεκτον προορισμόν της νήσου ως τόπου περιορισμού της ανθρώπινης ελευθερίας.

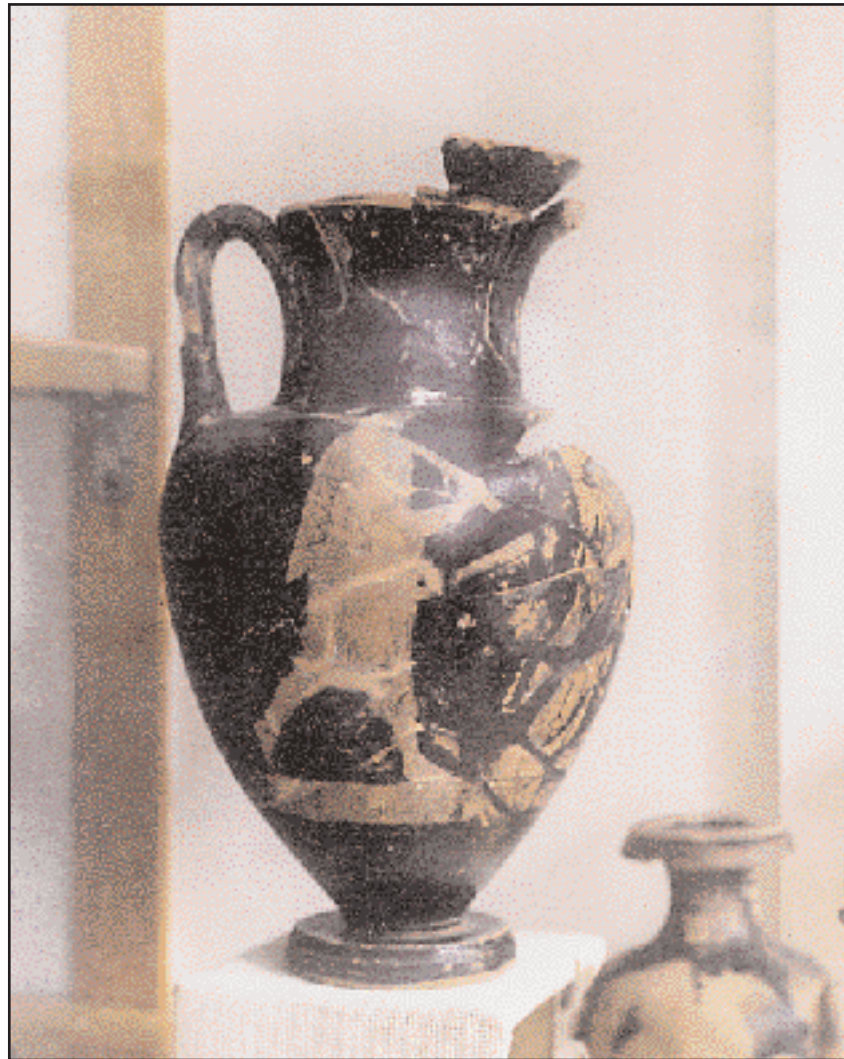
Μετά τον τελευταίον παγκόσμιον πόλεμον και την απελευθέρωσιν της χώρας, σημειώθηκε εις σημαντικήν έκτασιν μετοικεσία Ικαρίων εις την Αττικήν, όπου οργανωμένοι από παλαιότερα οι Ικάριοι εις υποδειγματικήν αδελφότητα και εις άλλους εθνοτοπικούς οργανισμούς, διακρίνονται εις βιοτικές επιδόσεις,

εκδηλώνοντες πάντοτε το ακοίμητον ενδιαφέρον των διά την προκοπήν της νησιωτικής των πατρίδος. Όπως συνέβη και με τους Ικαρίους αποδήμους, ιδιαίτερα των Ηνωμένων Πολιτειών, που αγωνιζόμενοι και αναδεικνυόμενοι εις τα γράμματα και τας βιοτικές επιδόσεις, ποτέ δεν λησμονούν την αγαπημένην των γενέτειρα. Εστάθησαν δε συντελεσταί της προκοπής της πατρίδας των. Ανήγειραν το Γυμνάσιον Ικαρίας, έκτισαν σχολεία, ενίσχυσαν τας ανάγκας των κοινοτήτων, συνετέλεσαν εις την κατασκευήν δρόμων, έκτισαν μουσείον εις την Οινόην, νοσοκομείον εις τον Αγιον Κήρυκον και συνέστησαν ίδρυμα υποτροφιών δι' ανώτερην σπουδήν αριστευόντων μαθητών της νήσου.

Τους αποδήμους ενέπνευσαν και καθοδήγησαν ο Γ. Λομβαρδάς, ο Β. Τσιμπίδης και άλλοι διακεκριμένοι επιστήμονες, περισσότερο όλων όμως ο Αριστείδης Φουτρίδης, που εθεωρείτο φαινόμενον δια την διαύγειαν του πνεύματος, την κρίσιν και την αρετήν του, εχάθη όμως πρόωρα σε ηλικία μόλις 36 χρόνων. Το κράτος τα τελευταία χρόνια άρχισε να εκδηλώνει ενδιαφέρον διά την Ικαρίαν. Αλλά η ενίσχυσις που της παρέχει ενθυμίζει συμπαράστασιν προς πτωχόν συγγενή. Πρέπει να ολοκληρωθεί το οδικόν δίκτυον του νησιού, και η κατασκευή των λιμένων, να ληφθούν μέτρα επαγγελματικής ενισχύσεως, να αναδειχθούν οι αρχαιολογικοί θησαυροί και να γίνει σωστή τουριστική αξιοποίησις της περιοχής αυτής του Αιγαίου. Ετσι θα βοηθηθεί η επιβιοτική προσπάθεια του ικαριακού λαού και θα δικαιωθούν οι αγώνες του.

Επιτύμβιο ανάγλυφο σώμα γυναίκας, που χρονολογείται από τον 5ο-4ο αιώνα π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Κάμπου (φωτ. Ε. Αργυρίδης).

Αμφορέας με ερυθρόμορφη παράσταση. Από τα ευρήματα του αρχαίου νεκροταφείου στον Κάμπο (φωτ.: Ε. Αργυρίδης).

Η Ικαρία στην αρχαιότητα

Οινόη, Θέρμες, Δράκανο: αρχαιολογικοί χώροι και ευρήματα

Του **Θεμιστοκλή Κατσαρού**

Αρχαιολόγος, Ιστορικού

ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ γνωστό πότε εμφανίζονται οι πρώτοι κάτοικοι της Ικαρίας και τούτο διότι μέχρι σήμερα δεν έχουν γίνει συστηματικές αρχαιολογικές έρευνες. Από τα λίθινα εργαλεία που συλλέξαμε φαίνεται ότι στο νησί αναπτύχθηκε κατά την εποχή του λίθου ένας αξιόλογος πολιτισμός, πιο πρώιμα απ' ό,τι μέχρι τώρα υποθέταμε.

Στο Χωριό Γλαρέδο, στη θέση «Παλιοπερίβολο» εντοπίστηκε οικισμός της νεολιθικής περιόδου. Σώζονται ερείπια οικιών, κυκλικού σχήματος στην κάτοψη, με λίθινη κρηπίδα. Στην εσωτερική πλευρά του κρηπιδώματος, εν είδει ορθομαρμάρωσης, διασώζονται στη θέση τους όρθιες γρανιτένιες πλάκες. Διατηρείται το λιθόστρωτο δάπεδο σε μερικές οικίες και πλήθος οστράκων κεραμικών αγγείων και θραύσματα οψιανού. Η διάμετρος των κατασκευών αυτών κυμαίνεται από 3,70μ. μέχρι 5,20μ.

Στη θέση «Προπεζουλωπή» βόρεια του Δρακάνου και λίγα χιλιόμετρα αφανέρως στην 8η σελίδα

Ο ελληνιστικός πύργος του Δρακάνου με τα ασυνήθιστα για την εποχή τοξωτά ανοίγματα των θυρών (φωτ.: αρχείο εφημερίδας «Αθήρας»).

Συνέχεια από την 7η σελίδα

πό τον όρμο «Ιερό» και το ομώνυμο σπήλαιο, εντοπίστηκαν μεγαλιθικά μνημεία (Menhir). Πρόκειται για στήλες από ασβεστολιθικό πέτρωμα, ύψους 1,22μ. η μικρότερη έως και 2,80μ. η μεγαλύτερη. Από αυτές άλλες ευρίσκονται στημένες στην αρχική τους θέση και άλλες έχουν καταπέσει στο έδαφος. Όλες είναι οξυκόρυφες ή σχεδόν οξυκόρυφες, στημένες σε ομάδες, σε ευθεία σειρά συνήθως. Γειτονεύουν με τύμβους προς τα νοτιοανατολικά, ενώ προς τα βόρεια έχουμε πανοραμική θέα του όρμου του Ιερού. Στο ΣΤ' Διεθνές Συμπόσιο Αιγαίου (Ιούλιος 1980) υποστηρίξαμε ότι στο σπήλαιο αυτό λατρευόταν ο Διόνυσος. Πιστεύουμε ότι και οι προαναφερθείσες στήλες έχουν σχέση με τη διονυσιακή λατρεία (Απολλοδώρου: Βιβλ. III, V, 2).

Από τους ιστορικούς χρόνους οι πληροφορίες που έχουμε για την Ικαρία είναι ελάχιστες, αποσπασματικές και συνήθως έμμεσες. Από τους καταλόγους της Αθηναϊκής Συμμαχίας πληροφορούμεθα ότι δύο πόλεις του νησιού, η Οινόη και οι Θέρμες, ήταν μέλη της συμμαχίας. Οι Θέρμες ευρίσκονται ανατολικά του Αγ. Κηρύκου, στη σημερινή κοιλάδα που φέρει το όνομα Θέρμα (τα), λόγω των ιαματικών θερμών αλιπηγών. Ανατολικότερα, στη θέση Χαλασμένα Θέρμα, σώζονται ερείπια λουτρικών εγκαταστάσεων των ελληνορωμαϊκών χρόνων. Από τις αρχαίες Θέρμες σώζονται ελάχιστα αρχιτεκτονικά μέλη και αγγεία που φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αγ. Κηρύκου.

Αξιολογώντας τα ευρήματα των Θέρμων και της ευρύτερης περιοχής πιστεύουμε ότι οι Θερμαίοι εξ Ικάρου δεν διέμεναν σε μια πόλη τειχισμένη, αλλά κατοικούσαν «κωμηδόν», δηλαδή κατά κώμας και χωριά. Διοικητικό κέντρο πρέπει να ήταν το σημερινό χωριό Καταφύγι(-ον) με την ισχυρή ακρόπολή του, βόρεια των σημερινών Θέρμων και οικονομικό κέντρο οι Θέρμες, τα σημερινά

Η στήλη της Ικαρίας: επιτύμβιο ανάγλυφο του 460 π.Χ., έργο του γλύπτη Παλίονος του Παρίου. Αρχαιολογικό Μουσείο Αγ. Κηρύκου (φωτ.: Θ. Κατσαρός).

Θέρμα. Οι κάτοικοι αξιοποίησαν τις ιαματικές πηγές της κοιλάδας και τις παρακείμενες στις γειτονικές παραλίες και έδωσαν το όνομα στους κατοίκους όλων των χωριών, αποτελώντας μια ένωση πολιτική και οικονο-

μική. Μεγάλη ακμή γνώρισαν οι Θέρμες κατά την κλασική και ελληνοιστική περίοδο. Εντατικοποίησαν την εκμετάλλευση των ιαματικών πηγών και μετονομάστηκαν σε Ασκληπείεις κατά τα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα, όπως υποστήριξε ο L. Robert.

Οι έριδες μεταξύ των ελληνοιστικών κρατών, ο ανταγωνισμός Μακεδόνων και Πτολεμαίων για την κυριαρχία στο Αιγαίο, οι συγκρούσεις του Αντιόχου του Γ' με την Πέργαμο, η ανάμιξη των Ροδίων, η επανάσταση του Αριστόνικου (133-129 π.Χ.) και η εν γένει αναταραχή που δημιουργήθηκε στις απέναντι Μικρασιατικές πόλεις και τέλος η επέμβαση των Ρωμαίων, φαίνεται ότι είχαν δυσμενείς επιπτώσεις στην οικονομία των Θερμαίων και συνετέλεσαν στην αποδιοργάνωση και παρακμή της πόλης.

Στα βόρεια των Θέρμων, στο χωριό Καταφύγι(-ον), σώζονται τα ερείπια της ακροπόλεως. Ο χώρος φαίνεται ότι κατοικήθηκε ήδη από τα νεολιθικά χρόνια. Σώζονται ερείπια τειχών και της πύλης, οικοδομών, καθώς και κρήνη στη βόρεια πλαγιά του βουνού, εν μέρει λαξευμένη στο βράχο και στεγασμένη κατά το εκφορικό σύστημα.

Βόρεια της ακρόπολης έχουν ανα-

σκαφεί τάφοι από τον καθηγητή Ν. Κοντολέοντα και την αρχαιολόγο Βαρ. Φιλιππάκη. Πρόκειται για πυρές και ταφές από τη γεωμετρική εποχή και ύστερα.

Οι τάφοι είναι κιβωτιόσχημοι και οι πλευρές τους είναι επενδεδυμένες με σχιστόλιθο. Στους τάφους ευρέθησαν αγγεία και πόρπες της γεωμετρικής εποχής, κορινθιακοί κρύβαλλοι, μελανόμορφα και ερυθρόμορφα αγγεία, κάτοπτρα, σπλεγγίδες και γεωργικά εργαλεία από χαλκό ή σίδηρο. Το 1933 βρέθηκε η περίφημη στήλη της Ικαρίας, έργο του Παλίονος του Παρίου. Πρόκειται για επιτύμβιο ανάγλυφο του 460 π.Χ., την οποία μελέτησε και δημοσίευσε ο Ν. Κοντολέων.

Οινόη

Η άλλη πόλη που αναφέραμε, η Οινόη ή Οινή, ευρίσκεται στο βόρειο τμήμα του νησιού, στο σημερινό χωριό Κάμπος. Η πόλη γνώρισε μεγάλη ακμή, έκοψε νομίσματα αργυρά και χάλκινα και συνέχισε την ύπαρξη της και στα Βυζαντινά χρόνια, μετονομασθείσα σε Δολίχη. Την περιοχή ερεύνησαν ο Δ. Ευαγγελίδης, ο Λ. Πολίτης και ο Ν. Ζαφειρόπουλος. Από την αρχαία πόλη σώζονται ελάχιστα ερείπια, κυρίως των ελληνορωμαϊκών χρόνων. Περνώντας τη γέφυρα του Βουτσιδέ ποταμού, έχουμε αριστερά μας τα ερείπια υποκαύστου και δεξιά μας πρέπει να ήταν το στάδιο της πόλης, από το οποίο σώζεται μόνο τμήμα του αναλημματικού τοίχου στη βορειοδυτική όχθη του ποταμού. Στον χώρο αυτό βρέθηκε και κιονίσκος με τα ονόματα των εφήβων και του Γυμνασιάρχοντος.

Στη βορειοανατολική πλευρά του λόφου της Αγ. Ειρήνης σώζονται τα ερείπια του ρωμαϊκού ωδείου. Η περιοχή καλύπτεται από ερείπια λουτρών, δεξαμενών, αγωγών ύδρευσης και αποχετεύσεων.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι αξιόλογα (αγάλματα, επιτύμβια ανάγλυφα, επιγραφές, νομίσματα, αγγεία, εργαλεία κ.ά.) και εκτίθενται στο τοπικό αρχαιολογικό μουσείο. Λίγα χιλιόμετρα ανατολικότερα, στο χωριό Αρέθουσα, ανεσκάφησαν τάφοι του 5ου π.Χ. αιώνα από τον τότε έφορο Ν. Ζαφειρόπουλο.

Στα βορειοδυτικά του νησιού ευρίσκεται ο όρμος του Να, με τα ερείπια του Ιερού της Ταυροπόλου Αρτέμιδος, κτίσμα κατά την παράδοση του Ορέστη και της Ιφιγένειας. Εκεί εκβάλλει ο ποταμός Χάλαρης και στην αριστερή του όχθη διατηρείται προβλήτα, ενώ στις κλιτύες του λόφου σώζονται αρκετές θεμελιώσεις από το Ιερό και λείψανα βάθρων. Το Ιερό κατεστράφη στα μέσα του περασμένου αιώνα, και τα μάρμαρά του χρησιμοποιήθηκαν για την εξαγωγή ασβέστου. Τον χώρο ερεύνησε και μερικώς ανέσκαψε το 1938 ο Λ. Πολίτης. Τα ευρήματα από την έρευνα χάθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Στο ανατολικό άκρο του νησιού σώζονται τα ερείπια της πόλης και της ακρόπολης του Δρακάνου, επί του ομώνυμου όρους και ακρωτηρίου, γνωστού ήδη στους Ομηρικούς Ύμνους. Ο Στράβων, ο ο-

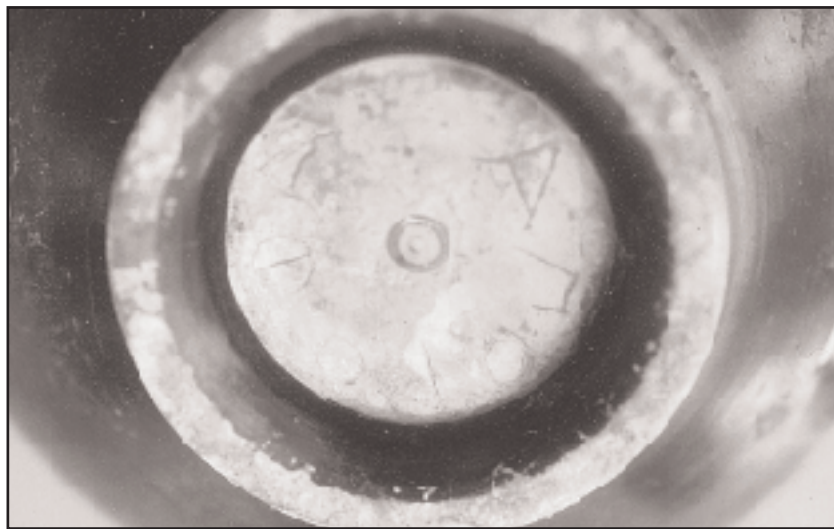

Το 1938 και 1939 ο Λίνος Πολίτης διεξήγαγε ανασκαφές στην παραλιακή θέση Νας (Ναός) βορειοδυτικά της Ικαρίας. Αποκαλύφθηκε σημαντικό ιερό, για το οποίο ενημερώνει ο ίδιος στη σχετική δημοσίευση: «Κατά τις εφετινές ανασκαφές η ταύτιση προς το ιερόν της ταυροπόλου Αρτέμιδος κατέστη βεβαία δια της ανευρέσεως οστράκου αγγείου φέροντος κεχαραγμένην επιγραφήν αναθηματικήν εις την Αρτεμιν ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΝ». (Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1940). Οι εργασίες της ανασκαφής, καλοκαίρι 1938 (φωτ.: αρχείο Λίνου Πολίτη).

ποίος αναφέρει το πόλισμα, σημειώνει ότι έχει πρόσορμο. Ο πρόσορμος αυτός είναι διπλός σε σχήμα W. Διατηρούνται ακόμα λείψανα λιμενικών εγκαταστάσεων βυθισμένων στα νερά και τμήμα νεωρίου, λαξευμένο εν μέρει στο σκληρό πέτρωμα. Γύρω από τους δυο όρμους αμφιθεατρικά διακρίνονται τα ερείπια της αρχαίας πολίχνης.

Η ακρόπολη καταλαμβάνει το ακρωτήριο και στο νοτιότατο σημείο υπάρχει τετράπλευρος οχυρωματικός πύργος. Τέτοιοι πύργοι υπάρχουν κατά διαστήματα σε σημεία των τειχών όπου το έδαφος προσφέρει εύκολη πρόσβαση. Στο βόρειο άκρο της ακρόπολης υψώνεται ο μεγάλος κυκλικός πύργος των ελληνοιστικών χρόνων, σε ύψος τουλάχιστον τριών ορόφων, με τοξωτές τις δυο εισόδους του. Ο πύργος αυτός χρησιμοποιήθηκε και ως φρουκτορία, οι δε κάτοικοι του νησιού τον ονομάζουν Φάρο, από όπου πήρε και το όνομα όλη η περιοχή.

Δυτικά της ακρόπολης ευρίσκονται τα αρχαία λατομεία και λίγα μέτρα δυτικότερα προς το μέρος της

Κύλιξ μελαμβαφής με ενεπίγραφη βάση (ΑΠΟΛΟΦΑ = ησύχασε, «λούφαξε»). Συλλογή Θεμ. Κατσαρού, Αρχαιολογικό Μουσείο Αγ. Κηρύκου (φωτ.: Θ. Κατσαρός).

απότομης ακτής, σώζεται τύμβος από χώμα διαμέτρου 5μ. περίπου.

Ο Πausanias στο «Ελλάδος περιήγησις» ΙΧ, Ι, 5-6 αναφέρει: «Iκαρον αποπνιγέντα δε εξήνεγκεν ο κλύδων ες την υπέρ Σάμου νήσον, έτι ούσαν ανώνυμον. Επιτυχών δε Ηρακλής

γνωρίζει τον νεκρόν και έθαψεν ένθα και νυν έτι αυτός χώμα ου μέγα επί άκρας έστιν ανεχούσης ες το Αιγαίον». Δεν αποκλείεται ο τύμβος που αναφέραμε να είναι αυτός που περιγράφει ο Pausanias. Ενισχύεται δε η άποψή μας από το γεγονός ότι

ευρίσκεται κοντά στο λατομείο και είναι γνωστό ότι ο Ηρακλής εθεωρείτο προστάτης των λατόμων. Συνδυάζοντας τη διήγηση αυτή του Pausanias και τα όσα γνωρίζουμε από την αρχαία παράδοση, πιθανόν ο τύμβος αυτός να είχε θεωρηθεί ότι ήταν του Iκάρου.

Ανασκαφικές εργασίες θα διαφωτίσουν το θέμα αυτό.

Πηγές:

Α. Πολίτης: «Ανασκαφαί εν Iκαρία», Πρακτικά της εν Αθήναις αρχαιολογικής εταιρείας, 1939.

Ν. Ζαφειρόπουλος: Iκαρία - Αρχαιολογικό Δελτίο, 18 (1963), Iκαρία-Αρχ. Δελτ., 25 (1970).

Ν. Κοντολέον: «Aspects de la Grece preclassique», Paris, 1970.

Ν. Κοντολέον: «Αρχαιολογική Εφημερίς: Η στήλη της Iκαρίας», 1974-75.

Θεμ. Κατσαρός: «Τρία σπήλαια της Iκαρίας που παρουσιάζουν αρχαιολογικό ενδιαφέρον», Iκαριακά Τ. 19, 1981, «Iκαριακά τοπωνύμια και Διονυσιακή λατρεία», Iκαριακά Τ. 35 (91), 1994, «Νεολιθικά ευρήματα στην Iκαρία», Iκαριακά Τ. 37 (93), 1996, «Θεομαίωι εξ Iκάρου», «Μεγαλιθικά μνημεία στην Iκαρία», Iκαριακά Τ. 38 (1997).

Δύο αρχαιομεταλλουργικές θέσεις

Του **Θωμά Κατσαρού**

Συντηρητή αρχαιοτήτων και έργων τέχνης, μέλος της Ελληνικής Αρχαιομεταλλουργικής Εταιρείας

ΕΞΑΓΩΓΙΚΗ μεταλλουργία είναι η αναγωγή του μεταλλεύματος σε μέταλλο. Τα μεταλλεύματα, ακόμη και τα πιο πλούσια, περιέχουν ένα ποσοστό προσμίξεων, οι οποίες είναι ανεπιθύμητες και πρέπει με κάποιο τρόπο να απομακρυνθούν. Η απομάκρυνση μπορεί να επιτευχθεί κατά την αναγωγή του μεταλλεύματος ή μετά. Μερικά μέταλλα μπορούν να παραχθούν σε θερμοκρασίες κατώτερες του σημείου τήξης τους, ενώ άλλα σε ανώτερες. Τυχαία μπορεί να παραχθεί από οξειδίο του σιδήρου σίδηρος στους 800°C ενώ το σημείο τήξης του είναι στους 1.450°C (Tylecote 1976).

Την πρώτη σαφή και εμπεριστατωμένη περιγραφή της μεταλλουργίας σιδήρου στην Αρχαιότητα βρίσκουμε στον Αριστοτέλη (Περί Θαυμασίων Ακουσμάτων 48.833 β.). Ο σίδηρος στην Αρχαιότητα παραλαμβάνονταν υπό μορφή «σπογγώδους σιδήρου». Το περιττό υλικό του μεταλλεύματος απομακρυνόταν υπό μορφή καθιζανούσης ρευστής σκωρίας.

Στην παραλία του Κιονίου Iκαρίας στη θέση Σιδηροκαψό βρέθηκε ένα σημαντικό μνημείο αρχαιομεταλλουργικού ενδιαφέροντος, μια εξαιρετικά μεγάλων διαστάσεων μεταλλουργική κάμιнос.

Υστερα από μελέτη δείγματος του εσωτερικού της επιχρίσματος, με Ηλεκτρονική Μικροσκοπία Σάρωσης αποδείχθηκε ότι επρόκειτο για κάμινο σιδηρομεταλλεύματος. Οι διαστάσεις της είναι 3,60 μ. στο εσωτερικό της βάσης της, ενώ το ύ-

ψος του φρέατος υπερβαίνει τα 3,40 μ. Είναι κτισμένη με σχιστόλιθο (υλικό πυράντοχο) και πηγματίτη. Το επίχρισμα στο εσωτερικό της είναι υαλοποιημένο κεραμικό, ένδειξη ανάπτυξης θερμοκρασιών που υπερέβησαν το όριο των 800° - 900° C. Με τη μέθοδο της Θερμοφωταύγειας (T.L.) πιστοποιήθηκε η αυθεντικότητα του ευρήματος, ενώ δεν έχει ολοκληρωθεί η χρονολόγησή της. Πιθανόν μια κάμιнос τόσο μεγάλη να λειτουργούσε ως κάμιнос φρύξεως. Ο Πλίνιος αναφέρει στο Historia Naturalis τη διαδικασία της φρύξεως των θειούχων μεταλλευμάτων, δηλαδή την απομάκρυνση του θείου (S) με καύση. Πρώτη αναφορά για τη θέση αυτή έχουμε στο «Abstract Comparative Studies of Iron archaiometallurgy from new Sites of Grece». Υ. Bassiakos κ. Th. Katsaros, 1996. Illinois.

Μεγάλος αριθμός λεκανοειδών σκωριών βρέθηκαν έξω από το νότιο τείχος της Ελληνοιστικής Ακρόπολης Δρακάνου. Πρόκειται για σκωρίες μεταλλουργίας σιδήρου. Η παρουσία τους εκεί μας επιτρέπει να εικάζουμε την ύπαρξη εργαστηρίου (σιδηρουργείου).

Δείγματα σκωριών του Δρακάνου, μελετήθηκαν στο πλαίσιο της πτυχιακής μου εργασίας «Εξαγωγική μεταλλουργία σιδήρου κατά την αρχαιότητα στην Ελλάδα υπό το πρίσμα φυσικοχημικών και ραδιοχημικών τεχνικών ανάλυσης», 1995.

Η διατήρηση και περαιτέρω μελέτη μνημείων όπως η κάμιнос στη θέση Σιδηροκαψό και ευρημάτων όπως οι σκωρίες του Δρακάνου μπορεί να ρίξει «φως» σε άγνωστες πτυχές της αρχαίας ελληνικής μεταλλουργίας.

Η αρχαία μεταλλουργική κάμιнос, που εντοπίστηκε το καλοκαίρι του 1993 από τον Θ. Κατσαρό στη θέση Σιδηροκαψό Iκαρίας. Η εσωτερική διάμετρος της βάσης είναι 3,60 μ. και το ύψος του σωζόμενου τοιχώματος 3,40 μ. (φωτ.: αρχείο Θ. Κατσαρού).

Περιηγητές και χαρτογράφοι

Περιγραφές και απεικονίσεις της Ικαρίας από τον 15ο έως τα μέσα του 19ου αιώνα

Της **Λεωνόρας Ναβάρι**

Παλαοβιβλιολόγου

ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ για την Ικαρία; Η ιδέα είναι από μόνη της παράδοξη. Αυτό το νησί ίσως είναι το μοναδικό από τα κατοικημένα που σπάνια επισκέφθηκαν οι ταξιδιώτες. Παρ' όλα αυτά σαν παρουσία μπορεί να συναγωνιστεί στις χαρτογραφικές απεικονίσεις και πιο σημαντικά νησιά όπως την Κω, τη Νάξο, τη Σαντορίνη και την Τήνο, που τα επισκέπτονταν συχνότερα οι ταξιδιώτες και τα περιέγραφαν. Ετσι η Ικαρία παρουσιάζει ένα ειδικό πρόβλημα στην ελληνική ιστορία της χαρτογραφίας και των ταξιδιών. Συνεχώς σχεδιάζονταν και παρουσιαζόταν σε χάρτες και ταξιδιωτικά βιβλία ήδη από τον 15ο αιώνα. Και όμως, παρ' όλη την πληθώρα των απεικονίσεων, παρατηρείται μια έλλειψη αλλά και σύγχυση πληροφοριών. Το παράδοξο μπορεί να ξεδιαλύνει, αν επισημανθούν δυο παράγοντες. Η γεωγραφική μορφή του νησιού και το γεγονός ότι βρίσκεται στην άκρη του Ικαρίου Πελάγους μεταξύ Κυκλάδων και της Μικράς Ασίας. Το πέλαγος αυτό έπρεπε να το διαπεράσουν τα καράβια που κατευθύνονταν στη Χίο ή τη Σάμο από την πλευρά των Κυκλάδων και το νησί της Ικαρίας συνιστούσε ένα επικίνδυνο πέρασμα. Τα σύννεφα στα βουνά της ενέπνεαν φόβο στους ναυτικούς βλέποντάς την ακόμα και από την Εφεσο, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Buonfondelmonti, τον 15ο αιώνα, και του βενετσιάνου καπετάνιου Gasparo Tentivo στα τέλη του 17ου, όπου το νησί περιγράφεται σαν «αφερέγγυο στους ναυτικούς».

Ο προσανατολισμός της Ικαρίας είναι ασυνήθιστος, όπως εκτείνεται από τα νοτιοδυτικά προς τα βορειοανατολικά περίπου σε μήκος 37° και πλάτος 26°. Μέχρι πρόσφατα το νησί είχε αγκυροβόλια περισσότερο παρά λιμάνια και κανένα ασφαλές, γιατί είναι ανοιχτό στους ισχυρούς ανέμους. Το εύφορο μέρος του νησιού είναι το βορεινό, ενώ το νότιο είναι βραχώδες και απρόσιτο. Επειδή οι επικρατούντες άνεμοι στο Αιγαίο είναι βορειοδυτικοί τον χειμώνα και βορειοανατολικοί το καλοκαίρι, τα καράβια που πλέουν από τις Κυκλάδες προς τη Σάμο και την μικρασιατική ακτή, πλέουν πάντα κατά μήκος της νότιας πλευράς, που είναι γεμάτη από απόκρυμνα βουνά. Για τον λόγο αυτό πολύ πρώιμοι ταξιδιώτες νόμιζαν πως το νησί ήταν εντελώς άγνο. Το βεβαιώνει μια από τις λίγες αναφορές ενός αυτόπτη ταξιδιώτη, του Αγγλου Charles Perry. Ο Perry στα τέλη της δεκαετίας του 1730 πλέοντας στο ανατολικό Αιγαίο αναγκάστηκε να αγκυροβολήσει στην άκρη του νησιού, στο ακρωτήριο Πάππα, ίσως κοντά στο Καρκινάγρι ή κά-

Μπουοντελμόντι, χάρτης της Ικαρίας, υδατογραφία από πρωτότυπο του 1420. Στον Φλωρεντίνο Κριστόφορο Μπουοντελμόντι οφείλουμε την πρώτη περιγραφή της Ικαρίας μετά την αρχαιότητα. Είναι πιθανό να αποβιβάστηκε στο νησί. Αναφέρει δύο οχυρωμένες πόλεις στην κορυφή του βουνού και τον φάρο στο Φανάρι, στο ανατολικό ακρωτήριο και δύο ονομαστά προϊόντα, το μέλι και το άφθονο λευκό κρασί (φωτ.: «Τόπος και εικόνα» τόμος 1ος, εκδ. «Ολκός»).

τω από τον Μαγκανίτη, όπου πέρασε τέσσερις ημέρες πάνω στο πλοίο του. Περιγράφει την περιοχή ως βραχώδη και ακαλλιέργητη και με καλό κυνήγι πέρδικας. Ο Perry αναφέρει ότι όταν το πλήρωμα ήλθε σε επαφή με τους κατοίκους, αυτοί του έφεραν στο πλοίο κρέας και σταφύλια. Ο Εγγλέζος όμως δεν μπορούσε να καταλάβει πού οι Ικαριώτες βρήκαν αυτά τα τρόφιμα, εφόσον του φαινόταν φυσικό να μην υπήρχαν αγροτικές καλλιέργειες στο νησί.

Η πρώτη περιγραφή της Ικαρίας μετά την ύστερη αρχαιότητα ανέρχεται στον 15ο αιώνα. Οφείλεται στον Φλωρεντίνο Cristoforo Buonfondelmonti, που πέρασε έξι χρόνια της ζωής του, πριν το 1420 ταξιδεύοντας στο Αιγαίο. Πιθανόν ο Buonfondelmonti, που ισχυριζόταν ότι επισκέφθηκε όλα τα νησιά που περιγράφει, να αποβιβάστηκε στο νησί. Η περιγραφή του είναι σύντομη. Αναφέρει δύο οχυρωμένες πόλεις στην κορυφή του βουνού στο εσωτερικό και κάνει μνεία του φάρου στο Φανάρι, στο ανατολικό ακρωτήριο του νησιού. Αναφέρει επίσης δυο ακόμη προϊόντα που παράγει το νησί. Το ονομαστό μέλι και το άφθονο λευκό κρασί.

Η περιγραφή του Buonfondelmonti επαναλαμβάνεται ασταμάτητα από άλλους μεταγενέστερους περιηγητές και χαρτογράφους. Ο πρώτος στη σειρά είναι ο Bartolomeo dalli Sonetti στο βιβλίο του για τα νησιά του 1485, και στο ειδικό σονέτο του για την Ικαρία παραθέτει τις περισσότερες πληροφορίες του Buonfondelmonti.

Είναι μακριά, στενή και απόκρυμνη χωρίς λιμάνια και κίνδυνος να κατέβεις.

Ολόγυρα σχεδόν βράχια σπαρμένη

και στη βουνοκορφή δύο καστέλια είναι

με μέλι καλό και άφθονο κρασί.

Στη θάλασσα κοντά, προς την ανατολή,

υψώνεται ένας πύργος...

Χαρτογράφοι

Αν και ο dalli Sonetti πήρε την περιγραφή της Ικαρίας από τον Buonfondelmonti, η απεικόνιση του νησιού που παραθέτει, φαίνεται ότι του ανήκει. Ο dalli Sonetti ισχυρίζεται ότι πέρασε πολλά χρόνια ταξιδεύοντας στο Αιγαίο κατά διαταγήν των Βενετών και ότι σχεδίασε τους χάρτες των νησιών του ο ίδιος. Το σχεδιάγραμμα του νησιού επαναλαμβάνονταν με λίγες παραλλαγές συνέχεια στους επόμενους αιώνες. Τον 16ο αιώνα σχεδιάστηκαν χάρτες της Ικαρίας από τον Bordone (1528) και τον Rosaccio (1598). Ο Χάρτης του Bordone ξεκάθαρα στηρίζεται στον dalli Sonetti, ενώ του Rosaccio στου Bordone, αλλά πιο παραστατικά. Το κείμενο του Rosaccio αναφέρει ότι το νησί έχει αφθονία προβάτων και σταριού. Και αυτές οι πληροφορίες επαναλήφθηκαν από τους μεταγενέστερους, αλλά η πηγή τους είναι άγνωστη.

Ο Rosaccio και ο Bordone αποτελούν τα πρωτότυπα για όλες τις μεταγενέστερες παραστάσεις της Ικαρίας με πολύ λίγες εξαιρέσεις. Τον 17ο αιώνα ο Matal (1601) ο Beauva (1619) και ο Peeters (1690) ακολουθούν τον Rosaccio, ενώ το σχέδιο του Bordone το ακολούθησαν ο Boschini (1658), ο Mallet (1683) και ο Coronelli (1688), ο οποίος επίσης δίνει μια καταγραφή των λεγομένων «βενετικών βαρωνιών» της Ικαρίας.

Τον 18ο αιώνα ο Losor (1713) και ο Myllar (1729) εξακολουθούσαν να αναπαράγουν τον Rosaccio. Ο μέγας χαρτογράφος Ortelius επίσης παρήγαγε έναν μικρό ένθετο χάρτη της Ικαρίας βασισμένο στο πρωτότυπο σχέδιο του dalli Sonetti. Αυτός ο χάρτης αντιγράφηκε από τον Janssonius το 1638 και δημοσιεύθηκε σε πολυάριθμους άτλαντες κατά τον 18ο αιώνα.

Μόνο λίγοι χαρτογράφοι παρουσιάζουν διαφορετικά την Ικαρία. Ο πρώτος φαίνεται να είναι ο Laurenbberg, που δημοσίευσε ένα χάρτη του νησιού το 1660 στο βιβλίο του του Graecia Antiqua, σε έκδοση του Samuel Pufendorf. Τοποθετεί ένα λιμάνι ονομαζόμενο Ιστι στο δυτικό ακρωτήριο του νησιού. Τον Laurenbberg μιμήθηκε ο Francesco Piacenza, που υποστηρίζει ότι παρήγαγε τα χαρτογραφικά του σχέδια των νησιών του Αιγαίου στο βιβλίο του L' Egeo Redivivo, 1688, και επίσης ότι επισκέφθηκε όλα τα νησιά που περιγράφει. Αν αυτό είναι αλήθεια σημαίνει ότι ο Piacenza υπήρξε ένας από τους λίγους ταξιδιώτες που επισκέφθηκε την Ικαρία. Πάντως το σχέδιό του είναι πολύ αφρόντιστο. Ο Piacenza επαναλαμβάνει την αυτήκοη διήγηση του Thevenot σχετικά με τις γυναίκες της Ικαρίας, οι οποίες διαχειρίζονται τα οικονομικά της οικογένειας και βάζουν στην τσέπη τους τα χρήματα των συζύγων τους αμέσως μόλις αυτοί τα κερδίσουν. Η χειραφετημένη γυναίκα της Ικαρίας ήταν πολύ γνωστή σε όλο το Αιγαίο και η συμπεριφορά της αυτή αναφέρεται και από τον Εγγλέζο Sandys το 1610.

Σύγχυση

Εξαιτίας της απουσίας καλών αγκυροβολίων, πολύ λίγοι ταξιδιώτες πραγματικά αποβιβάστηκαν στο νησί. Οι περισσότεροι αναφέρουν εν παρόδω το νησί, μολονότι το περιγράφουν σαν να το είχαν επισκεφθεί. Και από εδώ αναδύεται ένα άλλο πρόβλημα. Η σύγχυση της Ικαρίας (Νικαρία) με τη Νίσυρο ή Καρύα (από το όνομα του λιμανιού της). Αυτό το λάθος συναντάται ήδη το 1536 σε μια περιγραφή του Denis Possot, ενός προσκυνητή που ταξίδεψε στους Αγίους Τόπους το 1532. Αναφέρεται σε ένα νησί ονομαζόμενο «Νίσαρη ή Καρύα» και δίνει την τυπική περιγραφή της Ικαρίας, μακριά και γεμάτη βουνά. Η διήγησή του για τα θερμά λουτρά αφήνει κάποιον να νομίσει ότι πράγματι μιλάει για την Ικαρία, εκτός απ' ότι αναφέρει για το ηφαίστειο στο κέντρο του νησιού και τη γεύση θειαφιού στο πόσιμο νερό. Αυτή η σύγχυση των δύο νησιών επαναλαμβάνεται από αρκετούς μεταγενέστερους ταξι-

διώτες. Στα 1575 ο Andre Thevet, που έγραψε την «Κοσμογραφία του Λεβάντε», συγχέει τη Νίσυρο με την Ικαρία, πιθανώς γιατί δεν κατάλαβε καλά τον Possot. Το ίδιο λάθος συναντάται και στον Thevenot, που δημοσίευσε τα ταξίδια του το 1665. Ενώ περιγράφει το νησί σωστά, λέγει ότι οι Ικαριώτες κατέβαλαν τη φορολογία στον Σουλτάνο σε σφουγγάρια και περιγράφει γαμήλια έθιμα που πρέπει να ανήκουν στην Κάλυμνο. Οι Thevet και Thevenot προφανώς δεν επισκέφθηκαν την Ικαρία, αλλά πήραν τις πληροφορίες τους από προγενέστερα έργα.

Εγκυρες περιγραφές

Το μόνο έργο για την Ικαρία των νεότερων χρόνων που βασίζεται καθαρά σε πληροφορίες από πρώτο χέρι είναι το βιβλίο του αρχιεπισκόπου Σάμου Ιωσήφ Γεωργειρίνη, που το δημοσίευσε στα αγγλικά στο Λονδίνο το 1678. Ο Γεωργειρίνης επισκέφθηκε την Ικαρία εξαιτίας των εκκλησιαστικών του υποχρεώσεων.

Λέγει ότι οι Ικαριώτες είναι πολύ καλοί ναυπηγοί, ότι φορούν υποδήματα με λεπτό δέρμα (φύλλο χαλκού! στο κείμενο) και ότι κοιμούνται στο δάπεδο γιατί δεν έχουν κρεβάτια (Πράγματι οι Ικαριώτες προτιμούσαν το δάπεδο, ακόμα και όταν τους προσφερόταν κρεβάτι, λέγοντας ότι είναι πιο υγιεινό να κοιμούνται έτσι). Ο αρχιεπίσκοπος πάντως, απελπισμένα έψαχνε σ' όλο το νησί ένα κρεβάτι για να περάσει τη νύχτα. Ο Γεωργειρίνης φέρνει στην επιφάνεια ένα άλλο παράδοξο. Λέγει για τους Ικαριώτες «έχουν λίγα, και δεν τους λείπει τίποτε. Είναι οι φτωχότεροι, αλλά και οι ευτυχέστεροι σ' όλο το Αιγαίο. Η περιουσία τους είναι ελάχιστη, αλλά η ελευθερία και η ασφάλεια τους μεγάλη». Οι πληροφορίες του Γεωργειρίνη χρησιμοποιήθηκαν από τον χαρτογράφο Petrus Schenk, ο οποίος σχεδίασε τον χάρτη της Σάμου και τον δη-

Χάρτης της Ικαρίας του Giuseppe Rosaccio, που χρονολογείται περί το 1598. Μέχρι και τα μέσα του 17ου αιώνα ελάχιστα ταξιδιώτες επισκέφθηκαν πραγματικά το νησί, το οποίο όμως περιγράφουν σαν να το είχαν επισκεφθεί, με αναπόφευκτο αποτέλεσμα πολλά λάθη αλλά και σύγχυση της Ικαρίας με άλλα νησιά. Εγκυρες πληροφορίες από πρώτο χέρι έχουν με μετά το 1678.

μοσίευσε στα τέλη του 17ου αιώνα.

Η πρώτη έγκυρη περιγραφή της Ικαρίας από ξένο ταξιδιώτη στο νησί συναντάται στο έργο του Josef Pitton de Tournefort, ο οποίος γνώριζε πολλά για το Αιγαίο, ώστε να καταλάβει ότι οι πληροφορίες του Thevenot ήταν λαθεμένες. Στα 1701 ο Tournefort προσπάθησε δυο φορές να αποβιβασθεί στο νησί, αλλά οι σφοδροί άνεμοι τον έσπρωξαν πίσω στη Μύκονο. Εκεί συνάντησε έναν ιερέα, ο οποίος του έδωσε μερικές πληροφορίες για την Ικαρία και του ανέφερε μερικά χωριά, όπως την Αράθουσα, το Πλουμάρι και το Περδίκι. Κάνει λόγο για την καθαρότητα της ελληνικής γλώσσας στο στόμα των Ικαριωτών και ακόμη για τη γη και το πιο αξιοπρόσεκτο, τον τρόπο που κάνουν το ψωμί και το μοιράζουν στον κόσμο. Τριάντα χρόνια νωρίτερα, στα 1687, ο Bernard Randolph, που επίσης ταξίδεψε σε όλη την έκταση του Αρχιπελάγους, αναφέρει την καλή γεύση του ικαριώτικου ψωμιού, η οποία, πίστευε, οφειλόταν στον τρόπο του αλέσματος του σταριού. Θεωρώ ότι

ο Randolph πράγματι αποβιβάστηκε στο νησί. Αναφέρει τα κόκκινα σταφύλια του νησιού, που τα θεωρεί ως τα καλύτερα χειμερινά σταφύλια του Αιγαίου – ίσως να πρόκειται για τον σιδερίτη – και ακόμη το χαρακτηρίζει σαν απρόσιτο. Ισχυρίζεται όμως ότι βρίσκεται βόρεια της Χίου.

Η πρώτη περιγραφή του νησιού της σύγχρονης εποχής είναι αυτή που μας παρουσιάζει ο Γερμανός αρχαιολόγος Ludwig Ross, στον δεύτερο τόμο του βιβλίου του Insel – Reisen. Ο Ross αποβιβάστηκε στον Άγιο Κήρυκο στις 26 Αυγούστου 1841. Κατά την αποβίβαση του στο λιμάνι, που το αποτελούσαν 20 σπίτια, βρήκε έναν οδηγό να τον μεταφέρει πάνω από τα βουνά στη βόρεια πλευρά. Ο Ross περιγράφει την ανάβασή του στο βουνό στα 2.500 πόδια με τους συμπαγείς γρανιτένιους όγκους, πριν από την κάθοδό του στους κήπους με τους άφθονους θάμνους και τα δένδρα, τις ελιές, τα πλατάνια, τα κυπαρίσσια, τις αχλαδιές και τις μυρτιές, που ομορφάνουν το ικαριακό τοπίο. Δίνει επίσης στατιστικές πληροφορίες για

τους Ικαριώτες και κάνει λόγο για τις αρχαίες τοποθεσίες. Αναφέρει ότι οι Ικαριώτες έπρεπε να πληρώνουν ετήσιο φόρο στον αγά της Ρόδου 19.000 πιάστρες και ξεκαθαρίζει γνώμες των παλαιότερων ταξιδιωτών. Ταυτίζει το Ιστί του Piacenza με τον Εύδηλο και όπως ο Tournefort, παρατηρεί ότι η ιακριακή διάλεκτος είναι πιο κοντά στα αρχαία ελληνικά απ' ό,τι στα άλλα νησιά του Αιγαίου.

Απομόνωση

Η καθημερινή ζωή στην Ικαρία θεωρητικά ίσως να παρέμεινε αμετάβλητη από την εποχή του πρώτου επισκέπτη του νησιού, του Cristoforo Buondelmonti, μέχρι την εποχή της επίσκεψης του Ross στα μέσα του 19ου αιώνα. Η Ικαρία όπως φαίνεται άγονη και χωρίς λιμάνια σπάνια δέχθηκε ξένους. Οι ξένοι ταξιδιώτες συνέλεξαν τις πληροφορίες τους από ανθρώπους που βρίσκονταν έξω από το νησί. Ηταν συνηθισμένο για άνδρες και γυναίκες να αναζητούν εργασία έξω από την Ικαρία, σπρωγμένοι από την ανέχεια και την έλλειψη του καθημερινού βιοπορισμού.

Στα 1899 η γιαγιά μου, η Αργυρώ Κουτσουφλάκη Πλάκα, άφησε το χωριό της, την Πλαγιά, έχοντας ένα δέμα με τα υπάρχοντά της στα χέρια πέρασε με καΐκι στη Σμύρνη για να βρει δουλειά σαν Ψυχοκόρη. Ήταν εννιά χρονών. Το σκίτσο της Ικαριώτισσας, που σχεδίασε ο Count Alexander Sapiéha, το 1806, το έκανε στη Χίο, όταν αυτός έμενε εκεί κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στο βόρειο Αιγαίο.

Ο Thomas Graves, Άγγλος αξιωματικός του Ναυτικού και υδρογράφος, έκανε την πρώτη ειδική επόπτευση του νησιού. Πάντως σωστό χάρτη για ασφαλή αγκυροβόλια δεν κατόρθωσε να σχεδιάσει. Η απομόνωση της Ικαρίας συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Οι άνθρωποί της, γυναίκες και άνδρες, επιζητούσαν εργασία έξω από το νησί. Τώρα όμως ταξιδεύουν, όχι πλέον στη Χίο και στη Σμύρνη, αλλά μακριά στην Αμερική και την Αυστραλία κάνοντας γνωστό το νησί τους και την αγάπη τους γι' αυτό σ' όλο τον κόσμο.

Ο Johan Laurenberg δημοσίευσε χάρτη της Ικαρίας το 1660 και παρουσιάζει το νησί διαφορετικά σε σχέση με προγενέστερους χαρτογράφους. Τοποθετεί ένα λιμάνι, ονομαζόμενο Ιστί, στο δυτικό ακρωτήριο του νησιού (φωτ.: «Graecia Antiqua» εκδ. Samuel Pufendorf, Amsterdam, 1660).

Η ικαριακή επανάσταση του 1912

Η εξέγερση κατά των Τούρκων, η δημιουργία της Ελεύθερης Πολιτείας και η ένωση με την Ελλάδα

Του **Θεολόγου Μπινίκου**

Έως διηγήτορα, ιστοριοδίδη

ΑΙΓΑΙΟ 1912. Ο ιταλοτουρκικός πόλεμος, που ξέσπασε τον Σεπτέμβριο του 1911 στη Λιβύη, μεταφέρεται από τους Ιταλούς στο νότιο Αιγαίο. Σκοπός, η κατάληψη των Δωδεκανήσων, ώστε να ανακοπεί η αποστολή τουρκικών ενισχύσεων από τα παράλια της Μικράς Ασίας προς τη Λιβύη. Τον Απρίλιο και τον Μάιο του 1912 οι ιταλικές δυνάμεις καταλαμβάνουν τα Δωδεκάνησα εκτός από το Καστελόριζο και την Ικαρία. Οι Ιταλοί χρησιμοποιούν ως δικαιολογία για την κατάληψη των νησιών την προάσπιση των προνομίων τους εναντίον των Τούρκων. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι τα νησιά από την Ικαρία έως το Καστελόριζο εκτός από τη Ρόδο και την Κω, απολάμβαναν κοινά προνόμια, που είχαν παραχωρηθεί με φερμάνια από τον Σουλειμάν Α' το 1522 και τον Μαχμούτ Β' το 1835. Μ' αυτά προβλέπονταν η πλήρης αυτονομία τους και η απαγόρευση τουρκικής εποικίσης και παραμονής τουρκικού στρατού. Μόνη υποχρέωση ήταν η καταβολή ενός φόρου, του «Μακτού». Τα προνόμια είχαν παραχωρηθεί σκόπιμα για να μην ερημωθούν τα νησιά και γεμίσουν πειρατές, που θα εμπόδιζαν τη διέλευση προς την Κωνσταντινούπολη και θα έκαναν επικίνδυνη την πορεία προς την ανατολική Μεσόγειο.

Οι Τούρκοι άρχισαν σταδιακά από το 1869 να καταργούν τα προνόμια αυτά, ενώ στις αρχές του αιώνα, στο πλαίσιο του εκτουρκιστικού προγράμματος των Νεοτούρκων, επέβαλαν μέχρι και υποχρεωτική στρατολόγηση των κατοίκων των νησιών.

Προετοιμασία της επανάστασης

Αμέσως μετά την εμφάνιση των Ιταλών στο Αιγαίο και την κατάληψη των Δωδεκανήσων, πραγματοποιείται στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο συνέδριο αντιπροσωπειών των νησιών, από τις 3 έως τις 5 Ιουνίου του 1912, στο οποίο συμμετέχουν και εκπρόσωποι της Ικαρίας. Εκδίδεται ψήφισμα στις 4 Ιουνίου 1912, με το οποίο κηρύσσεται η δημιουργία της «Πολιτείας του Αιγαίου», που θα συμπεριελάμβανε τα Δωδεκάνησα και εκφράζεται η θέληση για ένωση με την Ελλάδα, ενώ υπονοείται η αποχώρηση των Ιταλών. Η Ικαρία όμως βρίσκεται σε διαφορετική θέση από τα υπόλοιπα νησιά, καθώς δεν έχει καταληφθεί από τους Ιταλούς. Ο εκπρόσωπος της «Ικαριακής εν Αιγύπτω Αδελφότητας» Χ. Παμφίλης, Ικάριος δικηγόρος, θέτει το

17^η ΙΟΥΛΙΟΥ

ΙΩΑΝΝ. ΜΑΛΑΧΙΑΣ, Κ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΑΣ, Σ. ΚΑΙΝΙΣΤΟΣ

«Απ' τὸ δῶμα τοῦ Πλάτωνος σταλαμένη ἡ θάλασσα ἢ γλυκερὰ κατεβαίνει καὶ ποικραία στὸ ὄνα της χέρι καὶ στὸ ἔλεος ἀγαπᾶμένο δαδί, τὴ γὰρ καὶ τὸ φῶς γὰρ τὰ φέρι, στὸ μικρὸ ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἡγαίου».

Καὶ τὸ πᾶσι ἀπέφει, σηματοῦναι καὶ τὰ γένη, μακρὰ τὰ πείσει ποὺ ἀπὸ γῆρας τὸ ἔχει ζωμένο τὸ ὄρασι ἡγάρι σφιστά, γιατί ἦταν τὸ μακρὸ δούλο στὴν πικρὰ τοῦ βαρβάρου σιλαβία.

Καὶ κινῶντας τὸ κῆρυγμα χέρι, με τὸ πᾶσι ποῦλε μακρὰ καὶ ἀγάριον γὰρ τὴ γῆρας ἀπὸ μισοῦσι τὴν γλῶσσα βυθιστά «Εἶσαι ἀθάνατη, καὶ, Ἰκαρία καὶ στεγάνια ποὺ πείποι πολλὰ».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΠΑΝΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΑΣ

θέμα της ένοπλης εξέγερσης κατά των Τούρκων στην Ικαρία και της κήρυξης της αυτονομίας μαζί με τα άλλα νησιά, σε κοινή συνεδρίαση των αδελφοτήτων των νησιών του Αιγαίου στην Αλεξάνδρεια.

Οι επαφές των Ικαριωτών με την ελληνική κυβέρνηση πραγματοποιούνται μέσω του γιατροῦ Ιωάννη Μαλαχία και αρχίζουν οι προετοιμασίες για την ένοπλη εξέγερση κατά των Τούρκων με τη μύηση των κατοίκων του νησιού από τον απεσταλμένο του υπουργείου Εξωτερικών, Κ. Μυριανθόπουλο Κυπραίω. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στο εγκριτικό για την επανάσταση μήνυμα προς τον Ι. Μαλαχία, τον ενθαρρύνει με τις φράσεις «θαρσεῖν χρει» και «οι βραδύνοντες ου στεφανούνται». Έτσι, τη νύχτα της 16ης προς

Ο Χ. Παμφίλης, Ικάριος δικηγόρος, εκπρόσωπος της «Ικαριακής εν Αιγύπτω Αδελφότητας» ήταν από τους πρώτους που έθεσαν θέμα ένοπλης εξέγερσης κατά των Τούρκων (φωτ.: αρχείο Θεολ. Μπινίκου).

Η σφραγίδα της Ελεύθερης Πολιτείας της Ικαρίας (φωτ.: αρχείο Χ. Μαλαχία).

Στο σύντομο βίο της –διάρκειας μόλις 6 μηνών– η Ελεύθερη Πολιτεία της Ικαρίας είχε δική της σημαία, που ήταν κυανή με λευκό σταυρό στο κέντρο και δικό της ύμνο σε στίχους του Φρ. Καρέρ, μελοποιημένο από τον Κ. Ψάχο (φωτ.: αρχείο Θεολ. Μπινίκου).

17η Ιουλίου του 1912 πραγματοποιείται η εξέγερση: ένα τμήμα των επαναστατών με αρχηγό τον ιερέα Κ. Κουλουλία καταλαμβάνει το χωριό Ράχες. Παράλληλα, άλλη ομάδα αναγκάζει σε παράδοση τη φρουρά του Ευδήλου. Τα επαναστατικά τμήματα προχωρούν στην κατάληψη των χωριών και φθάνουν στο χωριό Χρυσόστομος, όπου λαμβάνει χώρα αιματηρή συμπλοκή, στη διάρκεια της οποίας σκοτώνεται ο Ι. Σπανός. Τελευταίο πολιορκείται το τουρκικό διοικητήριο στον Άγιο Κήρυκο. Οι προασιπστές του παραδίδονται και μαζί με τους υπόλοιπους αιχμαλώτους μεταφέρονται στη Σάμο, απ' όπου κατευθύνθηκαν στην Εφεσο.

Παρά την επιθυμία των Ικαριωτών για ένωση με την Ελλάδα, αυτό δεν

κατέστη δυνατό εκείνη τη στιγμή. Η ελληνική κυβέρνηση ενεδάρρυνε την επανάσταση, στην οποία όμως δεν είχε φανερή συμμετοχή και μετά την επιτυχία της έκβασε συνέντευξη στους Ικάρους να κηρύξουν την νήσο ανεξάρτητη.

Έτσι, με ψήφισμα που εγκρίθηκε από πάνδημο συλλαλητήριο των Ικαριωτών, το νησί ανακηρύχθηκε Ελεύθερη Αυτόνομη Πολιτεία. Ορίσθηκε Διοικητική Επιτροπή αποτελούμενη αρχικά από εννέα και στη συνέχεια από δώδεκα δημογέροντες, που ασκούσε την εξουσία με πρόεδρο τον Ι. Μαλαχία. Καθορίσθηκε η σημαία, που ήταν κυανή και έφερε λευκό σταυρό στο κέντρο και ο ύμνος της Πολιτείας σε στίχους του Φρ. Καρέρ και μελοποίηση του Κ. Ψάχου. Στο σύντομο βίο της η Ελεύθερη Πολιτεία της Ικαρίας οργάνωσε τη διοίκηση, εξέδωσε εφημερίδα, λειτούργησε τελωνείο, ταχυδρομείο, δικαστήρια, συγκρότησε δύναμη χωροφυλακής και ακτοφυλακής. Υπήρξαν ωστόσο και σημαντικά προβλήματα, που προέκυψαν κυρίως από αντιθέσεις και προσωπικές φιλοδοξίες και εκδηλώθηκαν με τη διαφωνία γύρω από το εάν θα έπρεπε ο Εύδηλος ή ο Άγιος Κήρυκος να κηρυχθεί πρωτεύουσα του νησιού.

Οι εξελίξεις όμως, καθώς ξέσπασε ο πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος, υπήρξαν ραγδαίες: ένα σώμα Ικαριών, που συμμετείχαν στην απελευθέρωση της Χίου υπό τις διαταγές του ναυάρχου Π. Κουντουριώτη, επέστρεψαν στην Ικαρία με το αντιτορπιλικό «Θύελλα», υπό τον αντιπλοίαρχο Α. Βλαχόπουλο, που αποβίβασε δυνάμεις για την κατάληψη και κατοχή του νησιού. Στις 4 Νοεμβρίου 1912 πραγματοποιήθηκε στον Εύδηλο η επίσημη τελετή ένωσης της Ικαρίας με την Ελλάδα, που αναγνωρίσθηκε διεθνώς με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913.

Πηγές: Τα αρχεία του υπουργείου Εξωτερικών και άλλα επίσημα έγγραφα.

Ράχες 1947. Ομάδα εξορίστων και ανάμεσά τους με το ραβδί ο Μίκης Θεοδωράκης. Παροιμιώδης ήταν η αλληλεγγύη των Ικαριωτών στους πολιτικούς εξορίστους. «Θυμούμαι πέρσι πούμασταν στο άλλο χωριό, το Μαυράτο. Γη δεν είχε ούτε κείνο... Λίγη αλεσμένη πέτρα όπου φυτεύανε δέκα μαρούλια και πέντε κρεμμύδια. Μα κανένας τους δεν τα γεύτηκε. Όλα τα τάζαν σ' εμάς. Τα πετούσαν κρυφά τις νύχτες απ' τα μεσότοιχα. Μια μέρα μας έστειλαν αγγαρεία στην πέτρα. Τα πεζούλια απ' όπου περνούσαμε ήταν στρωμένα με φρεσκοκομμένα σύκα. Τάχαν αφησμένα στιβίτσες στιβίτσες απάνω στα συγκόφυλλα για να τα βρούμε γυρνώντας απ' τη σκληρή δουλιά. Αλλά τι να πρωτοθυμηθώ; Το γάλα... Το κάθε σπίτι είχε από μια κασικίτσα κι ένα σωρό παιδιά. Τα παιδιά αυτά από τότε που πήγαμε εμείς χάσανε το γάλα τους. Μας τόδιναν με χίλιες πονηριές για τους αρρώστους μας» γράφει ο Μενέλαος Λουντέμης, που πέρασε ένα διάστημα εξοριστός κι αυτός στην Ικαρία.

Η Ικαρία ως τόπος εξορίας

Από τους ανεπιθύμητους της Ρωμαιοκρατίας και του Βυζαντίου στους εξοριστούς του Εμφυλίου

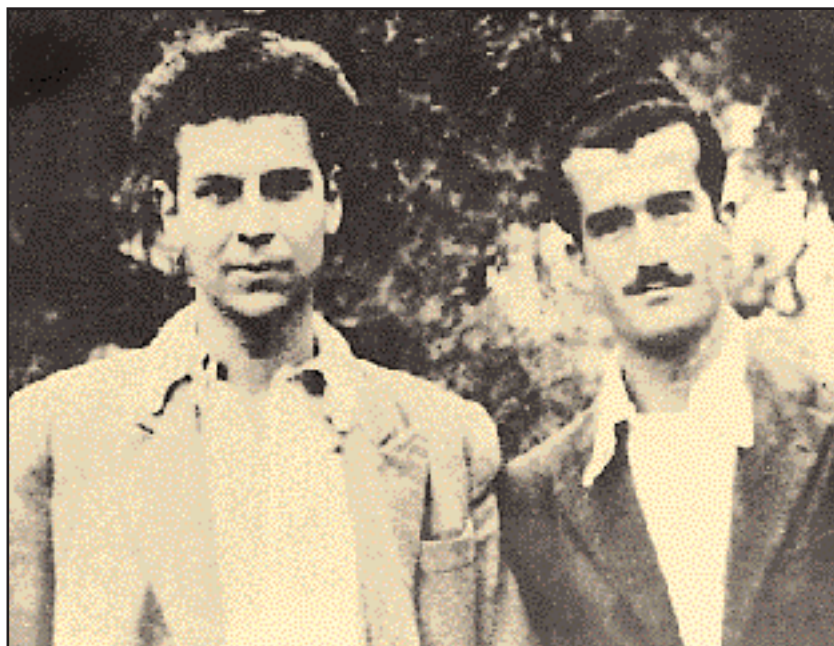
Του **Ξενοφώντα Κόχιλα**

Προέδρον του συλλόγου Ραχιωτών Ικαρίας

ΓΙΑ ΠΟΛΛΟΥΣ, κάποιους μεγάλους σε ηλικία, η Ικαρία είναι γνωστή κυρίως σαν τόπος εξορίας και αυτό ως ένα βαθμό είναι σωστό, ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο πόλεμο.

Μέχρι πριν από λίγα χρόνια η Ικαρία ήταν σχεδόν το μοναδικό νησί που δεν είχε φυσικά λιμάνια και αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός της σχετικής απομόνωσης των κατοίκων της για 2 εκατονταετίες, την καθιστούσε τόπο κατάλληλο για εξορία, από όπου δύσκολα κανείς μπορούσε να ξεφύγει. Έτσι δημιουργήθηκε ο θρύλος ότι πάντοτε υπήρξε κατάλληλη για τους αποδιωγμένους, τους ανεπιθύμητους. Η αλήθεια, όμως, είναι ότι ποτέ δεν υπήρξε μόνο έδαφος για εξοριστούς.

Στα αρχαία χρόνια δεν μαρτυρείται κάτι τέτοιο. Κατέφευγαν βέβαια

Δάφνη 1948. Ο διάσημος μουσικοσυνθέτης Μίκης Θεοδωράκης με συνεξοριστό του. Ο Εμφύλιος φουντώνει και καίει στην ηπειρωτική Ελλάδα.

στην Ικαρία ή στέλνονταν εκεί αποσυνάγωγοι από την αρχαία Αττική, λόγω της στενής συνάφειας της Ικαρίας - Οινόης με τον ομώνυμο Δήμο της Αρχαίας Αττικής που αναπτύχθηκε μέσω της κοινής λατρείας του Διόνυσου - Οίνου· είτε γιατί από την Ικαρία μετανάστευσαν στην Αττική είτε συνέβη το αντίστροφο την εποχή της καθόδου των Δωριέων. Σημειώνουμε ωστόσο ότι οι αποσυνάγωγοι κατέφευγαν και σε άλλες ιωνικές περιοχές.

Στα δύσκολα χρόνια της πρώιμης ρωμαιοκρατίας, όταν ο πληθυσμός του νησιού αραιώσε, η Ικαρία αποτέλεσε τόπο αποστολής εξορίστων από Σάμο, Λέρο και παράλιες πόλεις της Ιωνίας. Οι περισσότεροι όμως που κατέφυγαν εδώ ήλθαν εκούσια και πύκνωσαν τον εδραίο πληθυσμό, με τον οποίο συνδέονταν στενά με τα κοινά ιωνικά στοιχεία.

Στη μέση και την ύστερη Βυζαντινή **Συνέχεια στην 14η σελίδα**

Συνέχεια από την 13η σελίδα

νή εποχή, η Ικαρία φαίνεται ότι κρίθηκε πράγματι κατάλληλη για τόπο εγκατάστασης των ανεπιθύμητων μελών αρχοντικών οικογενειών, κυρίως αυτών που έχαναν τοπικές ή υψηλότερου βαθμού εξουσίες. Στην περίοδο αυτή ανάγεται κυρίως η δημιουργία της παράδοσης του μύθου της Ικαρίας ως τόπου υψηλόβαθμων, πριγκιπικών εξορίστων. Οι συχνές εναλλαγές στην εξουσία του Βυζαντίου των διάφορων δυναστειών καθώς και πολλές ενδοδυναστικές έριδες συνήθως δεν οδηγούσαν σε εξόντωση των ηττημένων αλλά στο ηπιότερο μέτρο της απομάκρυνσής τους από τα κέντρα εξουσίας και τον περιορισμό τους σε τόπους ασφαλείας. Τέτοιος τόπος ήταν όντως η Ικαρία. Δεν υπάρχουν όμως ακριβή στοιχεία χρονικού και αριθμητικού προσδιορισμού των «υψηλών» αυτών εξορίστων, από τους οποίους αρκετοί διέμεναν στο κέντρο του νησιού, την Οινόη, που στα Βυζαντινά χρόνια συνήθως ονομάζεται Δολίχη (παλιό όνομα της Ικαρίας). Παράλληλα, αρκετοί από αυτούς προωθούνταν και σε άλλες περιοχές, όπως στην κοντινή της Δολίχης, Μεσαριά και στα νοτιοανατολικά παράλια, που άλλωστε «έβλεπαν» προς τη Μικρά Ασία.

Οι εξόριστοι αυτής της περιόδου αναπτύσσουν στενές σχέσεις με τους κατοίκους, ακόμη και οικογενειακούς δεσμούς και εγκαθίστανται μόνιμα. Το γεγονός αυτό φαίνεται πως το εκμεταλλεύτηκαν οι Ικάριοι, διογκώνοντας την έκταση και τη σημασία του για να το χρησιμοποιήσουν ενάντια στους Βενετούς και Γενουάτες ημικυρίαρχους από το 1204 μέχρι και τη φυγή τους στο τέλος του 15ου αιώνα. «Εμείς είμαστε απόγονοι Βυζαντινών πριγκίπων, ενώ αυτοί απλοί πειρατές...» και η παράδοση αυτή συνεχίζεται μέχρι σήμερα...

Στην περίοδο της πειρατείας (1500-1700) η Ικαρία δίνει την εντύπωση της ερήμωσης, όταν οι κάτοικοι απομακρύνονται από τα παράλια και καταφεύγουν σε απρόσιτες πλαγιές (την εποχή της άνθισης της Λαγκάδας, στα βορειοδυτικά), ζητώντας σε συνθήκες, φαινομενικής τουλάχιστον, ένδειας. Τώρα παρουσιάζεται άλλη πηγή μεμονωμένων εξορίστων. Από άλλα νησιά ή και από την ηπειρωτική Ελλάδα όσοι κρίνονται από τα τοπικά συμβούλια ανεπιθύμητοι, εξορίζονται ή απομακρύνονται εθελούσια και φαίνεται ότι πολλοί κατέφυγαν και στη Νικαριά, όπου γρήγορα αναμίχθηκαν με τους λιγοστούς, φαινομενικά, κατοίκους, όπως μαρτυρούν οικογενειακές παραδόσεις και επώνυμα.

Από τον Μεσοπόλεμο

Και ερχόμαστε στον 20ό αιώνα με τους εξόριστους του Μεταξά πριν από τον πόλεμο και τους πολλούς του Εμφυλίου πολέμου. Ο Μεταξάς εξόρισε όλους σχεδόν τους πολιτικούς του αντιπάλους, κυρίως σε διάφορα νησιά και αρκετούς στην Ικαρία, π.χ. τον αρχηγό του αγροτι-

Ομάδα εξορίστων ετοιμάζει το κοινό συσσίτιο. Κατά τη μισαλλόδοξη εποχή του Εμφυλίου, στην Ικαρία οδηγήθηκε μεγάλος αριθμός αριστερών, για να εμποδιστεί η πιθανή ένταξή τους στον Δημοκρατικό Στρατό. Για τρία χρόνια περίπου, οι εξόριστοι στο νησί ήταν περισσότεροι από τους κατοίκους.

κού κόμματος Μυλωνά. Και πάλι αναπτύχθηκαν στενές ακόμη και οικογενειακές σχέσεις με τους κατοίκους καίτοι, σε σχέση με άλλα νησιά, αυτοί οι πολιτικοί εξόριστοι ήταν λιγοστοί.

Όταν όμως ξεκίνησε ο εμφύλιος σπαραγμός, λιγοστοί το 1946, μέγας αριθμός το 1947, ίσως το άνθος των δημοκρατικών Ελλήνων, όσοι για διάφορους λόγους δεν «ανέβηκαν» στα βουνά και ακριβώς για να

εμποδιστούν να βοηθήσουν «τους συμμορίτες» οδηγήθηκαν στην Ικαρία, το «κόκκινο νησί», το αλίμενο ακόμη. Για 3 χρόνια περίπου ήσαν σχεδόν περισσότεροι οι εξόριστοι από τους κατοίκους. Χιλιάδες. Και αντί να δημιουργηθούν προβλήματα, έλαμψε η ανθρωπιά, η αγάπη. Ανεξάρτητα από πολιτικές ιδεολογίες, ακόμη και «δεξιόι» άνοιξαν τα σπίτια τους και τις αγκαλιές τους στους εξόριστους. Κι εκείνοι, εκ-

πληκτοι ανταποκρίθηκαν «μ' ένα σφιγμένο χαμόγελο γλυκό και πικρό μαζί. Μέσα στην ερημιά της Αθήνας, η μοσχοβολιά της καριώτικης πίτας μαζί με τις στιγμές που ζούσαμε μαζί είναι μια θύμιση μαγική» γράφει ένας από τους τότε εξορίστους.

Η χούντα στην επάρατη επταετία δεν έστειλε εξορίστους στην Ικαρία. Ελπίζουμε να σταμάτησε το κακό για πάντα πια.

Παραδοσιακοί οικισμοί

Το ιδιόμορφο κτιστό περιβάλλον της Ικαρίας και η λαϊκή αρχιτεκτονική της

Του Γιώργου Ν. Κόκκινου

Πολιτικού Μηχανικού

Η ΙΚΑΡΙΑ παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα και ίσως μοναδικότητα σε ολόκληρο τον Αιγαϊακό χώρο όσον αφορά το κτιστό περιβάλλον της και τη λαϊκή αρχιτεκτονική της.

Οι οικισμοί της είναι αραιοδομημένοι (διάσπαρτοι), κατάφυτοι και εκτεταμένοι, περιλαμβάνουν δε μέσα τους και καλλιεργήσιμες εκτάσεις, σε αντίθεση με τους οικισμούς που έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε στα νησιά και στα ορεινά όπου είναι συνεκτικοί με πυκνή δόμηση, συνήθως άδενδροι και με τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις σχεδόν πάντα έξω από αυτούς. Υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός τέτοιων οικισμών (περί τους 70), μικρού πληθυσμού αλλά μεγάλης έκτασης, που είναι σπαρμένοι σε όλη την Ικαρία. Είναι δε χαρακτηριστική η απουσία αστικού κέντρου ανάλογου βέβαια με εκείνα που συναντά κανείς σε άλλα νησιά αναλόγου μεγέθους.

Καθοριστικός λόγος της ιδιομορφίας αυτής υπήρξε το γεγονός ότι η άμυνα της ικαριακής κοινωνίας κατά των πειρατών που λυμαινόταν το Αιγαίο από το 1600 και μετά αλλά και εναντίον των Τούρκων κατακτητών, βασίσθηκε στην παραλλαγή και στην απόκρυψη και όχι στη συσπείρωση και την οχύρωση.

Εκμεταλλευόμενοι οι κάτοικοι το ορεινό και δασώδες του νησιού αποτραβήχτηκαν σε ημιορεινές περιοχές μακριά από τη θάλασσα. Εκεί έκτισαν τα λεγόμενα σήμερα αντιπειρατικά σπίτια που σώζονται σε πολλές περιοχές και που αποτελέσαν τη βάση της κλασικής παραδοσιακής ικαριακής κατοικίας μέχρι αρχές του 20ού αιώνα.

Οι νεόνυμφοι, έκτιζαν το σπίτι τους σε απόσταση από το πατρογο-

Τον 16ο αιώνα με την κατάληψη του νησιού από τους Τούρκους και τις επιδρομές των πειρατών που κατέστρεψαν τους παλιούς οικισμούς, οι Ικάριοι αναγκάστηκαν να κρυφθούν στα ορεινά και να κατοικούν σε κοιλότητες βράχων. Οι κοιλότητες αυτές λέγονταν καμάρες και υπάρχουν σε αφθονία στα βουνά της Ικαρίας κάτω από τεράστιους γρανίτες. Καμάρες διαμορφωμένες σε κατοικίες σώζονται ακόμη και σήμερα στη δυτική Ικαρία (φωτ.: Χ. Μαλαχίας).

νικό (γερόντικο) αλλά στην ίδια περιοχή και έτσι δημιουργήθηκαν συνοικίες που με την πάροδο του χρόνου ενώθηκαν σε ένα ευρύτερο οικισμό, που με τον καιρό απέκτησε την εκκλησία του και πολύ αργότερα το σχολείο του. Οι συνοικίες αυτές ονομάζονται ακόμη και σήμερα από το όνομα της οικογένειας που τις εποίκισε πρώτα: Καριμαλάτων, Φουντουλάτων, Μαυρικάτων, Γλαρέδων κ.λπ.

Αυτή η λογική δόμησης αποτέλεσε τη βάση δημιουργίας των σημερινών οικισμών με την ιδιαιτερότητα που επισημάνθηκε παραπάνω. Η τοπική λαϊκή ρήση «Σπίτι όσο να χωρείς και τόπον όσο να θωρείς» εκφράζει την κλασική Ικαριακή αντίληψη για το οικιστικό περιβάλλον.

Το χωροταξικό αυτό μοντέλο πέ-

τυχε απόλυτα το σκοπό του. Συνδυασμένο με την προβολή από τους κατοίκους απόλυτης φτώχειας προς τον έξω κόσμο, πράγμα που δεν ανταποκρινόταν απόλυτα στην πραγματικότητα, δημιούργησαν στους Τούρκους κατακτητές αλλά και στους επιδρομείς πειρατές για την Ικαρία την εικόνα του νησιού με ελάχιστους κατοίκους, απόλυτα φτωχούς. Ετσι, όλοι αυτοί αδιαφόρησαν για το νησί, το οποίο παρέμεινε ανενόχλητο, με μια ιδιότυπη ελευθερία και αυτοδιοίκηση, μέχρι τον 18ο αιώνα.

Τον 16ο αιώνα, μετά την αποχώρηση των Γενοβέζων και την κατάληψη της Ικαρίας από τους Τούρκους, το νησί παρουσιάζει εικόνα τελείας ερήμωσης. Οι αλληπάλληλες επιδρομές των πειρατών κατέστρεψαν τους παλιούς οικισμούς

και ανάγκασαν τους εναπομείναντες κατοίκους να κρυφθούν στα ορεινά και να κατοικούν σε κοιλότητες βράχων σε απρόσιτα μέρη. Οι κοιλότητες αυτές λέγονταν καμάρες και υπάρχουν σε αφθονία στα βουνά της Ικαρίας κάτω από τεράστιους γρανίτες (λούρους). Καμάρες διαμορφωμένες ως κατοικίες σώζονται ακόμη και σήμερα στην δυτική Ικαρία. Ο αιώνας αυτός ονομάζεται από τον ιστορικό Ι. Μελά «Αιώνας της αφάνειας».

Το αντιπειρατικό σπίτι

Το μονόχωρο αντιπειρατικό σπίτι αρχίζει να κτίζεται από τον 17ο αιώνα όταν οι κάτοικοι του νησιού κατεβαίνουν σε πιο φιλόξενες περιοχές. Είναι ένα μονόχωρο κτίσμα τοποθετημένο σε ημιορεινή, δασωμένη, και μακριά από την θάλασσα περιοχή, κοντά σε πηγή νερού και συνήθως σε σημείο (σπιτοκάθισμα) που προέκυπτε από εκσφαγή αν ήταν δυνατόν της ανωφέρειας ώστε να δημιουργηθεί πρανές ορύγματος (αγιάρι) αν δεν υπήρχε φυσικό πρανές (άσπα), πάνω στο οποίο ετοποθετείτο η πίσω πλευρά του κτισματος. Το εξωτερικό μήκος της όψης ήταν περίπου 6,0-7,0 μέτρα και το πλάτος 3,50-4,00 μέτρα. Το ύψος της πρόσοψης 0,90-1,20 μέτρα και το ύψος της πίσω πλευράς 1,40-1,70 μ. Οι τοίχοι κατασκευάζονταν από πέτρες, χωρίς συνδετικό υλικό και επίχρισμα. Η στέγη ήταν μονοκλινή (μονόρριχτη, χυτή), καλυμμένη με πέτρινες πλάκες που στηρίζονταν σε ξύλινα δοκάρια τοποθετημένα κατά την μικρή διάσταση της κάτοψης (καταχύματα). Τα καταχύματα συνήθως ήταν χονδροί κλάδοι δένδρων ή κορμοί μικρών κυπαρισσιών. Στην πρόσοψη το κτίσμα είχε μία πόρτα (θυρίδα) ύψους

Συνέχεια στην 16η σελίδα

Τα αντιπειρατικά σπίτια αποτέλεσαν τη βάση της παραδοσιακής ικαριακής κατοικίας. Αρχισαν να κτίζονται από τον 17ο αιώνα. Καλύπτονταν πάντοτε από πυκνή βλάστηση και ήταν σχεδόν άορατα (φωτ.: Γ. Ν. Κόκκινος).

Σε κάθε αντιπειρατικό σπίτι υπήρχε διαμορφωμένη κόχη για τον χειρόμυλο. Μαζί με την πρωτόγονη εστία ήταν οι πλέον απαραίτητες κατασκευές για τη ζωή της οικογένειας (φωτ.: Γ. Ν. Κόκκινος).

Συνέχεια από την 15η σελίδα

0,70-0,90 μ. η οποία ήταν και το μοναδικό άνοιγμα του σπιτιού. Καπνοδόχος δεν υπήρχε. Υπήρχε μόνο στην στέγη μία πλάκα πάνω από την εστία που μετατοπιζόταν και άφηνε άνοιγμα από όπου φωτιζόταν και αεριζόταν το σπίτι (ανεφάντης).

Μπροστά στο σπίτι, προς τη θάλασσα ή την κατωφέρεια και σε απόσταση περίπου 1,00 μ. από την πρόσοψη κτιζόταν αυλότοιχος από ξερολιθιά σε ύψος λίγο μεγαλύτερο από την όψη του σπιτιού και σε μήκος όσο αυτή. Αυτός κάλυπτε το σπίτι ώστε να μην γίνεται αντιληπτό το φως κατά τη νύκτα όταν άνοιγε η πόρτα αλλά ούτε και οι άνθρωποι που κινιόνταν μπροστά στο σπίτι κατά την ημέρα. Παρουσίαζε δε την ίδια εικόνα με τους τοίχους των πεζουλιών που λόγω του κεκλιμένου εδάφους κατασκεύαζαν οι άνθρωποι για να καλλιεργήσουν.

Τα σπίτια καλύπτονταν σχεδόν πάντα από πυκνή βλάστηση. Ήταν τόσο καλά κρυμμένα και προσαρμοσμένα στο άμεσο περιβάλλον, ώστε ήταν αόρατα από οποιοδήποτε σημείο.

Μέσα στο σπίτι αρχικά υπήρχε μόνον μία πρωτόγονη εστία που απετελείτο από δύο αντικείμενες πέτρες (πυρομάχια) και ο χειρόμυλος. Η οικογένεια κοιμότανε στο χωμάτινο δάπεδο αφού έστρωνε δέρματα ή καμβά (τρίχινο ύφασμα).

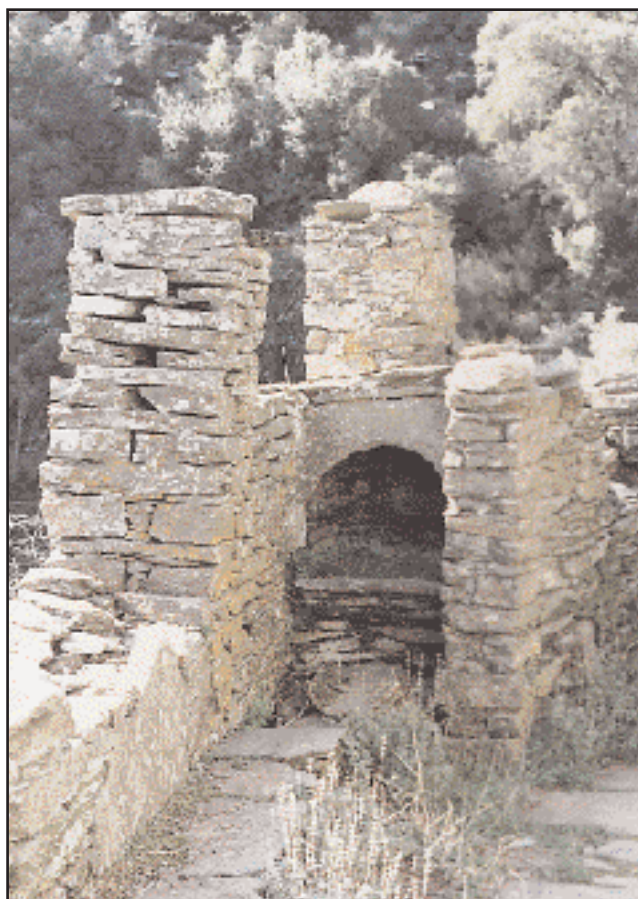
Σε επαφή με τον οπίσθιο τοίχο υπήρχε ο υπόγειος οικογενειακός κρυψώνας (χωστοκέλι). Αυτός είχε σκαφτεί στη γη με εκμετάλλευση της προς το πίσω μέρος σπιτιού ανωφέρειας πριν την ανέγερσή του. Σε ώρες επιδρομών και κινδύνων η οικογένεια ήλυνε από το εσωτερικό του σπιτιού σημείο του οπισθίου τοίχου και κατέφευγε εκεί αφού αποκαθιστούσε εσωτερικά το άνοιγμα με τις ίδιες πέτρες. Το χωστοκέλι είχε συνήθως δεύτερη έξοδο διαφυγής καλυμμένη από βλάστηση, φυλασσόταν δε σ' αυτό πάντα απόθεμα τροφίμων. Η κλοπή των εφοδίων αυτών από ντόπιους ετιμωρείτο με την ποινή του θανάτου από τους Δημάρχους ως πράξη εσχάτης προδοσίας κατά του «κοινού της πατρίδας».

Νέοι χώροι

Με το πέρασμα των χρόνων καθώς βελτιώνονται οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες στο νησί, το μονόχωρο σπίτι αρχίζει να εξελίσσεται. Αφήνονται μικρά ανοίγματα (παράθυρα), συνήθως όχι στην πρόσοψη, και μεγαλώνουν ελαφρά οι διαστάσεις του. Με την αύξηση των διαστάσεων της κάτοψης, ιδιαίτερα του πλάτους, προέκυψε πρόβλημα με την μονόριχτη (χυτή) στέγη λόγω του μεγάλου βάρους. Σε πολλές λοιπόν περιπτώσεις εμφανίσθηκε η αμφικλινή (δίρικτη) στέγη. Υψώθηκαν οι δύο στενοί τοίχοι σε σχήμα τριγώνου και δημιουργήθηκαν δύο αετώματα (κεφαλάρια). Στην κορυφή τους τοποθετήθηκε ξύλινη δοκός (το ξόνι), συνήθως κορμός κυπαρισσιού, και πάνω σ' αυτήν και

Με τη βελτίωση των συνθηκών ζωής έχουμε την εξέλιξη του μονόχωρου αντιπειρατικού σπιτιού με την προσθήκη νέων χώρων. Δίπλα του προστίθεται δεύτερο δωμάτιο ή διώροφο κτίσμα, ο πύργος. Αυτός δεν έχει καμιά επικοινωνία με το αρχικό κτίσμα παρά μόνο εξωτερικά με μια πέτρινη σκάλα (φωτ.: Γ. Ν. Κόκκινος).

Αναπόσπαστο κομμάτι της αυλής, που λειτουργεί σαν υπαίθριο καθιστικό και κουζίνα μόλις «ανοίγει» ο καιρός, είναι το πέτρινο τζάκι, που χρησιμοποιείται για μαγείρεμα (φωτ.: Γ. Ν. Κόκκινος).

στους τοίχους των μακρών πλευρών (πρόσοψης και οπίσθιας πλευράς) στηρίζονταν εγκάρσια ξύλινα δοκάρια τα καταχύματα. Από πάνω τοποθετούνταν καλάμια (καλαμωτή) και πάνω από αυτήν οι πλάκες από ντόπιο σχιστόλιθο.

Μέσα στο σπίτι τώρα συναντάμε ένα τελειοποιημένο τύπο τζακιού. Στην απέναντι της εισόδου γωνία κατασκευάσθηκε ο φούρνος, ενώ στην στενή πλευρά δίπλα στην είσοδο υπάρχει σταθερή εσοχή στον τοίχο για τον χειρόμυλο. Συναντάμε επίσης την κτιστή πεζούλα κατά μήκος του οπισθίου συνήθως τοίχου και τον κρέβατο (μψηγμένοι στη γη ξύλινοι στύλοι και πάνω τους οριζόντια σανίδια που κάνουν ένα μεγάλο κρεβάτι για όλη την οικογένεια).

Εξωτερικά, στην πίσω πλευρά του σπιτιού, εκεί που αρχικά βρισκόταν το χωστοκέλι κατασκευάζεται χώρος που χρησιμοποιείται ως αποθήκη και αχερώνας (το δεφτέρι).

Αργότερα οι πιο εύπορες οικογένειες προσθέτουν κατά μήκος του σπιτιού, δίπλα στο αρχικό μονόχωρο (χυτό) δεύτερο δωμάτιο (κάμαρα) ή αντί αυτού διώροφο κτίσμα με μια κάμαρα στον κάθε όροφο, το κατώι και το ανώι ή πύργο ή πυργάρι. Ο πύργος δεν έχει καμιά επικοινωνία με το χυτό παρά μόνο εξωτερικά με μια πέτρινη σκάλα.

Ο πύργος με το κατώι του και με την δίρικτη συνήθως στέγη του που βρίσκεται πάντα συνδυασμένος με το συνήθως μονόριχτο (χυτό ή ορθοκατέβατο), αλλά και κάποιες φορές δίριχτο ισόγειο, αποτελεί μαζί του τον κλασικό, σύνθετο, παραδοσιακό τύπο κατοικίας της Ικαρίας μέχρι αρχές του 20ού αιώνα.

Το χυτό είναι η κουζίνα, το καθιστικό αλλά και η κρεβατοκάμαρα της οικογένειας ειδικά της κρύες χειμωνιάτικες νύχτες όπου όλο το βράδυ σιγοκαίει στο τζάκι ένα μεγάλο κούτσουρο (το νυχτόξυλο). Το κατώι είναι το κελάρι του σπιτιού όπου βρίσκονται χωμένα στο έδαφος ή κτισμένα σε πεζούλα (πιθοστάσι) τα πιθάρια (βυτίνες) με το κρασί. Τέλος, το ανώι (ο πύργος) είναι το δωμάτιο το καλό. Εκεί φιλοξενείται ο ξένος (ο μουσαφίρης). Εκεί στα νεώτερα χρόνια τοποθετείται το νυφικό κρεβάτι και χρησιμοποιείται πολλές φορές για τον ύπνο της οικογένειας.

Ο προστατευτικός αυλότοιχος του αντιπειρατικού σπιτιού έχει εξελιχθεί και έχει αποκτήσει λειτουργική μορφή για την αυλή. Αποτελείται, συνήθως, από κτιστά με πέτρα τμήματα ύψους περίπου 1,50-2,00 μ. ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλεται χαμηλή πεζούλα ύψους περίπου 0,50 μ. Έχει υπαίθριο τζάκι για μαγείρεμα, νεροχύτη, λαίνοστάτη (θέση για την στάμνα), εσοχές (θύρες) για την τοποθέτηση των σκευών και στηρίγματα για την κληματαριά (κρεβατίνα, περίπατος). Οι πεζούλες χρησιμοποιούνται ως πάγκος εργασίας για την νοικοκυρά. Η αυλή με πλάτος μεγαλύτερο των 2,00 μέτρων λειτουργεί

σαν υπαίθριο καθιστικό και κουζίνα (μόλις ανοίγουν οι μέρες).

Η οικιακή αγροτική οικονομία είναι το χαρακτηριστικό της Ικαριακής κοινωνίας. Γύρω από το σπίτι θα βρούμε σε πεζούλια, το περιβόλι (κήπο), το αμπέλι, τις ελιές, το σάρι και κάποια οπωροφόρα και καρποφόρα δένδρα (ξινόδεντρα, συκιές, αμυγδαλιές, καρυδιές κ.ά.) βασικότατα για τις διατροφικές ανάγκες της οικογένειας. Αλλά και τον στάβλο (κατσικαριό), το κοταριό, το χοιροστάσιο (αλιούρι), το πατητήρι (πέταλο) και το αλώνι. Στην προσήνεμη πλευρά της ιδιοκτησίας στη σειρά τα κυπαρίσσια να κόβουν τον άνεμο και δίπλα στο σπίτι αιωνόβια δένδρα (κουκουναριές, πρίνοι, κυπαρίσσια) για να το προστατεύουν.

Τέλος του 19ου με αρχές του 20ου αιώνα όπου κυρίως λόγω των ναυτικών βελτιώθηκε η οικονομική κατάσταση της Ικαριακής κοινωνίας, οι ντόπιοι κτίστες ήλθαν σε επαφή με τεχνίτες και οικοδομικές τεχνικές από άλλα μέρη. Συνδυάζοντας τις νέες γνώσεις και τα ντόπια υλικά καθιέρωσαν ένα δεύτερο τύπο σπιτιού με τετραγωνική κάτοψη, δώροφο συνήθως με τετρακλινή (τετράρρικτη) μονόκορφη στέγη (ομπρέλα) ή και δίκορφη, καλυμμένη από ντόπιες σχιστόπλακες ή κεραμίδια. Με την εκμετάλλευση της κλίσης του εδάφους, το δάπεδο του πάνω ορόφου βρισκόταν στο επίπεδο του εδάφους προς την πλευρά της ανωφέρειας και «αυλίζονταν». Από εκεί δηλαδή προς την ανωφέρεια το κτίριο φαινόταν ισόγειο. Οι εσωτερικοί τοίχοι του πάνω ορόφου είναι από μπαγδατί και το μεσοπάτωμα ξύλινο.

Την εποχή αυτή άρχισαν να αναπτύσσονται οι παραλιακοί οικισμοί που μέχρι τότε χρησιμοποιούνταν ως χώροι που τους χειμερινούς μήνες έβγαζαν τα καΐκια για προστασία στη στεριά (συρτικά), αλλά και ως χώροι φορτοεκφόρτωσης των εμπορευμάτων (σκάλες). Αυτοί αναπτύχθηκαν με την ίδια χωροταξική λογική που χαρακτηρίζει τα χωριά της Ικαρίας (διάσπαρτοι, κατάφυτοι και εκτεταμένοι).

Σύγχυση οικιστικής και δασικής χρήσης

Μετά τον πόλεμο και ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του '60 η κατάσταση άλλαξε ραγδαία. Από τη μία πλευρά έγινε αλόγιστη χρήση των σύγχρονων μέσων και υλικών δόμησης (τσιμέντο, αλουμίνιο) με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί σημαντικά και να υποβαθμισθεί το κτιστό περιβάλλον του νησιού. Από την άλλη πλευρά η ισοπεδωτική πολιτική της Πολιτείας προς την περιφέρεια με πρότυπο συνήθως την Αττική, διατάραξε την ισορροπία που από αιώνες όπως είδαμε υπήρχε μεταξύ φύσης και ανθρώπων, μεταξύ φυσικού και κτιστού περιβάλλοντος.

Η αδυναμία της Πολιτείας να αντιληφθεί την ιδιαιτερότητα των οικισμών της Ικαρίας, στους οποίους κατά εποχές εφαρμόζεται ο δασικός νόμος όπως ακριβώς εφαρμό-

Οι οικισμοί της Ικαρίας είναι αραιοδομημένοι, κατάφυτοι και εκτεταμένοι, περιλαμβάνουν δε μέσα τους και καλλιεργήμενες εκτάσεις. Ανέρχονται στους 70, έχουν μικρό πληθυσμό και είναι σπαρμένοι σε όλο το νησί (φωτ.: Γ. Ν. Κόκκινος).

Αρμενιστής. Οι παράλιοι οικισμοί άρχισαν να αναπτύσσονται τέλη του 19ου με αρχές του 20ού αιώνα, διατηρώντας τη χωροταξική λογική των ορεινών οικισμών (φωτ.: Χ. Μαλαχίας).

ζεται στα λίγα δάση που απέμειναν στην Αττική, οδήγησε τους κατοίκους σε εκχερσώσεις και αποψιλώσεις, από τον φόβο να χαρακτηρισθούν δάση οι ιδιοκτησίες τους. Οι μετανάστες από την πλευρά τους τώρα που παλιννοστούν βρίσκουν τη γη τους χαρακτηρισμένη δασική και την εγκαταλείπουν για δεύτερη φορά.

Όσες φορές δε η Πολιτεία προχώρησε σε νομοθετικές ρυθμίσεις για τους οικισμούς της χώρας, αυτές

δυστυχώς δεν μπόρεσαν να εφαρμοστούν στους οικισμούς της Ικαρίας λόγω των ιδιομορφιών τους, με συνέπεια να διαιωνίζεται η σύγχυση οικιστικής και δασικής χρήσης με ολέθριο αποτέλεσμα για τους μικρούς αυτούς παραδείσους που ερημώνουν και καταστρέφονται.

Πηγές:

- Ι. Μελάς, «Ιστορία της Νήσου Ικαρίας», Τόμοι Α+Β
- Χ. Παμφίλης, «Ιστορία της Νήσου Ικαρίας»

- Α. Κατσημυχάλη, «Ελληνική Λαϊκή Τέχνη - Ικαρία», Αθήνα 1931 (Πυρσός Α.Ε.)
- Γ. Σπυριδάκης «Συμβολή εις την μελέτην της λαϊκής οικίας εις Ικαρίαν», (Αρχ. Εταιρεία 1964).
- Β. Παπαϊωάννου, «Μορφές και πρακτική του κτισμένου χώρου της Ικαρίας», (τεχν. χρονικά 1978)
- Α. Πουλιανός, «Λαογραφικά Ικαρίας», Τόμοι Α+Β+Γ
- Π. Τζελέπης, «Λαϊκή Ελληνική Αρχιτεκτονική», (Θεμέλιο 1977)
- ΕΜΠ-ΚΕΤ, «Ποιο Μέλλον ταιριάζει στην Ικαρία», Αθήνα 1997.

Ο Γεώργιος Λομβαρδός (1863 – 1918) εν μέσω μαθητών του: υπηρέτησε ως σχολάρχης σε διάφορα χωριά της Ικαρίας. Ασχολήθηκε με θέματα παιδείας αφήνοντας μεγάλο αριθμό δημοσιευμάτων και σχολικών βοηθημάτων (φωτ.: αρχείο Χρήστου Μαλαχιά).

Πνευματικοί άνθρωποι

Οι φωτεινές μορφές των Ζελεπού, Μαυρογιώργη, Λομβαρδά και Φουτρίδη

Της Βαλεντίνης Τσελίκα

Υπεύθυνη του Τμήματος Ιστορικών Αρχείων του Μουσείου Μπενάκη

ΣΕ ΜΙΑ κλειστή και απομονωμένη κοινωνία όπως αυτή της Ικαρίας κατά τους προεπαναστατικούς και μεταπαναστατικούς χρόνους, όπου η παιδεία ήταν σχεδόν ανύπαρκτη, η παρουσία πνευματικών ανθρώπων θα μπορούσε να θεωρηθεί φαινόμενο αρκετά παράδοξο. Εν τούτοις η γραμματεία της Ικαρίας έχει να επιδείξει ορισμένες φωτεινές μορφές που συνέβαλαν με το έργο τους στην προώθηση των γραμμάτων και της επιστήμης, υπηρετώντας τόσο στο ίδιο το νησί τους όσο και μακριά από αυτό.

Ο Ιωάννης Ζελεπός ή Τσελεπής (1770 – 1822) διέπρεψε ως μαθηματικός και δίδαξε στη σχολή της Χίου. Παρόλο ότι η ικαριακή του καταγωγή είχε αμφισβητηθεί από τους ιστορικούς, είναι αποδεδειγμένο ότι γεννήθηκε στο χωριό Μυλιωπό, απ' όπου έφυγε σε μικρή ηλικία. Ελαβε

τις εγκύκλιες γνώσεις στην Πάτμο και τη Χίο και στη συνέχεια σπούδασε μαθηματικά στην Πίζα και Φλωρεντία με υποτροφία της Επιτροπής του Ναού της Αγίας Τριάδος του Λιβόρνου. Σκοτώθηκε το 1822 κατά τη σφραγή της Χίου, νέος ακόμη στην ηλικία, και αναγνωρίστηκε ως ένας από τους μεγάλους διδασκάλους της εποχής του.

Ο διδάσκαλος Χριστόδουλος Μαυρογιώργης – Τσαργανής (1840 – 1914) υπήρξε μαθητής του Λεωνίδα Μπίστη από την Ανδρο, ο οποίος κατέφυγε στην Ικαρία μετά τον αφορισμό του Θεόφιλου Καίρη. Υπηρέτησε για πολλά χρόνια στο σχολείο του Αγίου Κηρύκου και ανάμεσα στους μαθητές του συγκαταλέγεται και ο Αριστείδης Φουτρίδης.

Ο Γεώργιος Λομβαρδός (1863 – 1918) ανήκει στη νεώτερη γενιά των Ικαρίων εκπαιδευτικών. Φοίτησε στην Ιερατική Σχολή και το Γυμνάσιο της Σύρου και συνέχισε τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, τις οποίες δεν ολοκλήρω-

σε. Ελαβε όμως το πτυχίο του ελληνοδιδασκάλου και το 1891 διορίστηκε για πρώτη φορά σχολάρχης στη Σαλαμίνα, ενώ κατά τη διάρκεια των ετών 1893 – 1911 υπηρέτησε ως σχολάρχης σε διάφορα χωριά της Ικαρίας. Ασχολήθηκε με θέματα της παιδείας, αφήνοντας σημαντικό αριθμό δημοσιευμάτων και σχολικών βοηθημάτων αναφερομένων ειδικότερα στη μόρφωση των νέων του νησιού.

Αριστείδης Φουτρίδης

Πρεσβευτής της πνευματικής Ελλάδας στη Δύση χαρακτηρίστηκε ο Αριστείδης Φουτρίδης (1887 – 1923), ο οποίος με το συγγραφικό και μεταφραστικό του έργο συνέβαλε στην αναγέννηση των ελληνικών γραμμάτων στην Αμερική.

Γεννημένος στον Εύδηλο της Ικαρίας, όπου έμαθε τα πρώτα γράμματα, έφυγε σε μικρή ηλικία από το νησί μαζί με τον αδελφό και προστάτη του, ιερομόναχο Νείλο, εγκαταστά-

θηκαν για ένα περίπου χρόνο στη Χαλκίδα και στη συνέχεια στην Αθήνα. Εκεί, τελείωσε το γυμνάσιο και το 1901 γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, την οποία εγκατέλειψε το 1905 για λόγους υγείας. Τη χρονιά εκείνη ταξίδεψε και παρέμεινε για ένα χρόνο στην Αίγυπτο όπου ζούσε η αδελφή του Δέσποινα Λαχωβάρη. Δίδαξε στα σχολεία της ελληνικής κοινότητας, ενώ το 1906 η τύχη του τον οδήγησε στον νέο κόσμο, όπου εγκαταστάθηκε πλέον οριστικά.

Φοίτησε στο Mount Hermon School της Μασαχουσέτης και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο του Harvard, αποφοιτώντας το 1911 από τη Σχολή Κλασικής Φιλολογίας. Για τη λαμπρή του επίδοση κατά τη διάρκεια των σπουδών του απέσπασε διάφορα βραβεία από το Harvard (Bawdoin 1910, Suzan Potter 1911), ενώ το ίδιο ίδρυμα του χορήγησε υποτροφία το 1913 για εκπαιδευτικό ταξίδι δύο χρόνων σε πανεπιστήμια της Γερ-

μανίας, της Ιταλίας, της Ελλάδας και της Αιγύπτου. Στο ταξίδι αυτό περιόδευσε στα βουνά της Ελλάδας με τους φίλους του από τα φοιτητικά χρόνια Χρήστο Λαμπράκη και Σωκράτη Κουγέα αφήνοντας θαυμάσιες περιγραφές, μερικές από τις οποίες συμπεριλαμβάνονται στο δημοσιευμένο έργο του.

Το ταξίδι εκείνο υπήρξε επίσης καθοριστικό για τη γνωριμία του με τον Κωστή Παλαμά και στάθηκε η αφορμή για τη μετέπειτα ενασχόληση με το έργο του. Ο ίδιος ένα χρόνο αργότερα εκμυστηρευόταν σε επιστολή προς την ανιψιά του Ασπασία Παυλίδου τη μεταστροφή των αισθημάτων του απέναντι στον μεγάλο ποιητή τον οποίο χαρακτήριζε ως *ποιητή της ψυχής*. Υποστηρίζει ακόμη ότι *Για νέους είναι πάρα πολύ φιλοσοφικός* και ο ίδιος όταν ήταν φοιτητής στο ελληνικό πανεπιστήμιο και όταν πήγαινε να τον διαβάσει του κάθιζε *φοβερά στο στομάχι* (Επιστολή 2 Ιουλίου 1915). Σε άλλη επιστολή αναφέρει ότι με τον Παλαμά περνά ευχάριστες ώρες και ότι άρχισε στα σωστά να τον μεταφράζει. (Επιστολή 3 Δεκεμβρίου 1915). Ηδη την εποχή εκείνη είχε μεταφράσει *καμιά χιλιάδα στίχους*. Εκτοτε ασχολήθηκε σοβαρά και μελέτησε βαθιά το έργο του Παλαμά, μεταφράζοντας στα αγγλικά μεγάλο μέρος του, δίνοντας διαλέξεις και δημοσιεύοντας άρθρα. Κατόρθωσε να δώσει σε έμμετρη μετάφραση την «Ασάλευτη Ζωή» που δημοσιεύθηκε στα 1919 και 1921 και όπως ο ίδιος ανέμενε, προξένησε μεγάλη εντύπωση (Επιστολή 12 Δεκεμβρίου 1919). Μετέφρασε ακόμη τα: «Ο θάνατος του Παλληκαριού», τις «Εκατό φωνές», «Τρισεύγενη» κ.ά.

Εξίσου σημαντικό υπήρξε και το φιλολογικό έργο του Φουτρίδη, το οποίο του έδωσε τη δυνατότητα να αναγορευθεί διδάκτορας και να αναλάβει έδρα διδασκαλίας στα Πανεπιστήμια Harvard και Yale. Η πρώτη του διατριβή, γραμμένη στα λατινικά με τον τίτλο: «De choro Euripideο», μεταφράστηκε από τον ίδιο στα αγγλικά για να δημοσιευθεί στο περιοδικό του πανεπιστημίου *Harvard Studies Classical Philology*. Ακολούθησαν οι μελέτες σε διάφορα επιστημονικά περιοδικά, όπως: «Τα παλάτια των Μουσών» και «Το πρώτο γεωπονικό κολλέγιο του κόσμου» το 1916, «Ησιοδικά χαρακτηριστικά στον Ασκραίο του Παλαμά» το 1917, οι «Βωμοί του Κωστή Παλαμά» επίσης το 1917, ενώ το 1919 και 1920 δημοσιεύει τα: «Σουρή και ο κόσμος του», «Ανδρέας Καρκαβίτσας: Διηγηματογράφος της Νέας Ελλάδος», «Δημοτικισμός και επανάσταση» κ.ά.

Πάνω απ' όλα ο Φουτρίδης ήταν ποιητής. Η ομορφιά του χρώματος και του ήχου τον συγκινούσε βαθιά. Το ποιητικό έργο που άφησε στη σύντομη διαδρομή της ζωής του είναι εμπνευσμένο τόσο από τη φύση και το περιβάλλον όσο και από τους προβληματισμούς του γύρω από την ανθρώπινη ύπαρξη. Ενα από τα πρώτα ποιητικά του σχεδιάσματα, το τετράστιχο «Την εικόνα μου», έγραψε

Ο Αριστείδης Φουτρίδης (1887 – 1923) είναι ο σημαντικότερος πνευματικός άνθρωπος που ανέδειξε η Ικαρία. Με το συγγραφικό και μεταφραστικό του έργο συνέβαλε στην αναγέννηση των ελληνικών γραμμάτων στην Αμερική. Πέθανε σε ηλικία μόλις 36 χρόνων αφήνοντας ημιτελές μεγάλο μέρος του έργου του (φωτ.: ιδιωτική συλλογή).

στην Αθήνα στις 16 Μαΐου 1905 πίσω από μια φωτογραφία και αφιέρωσε στα αδέρφια του Δημήτριο και Αικα-

τερίνη. Στον αδελφό του Νείλο αφιέρωσε το πρώτο του διήγημα ο Ραβίνος Ρουβήμ, το οποίο έγραψε

στην Κέρκυρα το 1901, στο προλογικό σημείωμα του οποίου εκφράζει συναισθήματα αγάπης και ευγνωμοσύνης για τους κόπους και τις φροντίδες που κατέβαλε ο αδελφός του για χάρη του.

Ο γάμος του με τη Margaret Garrison το 1921, θυγατέρα του μεγάλου Αμερικανού ανθρωπιστή Charles Garrison, δεν διήρκεσε πολύ. Πέθανε το 1923 σε ηλικία 36 χρόνων, έχοντας αφήσει ημιτελές μεγάλο μέρος του έργου του.

Οι φίλοι και συνεργάτες του, γνωρίζοντας την αγάπη του για ό,τι ελληνικό και για να τιμήσουν τη μνήμη του, σχημάτισαν επιτροπή για τη συγκέντρωση χρημάτων με σκοπό τη χορήγηση υποτροφίας σε έναν Έλληνα φοιτητή και την προαγωγή της εκπαίδευσης στη γενέτειρά του. Όπως ανέφερε ο επιστήθιος φίλος του Ραφαήλ Δήμος, ο Φουτρίδης υπήρξε ο ιδεώδης τύπος του Έλληνα μετανάστη, ο οποίος παρέλαβε και αφομοίωσε όλα τα στοιχεία του πολιτισμού και της προόδου που του παρείχε η Αμερική, αλλά δεν λησμόνησε ποτέ την ελληνική του καταγωγή.

Βιβλιογραφία:

Μωραΐτης Σταύρος, «Ο διδάσκαλος του γένους Ιωάννης Τζελεπής ο μαθηματικώτατος», Πρακτικά Στ' Συμποσίου του Αιγαίου, 17-21 Ιουλίου 1980, Η Ικαρία μέσα από τα πρακτικά, Αθήνα 1993.

Βαλέτας Γ., «Η πνευματική και καλλιτεχνική Ικαρία», Πρακτικά Στ' Συμποσίου του Αιγαίου, 17-21 Ιουλίου 1980, Η Ικαρία μέσα από τα πρακτικά, Αθήνα 1993.

Διαμαντίδης Ν.Δ., «Αριστείδης Φουτρίδης, Ένας Ικάριος της διασποράς», Πρακτικά Στ' Συμποσίου του Αιγαίου, 17-21 Ιουλίου 1980, Η Ικαρία μέσα από τα πρακτικά, Αθήνα 1993.

Clifford Moore – Ραφαήλ Δήμος, «Εις μνήμην του Αριστ. Φουτρίδου», Απόκομμα εφημερίδας.

Μωραΐτης Σταύρος, «Αριστείδης Φουτρίδης (Η Ζωή και το έργο του)», Ικαριακά, τεύχος 29, 1988.

Σταυρινάδης Στέλιος, «Γεώργιος Λομβαρδός», Ικαριακά, τεύχος 29, 1988.

Το γυμνάσιο του Αγίου Κηρύκου Ικαρίας. Ιδρύθηκε στις αρχές του αιώνα, δίνοντας την ευκαιρία μόρφωσης στους νέους του νησιού, όπου παλαιότερα η παιδεία ήταν σχεδόν ανύπαρκτη (φωτ.: αρχείο Λ. Βαρδαρού).

Αρχεία και χειρόγραφα

Αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών για το νησί, φωτίζοντας άγνωστες πτυχές της ικαριακής κοινωνίας

Η μονή του Ευαγγελισμού «της Λευκάδας». Ιδρύθηκε το 1775 από τον αγιορειτή ιερομόναχο Νήφωνα. Αποτελέσε για μακρά σειρά ετών πνευματικό κέντρο της Ικαρίας και από εκεί προέρχεται μια αξιόλογη συλλογή χειρογράφων και εντύπων, που εντοπίστηκε στο άλλοτε γυμνάσιο του Αγ. Κηρύκου (φωτ.: Ε. Αργυριδής).

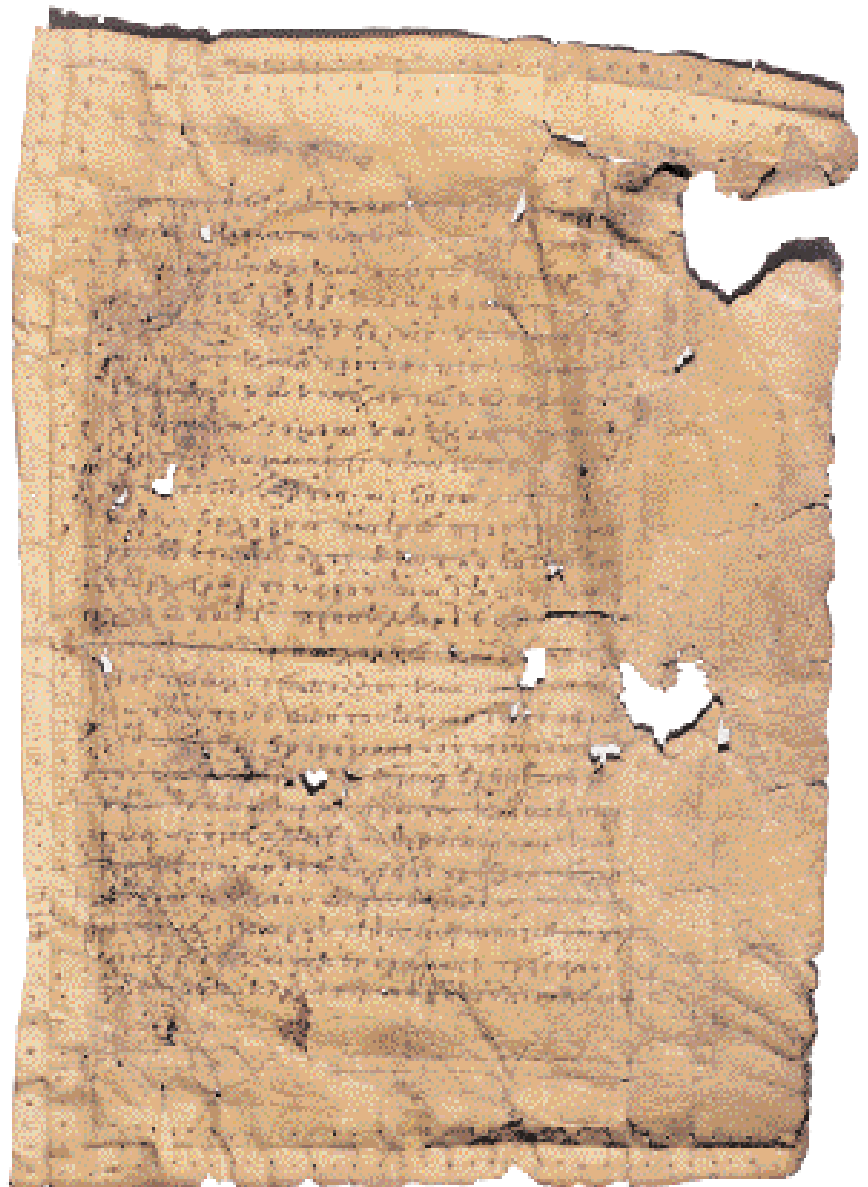
Το Αγαμέμνονος Τσελίκια

Προϊσταμένου του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης

ΣΤΙΣ 26 Σεπτεμβρίου του έτους 1573 σ' ένα από τα πιο παλιά χωριά της Ικαρίας, στα Κοσίκια, η Σταματίνα η Κουμαδίνα συμφώνησε με τον Λέο Καφάκο να παντρέψουν τα παιδιά τους, την Καλή και τον Ξένο. Και η Σταματίνα η Κουμαδίνα έδινε στην κόρη της για προίκα έναν σπιτόγυρο και ένα σπίτι, χωράφια, αμπέλια, περιβόλια, κήπους, ελιές, ένα μαντροστάσι, δεκαέξι πρόβατα, μια αγελάδα και πέντε μελίσια. Ακόμη, ένα πιθάρι για κρασί και έξι γαστριά.

Όλα αυτά περιγράφονται με όλες τις λεπτομέρειές τους σε ένα από τα παλαιότερα προικοσύμφωνα που γνωρίζουμε ότι συντάχθηκαν στην Ικαρία με όλους τους νομικούς τύπους της εποχής. Παρόμοια έγγραφα που χρονολογούνται από τα τέλη

του 16ου αιώνα έως και τα μέσα του 19ου υπάρχουν διάσπαρτα στα ικαριώτικα σπίτια μέσα σε παλιά σεντούκια και τσιγκίνα κουτιά, για να μαρτυρούν τις μικρές και μεγάλες στιγμές της ζωής των απλών ανθρώπων σε μια περίοδο ξεχασμένη από την Ιστορία. Οι φιλότιμες προσπάθειες ενός ιστοριοδίφη, του Σταυρινού Ζολώτα, πριν από πολλά χρόνια, και η γενναιόδωρη ανταπόκριση σ' αυτήν της Ικαριακής Αδελφότητας στην Αθήνα, είχαν αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας πολυτιμότερης αρχαικής συλλογής. Αποτελείται από πολλές εκατοντάδες δικαιοπρακτικά έγγραφα, δημόσια και ιδιωτικά, μαζεμένα από διάφορα χωριά της Ικαρίας και χρονολογούμενα μέχρι τις αρχές του αιώνα μας. Όπως κάθε αρχαική συλλογή έτσι και αυτή αποτελεί τον καθρέφτη της κοινωνίας περασμένων εποχών και μας επιτρέπει να διεισδύσουμε στις κρυφές πτυχές της για να αποκτήσουμε

Φύλλο από περγαμινό χειρόγραφο του 13ου αιώνα, με απόσπασμα του βίου του αγίου Συμεών του Θαυμαστορείτου. Μαζί με άλλο ένα φύλλο αποτελούσαν φάκελο άλλων εγγράφων.

πολύτιμη ιστορική γνώση, αλλά και να ερμηνεύσουμε σημερινές κοινωνικές συμπεριφορές, να ξεδιαλύνουμε πολλές παρεξηγήσεις.

Είναι αλήθεια πως το νησί και στα αρχαία χρόνια αλλά και στα νεώτερα το θεωρούσαν απομονωμένο, δυσπρόσιτο και άγονο. Σ' αυτό συνέβαλε και η γεωγραφική του διαμόρφωση, που δεν επέτρεπε την εύκολη και ασφαλή προσάραξη πλοίων. Αυτός άλλωστε είναι ο λόγος που στην Ικαρία κάποιοι θεσμοί και κάποια κοινωνικά φαινόμενα παρακολουθούσαν με αργότατο ρυθμό τις εξελίξεις που συνέβαιναν στην ευρύτερη περιοχή. Το ικαριακό αρχείο από την πλευρά αυτή, της μελέτης των κοινωνικών θεσμών είναι μια πηγή πληροφοριών εξαιρετικής σημασίας. Πρόκειται κυρίως για αγοραπωλησίες χωραφιών, προικοσύμφωνα, δωρεές, αφιερώσεις κτημάτων σε ναούς, διανομές γονικής περιουσίας και διαθήκες. Οι περισσότεροι συ-

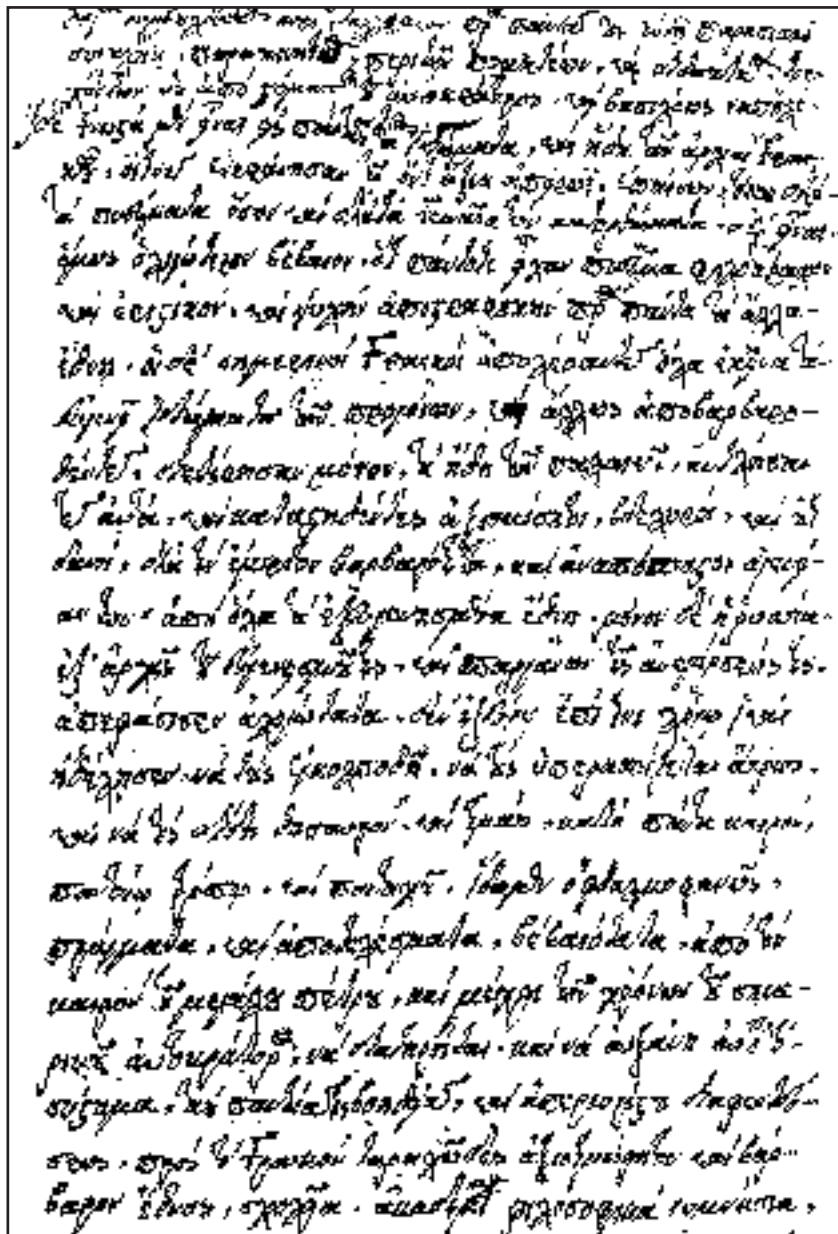
ντάκτες των εγγράφων είναι ιερείς, που έχουν ταυτόχρονα το οφίκιο του οικονομού ή του νοταρίου του νησιού, αλλά και κάποιοι γενικά ολιγογράμματοι λαϊκοί. Μια ιδιαίτερη κατηγορία αρχαικού υλικού αποτελούν οι «μάνες». Αυτές είναι μικρά τετράδια, όπου ο νοτάριος ή το πρόσωπο που είχε αναλάβει τη σύνταξη των δικαιοπραξιών κατέγραφε με λίγα λόγια το περιεχόμενο της κάθε δικαιοπραξίας.

Ο τύπος με τον οποίο συντάσσονται τα δικαιοπρακτικά έγγραφα μας οδηγεί στην υστεροβυζαντινή περίοδο και στα χρόνια της γενουατοκρατίας. Η χρονολόγηση γίνεται με το σύστημα από Χριστού γεννήσεως και η εισαγωγή με την επίκληση του ονόματος του Χριστού ή της Αγίας Τριάδος. Ακολουθεί η έκθεση της υπόθεσης και στο τέλος αναφέρονται οι ρήτρες και οι εγγυήσεις για την εξασφάλιση των δικαιοπρακτούντων προσώπων μαζί με τις ιδιότητες υ-

πογραφές των συντακτών και των μαρτύρων. Ο τύπος αυτός στις γενικές του γραμμές είναι κοινός για όλα τα νησιά του Αιγαίου, αλλά κάποιες λεκτικές και νομικές λεπτομέρειες κάνουν να ικαριακά έγγραφα να ξεχωρίζουν. Π.χ. στις ρήτρες, όποιος αθετήσει τη συμφωνία είναι υποχρεωμένος να πληρώνει «της ευρισκομένης αφεντίας» ή της «ζουμάγιας» (από την τουρκική λέξη τζουμά'ατ = κοινότης) ένα σημαντικό ποσό. Η ακόμη αναφέρεται η πληρωμή του «τέλους» ή του «ακροστήχου» (προφανώς του φόρου εγγύου ιδιοκτησίας) σε μελίσια. Επίσης στα προικοσύμφωνα ή και στις διαθήκες συχνή είναι η αναφορά σε πιθάρια που είναι δύο κατηγοριών: τα κρασοπά (για το κρασί) και τα σιταροπά (για το σάρι). Αλλά και άλλη μια ενδιαφέρουσα συνθήεια του νησιού περνάει μέσα από τα έγγραφα αυτά. Πολλές οικογένειες που ήταν κτήτορες ναών εκτός από τη συντήρησή τους και την προσφορά λαδιού ανελάμβαναν κατά την ημέρα του πανηγυριού να προσφέρουν κρέας και ψωμί στους παρευρισκόμενους. Η υποχρέωση αυτή περνάει αναλογικά και στους κληρονόμους των κτητόρων και αναφέρεται ειδικά στις διαθήκες όπως και στις δωρεές το ποσοστό που θα ανελάμβανε ο κάθε κληρονόμος. Τα περισσότερα έγγραφα είναι απελπιστικά κακογραμμένα (με γράμματα τσιγκριά, όπως τα λένε στο νησί), και ο μελετητής χρειάζεται πολλή προσοχή αλλά και φαντασία για να τα διαβάσει. Είναι και αυτό το φαινόμενο ένα ακόμη αποτέλεσμα της απομόνωσης του νησιού. Πάντως, η πληθώρα των τοπωνυμίων, αλλά και γενικά ο λεξιλογικός πλούτος που εμπεριέχεται σε αυτά είναι εκπληκτικός και προσφέρεται για πολύπλευρες εθνολογικές και ανθρωπολογικές έρευνες. Ήδη το αρχείο αυτό έχει μικροφωτογραφηθεί από το Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης και είναι προσιτό στην έρευνα. Πραγματικά θα προσφερόταν τεράστια υπηρεσία στην ιστορική γνώση για το νησί, αν το παράδειγμα του Σταυρινού Ζολώτα το εμμοούνταν και άλλοι και προσέφεραν τα παλιά χαρτιά του, ώστε αυτό το αρχείο να εμπλουτιστεί ακόμη περισσότερο. Η καταστροφή ή και η παραμέλησή τους μοιάζει με αυτοκτονία.

Τα χειρόγραφα

Σε μια από τις επισκέψεις μου στο νησί, πριν από πολλά χρόνια, είχα την τύχη να εντοπίσω στο άλλοτε Γυμνάσιο του Αγίου Κηρύκου μια αξιόλογη συλλογή χειρογράφων και παλαιών εντύπων. Η συλλογή αυτή προέρχεται από την πλησιόχωρη μονή του Ευαγγελισμού «της Λευκάδας», που αποτελούσε για μακρά σειρά ετών πνευματικό κέντρο του νησιού. Η μονή ανάγει την ίδρυσή της στον αγιορείτη ιερομόναχο Νήφωνα το έτος 1775 και είναι αποτέλεσμα των ερίδων των κολλυβάδων, που είχαν ταραξει τη μοναχική πολιτεία του Αγίου Ορους. Ο Νήφων μαζί με τέσ-

Η αρχή του λόγου του Ταλευράνδου. Χειρόγραφο γραμμένο μεταξύ των ετών 1811-1814 από τον Κύπριο μουσικό Αντώνιο Τεϊμεντζόγλου. Περιλαμβάνεται στη συλλογή χειρογράφων που βρέθηκε στο Γυμνάσιο του Αγίου Κηρύκου.

σερις συνασκητές του εγκαταλείπει το Άγιο Όρος και μετά από περιπλάνηση στη Σάμο, την Πάτμο και τους Φούρνους εγκαταστάθηκε στην Ικαρία, όπου έκτισε και το μοναστήρι. Είχε στενούς δεσμούς με τον άγιο Μακάριο τον Νοταρά και μολονότι αυτός τον βοήθησε και οικονομικά, δεν μπόρεσε να παραμείνει στην Ικαρία για πολύ χρόνο. Εφυγε και έκτισε το μοναστήρι του Ευαγγελισμού της Σκιάθου. Όμως δεν ξέχασε την Ικαρία. Εστειλε εκεί τρεις από τους μαθητές του και αυτοί ανακαίνισαν το αρχικό μοναστήρι και στέριωσαν εκεί.

Είναι φυσικό ο αρχικός πυρήνας των χειρογράφων και εντύπων να προέρχεται από το Άγιο Όρος και να έχει περιεχόμενο εκκλησιαστικό. Υπάρχουν όμως και άλλα, προερχόμενα από την Πάτμο, τη Σύμη και την Πελοπόννησο, με φιλολογικό και ιστορικό περιεχόμενο. Τρία από αυτά (αρ. 5, 10 και 11) αποτελούν δωρεά προς τη μονή του αρχιμανδρίτη Σεραφείμ Παναγιωτίδη, ο οποίος διετέλεσε πρωτοψάλτης της μονής Αγίου Ιωάννου Θεολόγου της Πάτμου, καθώς και διδάσκαλος και γραμματέας της Σύμης, όπου πέθανε το έτος 1917. Δύο χειρόγραφα (αρ. 5 και 8) έχουν σχέση με τη σχο-

λή των Κυδωνιών, γιατί περιέχουν κείμενα του μεγάλου σοφού Βενιαμίν του Λεσβίου και γραμματικά έργα του Γρηγορίου Σαράφη, διδασκάλων και των δύο της σχολής κατά τη δεύτερη δεκαετία του 19ου αιώνα. Ένα επίσης χειρόγραφο προερχόμενο από τη Δημητσάνα, αφού πέρασε από το Άργος και τη Κύθηρα βρέθηκε στα χέρια του Σεραφείμ Παναγιωτίδη στην Πάτμο και τη Σύμη.

Από όλα τα χειρόγραφα θα μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε ένα, που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Είναι το υπ' αρ. 5 που περιέχει τον γνωστό εθνεγερτικό διάλογο με τον τίτλο «Ρωσσαγγλογάλλος», ένα τμήμα της Φυσικής του Βενιαμίν του Λεσβίου, ένα στιχούργημα για τις νίκες των Ρώσων κατά του Ναπολέοντα, ένα ακόμη προτρεπτικό για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού και μια σειρά από μανιφέστα και διπλωματικά κείμενα του Ναπολέοντα και του Ταλευράνδου σχετικά με την πολιτική της Γαλλίας απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το χειρόγραφο είναι γραμμένο από έναν Κύπριο, πιθανώς μαθητή της σχολής των Κυδωνιών, τον Αντώνιο Τεϊμεντζόγλου, μουσικό (όπως ονομάζει τον εαυτό του) από τη Λευκωσία μεταξύ των ετών 1811-1814,

στοιχείο που αποτελεί μια ακόμη μαρτυρία της συμμετοχής του κυπριακού ελλητισμού στην προετοιμασία του εδάφους για την Επανάσταση του '21.

Αξίζει να αναφέρω εδώ μερικούς από τους τίτλους των κειμένων αυτών καθώς και την αρχή και το τέλος ενός από τα άγνωστα μέχρι τώρα εθνεγερτικά στιχουργήματα.

Μετάφρασις του διά κηρυκτικού της Υψηλής Πόρτας διδομένου προς αλλογενείς πράσβεις καθ' όν καιρόν εκήρυξε τον πόλεμον κατά της Ρωσίας, 1807 κατά τον Μάρτιον. – Λόγος συμβουλευτικός κυρίου Ταλιράν προς άπαντας τους εν τη Παρισιακή Συγκλήτω παρακινητικός περί των πρακτέων και διδακτικός τρεχόντων ως από στόματος του αυτοκράτορος και βασιλέως Ναπολέοντος (κατά Ελλήνων). – Σύνταξις διά σίχων περί του πολέμου Πονεπάρτη μετά των Ρουσσών 1813, 1η Μαρτίου εις Κωνσταντινούπολιν.

Ηθοποιία παθητική ως εκ προσώπου της Ελλάδος.

Αρχή

1. Ηλιε συ
πον νύκτα και ημέρα
στην εδικήν μας σφαιράν
την γην περιπολών
φωτίζεις κάθε τόπου
και ζώα και ανθρώπους
πληρείς πολλών καλών,

2. είδες ποτέ
τοσαύτην δυστυχίαν
να γένη εις καμίαν
εσχατιάν της γης,
όση σ' εμέ συνέβη
εξ ότου θριαμβεύει
δράκων ο αναγής;

Τέλος

50. Και συ φωστήρ
Απόλλων Υπερίων
καθ' Ομηρον τον θείον,
ος παντ' εφοράς
και πάντα επακούεις,
δέξους τας της αθλής
ευχάς τε και αράς.

51. Την ποθητήν
σελήνην μη φωτίσης,
αλλά να την σκοτίσης
του φέγγους υστερών
και αντ' αυτής να λάμψη
με ενσεβείας λάμψη
πλήθος Χριστού σταυρών.

52. Αλλοδαπών
εθνών άλλα μεν πείσον,
για να με βοηθήσουν
κουφά ή φανερά
ή ν' αδιαφορήσουν
καν να μη συμφωνήσουν
με ύδραν την σκληράν.

53. Μόνη εγώ
ελπίζω να ημπορέσω
τύραννον ν' απολέσω,
να ιδω την αυγήν
την της ελευθερίας,
ήτις ήτον σοφίας
αρχαίας μου πηγή.

Βιβλιογραφία: Αγαμέμνονος Τσελίκας, Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του ΜΙΕΤ (1988-1992) και Ζ(1993-1996).

Παρόν και μέλλον

Τα προβλήματα και οι δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης της Ικαρίας

Κοινός μόχθος ανθρώπων και υποζυγίων για να δώσει η γη καρπούς. Η επιβίωση των Ικαριωτών βασίστηκε εν πολλοίς στην πολυδραστηριότητα των νοικοκυριών του νησιού, που διαθέτουν καλλιεργήσιμη γη, σταύλο με ζώα, αμπέλια και οπωροφόρα (φωτ.: Χ. Μαλαχίας).

Ένα από τα παραδοσιακά επαγγέλματα που αναπτύχθηκαν στην Ικαρία είναι αυτό του καρβουνοποιού. Από παλιά, συνεργεία Ικάρων καρβουνοποιών «όργωναν» την Ελλάδα για να κερδίσουν τα προς το ζην (φωτ.: Χ. Μαλαχίας).

Του **Ηλία Γιαννίρη**

Δρος Πολεοδόμου - Χωροτάκτη

Η ΙΚΑΡΙΑ είναι ένα γόνιμο ορεινό νησί πλούσιο σε νερά και βλάστηση. Εκεί η ικαριακή κοινωνία έμαθε επί αιώνες να ζει λιτά, χωρίς πλεόνασμα προϊόντων. Οι Ικάριοι (Καριώτες) βρήκαν τοπικές ποικιλίες και τρόπους παραγωγής που να ταιριάζουν στον τόπο, αξιοποίησαν την τροφосуλλογή, το κυνήγι, την αλιεία. Παράλληλα εκτιμούσαν ιδιαίτερα ό,τι η φύση μπορεί να προσφέρει έτοιμο.

Οι Καριώτες από την αρχαιότητα βρίσκονται σε στενή διαλεκτική σχέση με τη δασική βλάστηση που τους προστάτευε. Μαζί με την κλαδονομή για θέρμανση και κτηνοτροφές, η ξυλεία μετατρεπόταν σε κάρβουνα με καμίνια, δίνοντας μια επιπλέον ειδικευση. Ακόμη και σήμερα τα καριώτικα συνεργεία καρβουνοποιών σχεδόν μονοπωλούν την ελληνική παραγωγή κάρβουνου, και είναι περιζήτητα σε όλη την Ελλάδα.

Η επιβίωση της Ικαρίας βασίστηκε σε ένα καθολικό οικιστικό πρότυπο, εξαιρετικά σπάνιο σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Το πρότυπο της αραιής διάσπαρτης οίκησης.

Η πολυδραστηριότητα του καριώτικου νοικοκυριού σε συνδυασμό με το οικιστικό πρότυπο της αραιής κατοίκησης είναι οι αφετηρίες της διαμόρφωσης των γνωστών σε όλο το πανελλήνιο εντυπωσιακών ικαριακών ωραρίων των καταστημάτων, τα οποία λειτουργούν τις νυκτερινές ώρες και παραμένουν κλειστά κατά το μεγαλύτερο διάστημα της ημέρας.

Μετά την αυτόβουλη ένωση της Ελεύθερης Πολιτείας της Ικαρίας με την Ελλάδα το 1913, το νησί α-

Ψαράδες. Επιστροφή από το Γαλισκάρι. Ικαρία 1969 (φωτ.: Χ. Μαλαχίας).

κολούθησε την πορεία της χώρας και υπέστη τη γνωστή περιθωριοποίηση που παρατηρήθηκε στις παραμεθόριες κυρίως νησιωτικές περιοχές. Σημαντικά πλήγματα στην κοινωνική της συνοχή έδωσε παλιότερα η υπερπόντια μετανάστευση και σήμερα η αστυφιλία. Άλλος παράγοντας διασποράς των Ικάρων στην υπόλοιπη Ελλάδα είναι και η καρβουνοποιία, από Ικάρους που έκαναν καμίνια. Αρκετά καθυστερημένα, μόλις στη δεκαετία του '60, άνοιξε ο δρόμος που συνδέει τον Άγιο Κήρυκο με τον Εύδηλο και τον Αρμενιστή-Ράχες. Το νησί εξηλεκτρίστηκε. Επαψε να χρησιμοποιείται το δίκτυο των κεντρικών μονοπατιών και σταμάτησε η περιμετρική ακτοπλοία. Η τοπική κοινωνία της ενδοχώρας άρχισε να αποδυναμώνεται, αφού η προσοχή στράφηκε στην Αθήνα, στην πρωτεύουσα του νησιού, Άγιο

Κήρυκο, στην παράκτια ζώνη. Το σκηνικό συμπληρώνει η επί 10ετίες κατεύθυνση των ροών χρηματοδότησης του νομού περισσότερο προς το νησί της Σάμου και λιγότερο προς την Ικαρία, συντελώντας σε σημαντικές αναπτυξιακές ανεπάρκειες που σήμερα δύσκολα αναπληρώνονται.

Η Ικαρία νιώθει χαμένη σε μια πορεία που μοιάζει αδιέξοδη και αναζητάει τρόπους να αποκτήσει πολιτικό βάρος για μία εξέλιξη που να της ταιριάζει. Το παραδοσιακό αποκεντρικό πρότυπο της ενδοχώρας της Ικαρίας, που ακόμη και σήμερα δεν έχει καταρρεύσει, δεν φαίνεται να χωράει πουθενά. Ούτε καν έναν αγροφύλακα δεν διαθέτει η διοίκηση για να αντιμετωπιστούν οι συγκρούσεις για τις χρήσεις της γης. Ενίοτε προκαλεί σημαντική κοινωνική αναστάτωση η αυστηρή εφαρμογή νομοθετημάτων που α-

γνοούν τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Το δασαρχείο αντί να συνεργάζεται, να επισημαίνει τις ιδιαιτερότητες, να βοηθάει την ενδοχώρα, στέκεται άτεγκτο εφαρμόζοντας μια νομοθεσία που δεν ταιριάζει στο οικιστικό πρότυπο της Ικαρίας. Οι ιδιαιτερότητες της Ικαρίας και οι αναπτυξιακές της δυνατότητες δεν έχουν ακόμη μελετηθεί.

Αναπτυξιακά λάθη και αυθαιρεσίες

Στην παράκτια Ικαρία, με θεμιτά και αθέμιτα μέσα συντελείται μια οικιστική και τουριστική επέκταση που καταστρέφει αντί να αναδεικνύει τους τουριστικούς πόρους, δημιουργεί περιβαλλοντικά προβλήματα και επαναλαμβάνει τα αναπτυξιακά λάθη που έκαναν άλλες περιοχές στη 10ετία '60-'70.

Σε όλο το νησί έχουν απελευθερωθεί σημαντικές δυνάμεις ιδιοποίησης, ατομικής αυθαιρεσίας και παρανομίας που δύσκολα μπορούν να ελεγχθούν. Παράνομη δόμηση, υπερβόσκηση σε κοινωτική γη, ανεξέλεγκτη βόσκηση σε καλλιέργειες, αυξανόμενοι εμπρησμοί, λαθροϋλοτομία, καταπατήσεις, διάφορα περιστατικά αυτοδικίας. Τα δεινά αυτής της μαζικής αυθαιρεσίας τα υφίστανται όλοι και οι αρνητικές επιπτώσεις από τα έργα των ανθρώπων ή από τις θεομηνίες πολλαπλασιάζονται: Κατολισθήσεις, διάβρωση εδαφών, ξηροποίηση ή ερημοποίηση περιοχών, οικολογική αποσταθεροποίηση, πυρκαγιές, αλλαγές των υπόγειων νερών είναι φαινόμενα που εντείνονται μαζί με την κοινωνική αποδιάρθρωση.

Μόλις τα τελευταία χρόνια άρχισε να διαμορφώνεται μια άλλη άπο-

ψη τόσο στην κεντρική διοίκηση όσο και στην ίδια την Ικαρία για την ανάπτυξη των λουτροπηγών σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της ενδοχώρας. Και πάλι τα 800 και πλέον εκατομμύρια δραχμές που διατέθηκαν στη 10ετία του '90, δεν στάθηκαν αρκετά ώστε να ξεφύγει η αξιοποίηση των λουτροπηγών από το στάδιο των μελετών.

Δυνατότητες και πλεονεκτήματα

Η Ικαρία έχει σίγουρα ανάγκη για την πλήρη ανάδειξη και αξιοποίηση των μοναδικών λουτροπηγών της και της γεωθερμικής ενέργειάς τους. Παράλληλα πρέπει να μεριμνήσει ώστε να διαφυλάξει τα πολιτισμικά και κοινωνικά της χαρακτηριστικά. Και αυτό μπορεί να το κάνει αν ακολουθήσει έναν αγροτουριστικό-οικοτουριστικό τύπο ανάπτυξης της ενδοχώρας, βασισμένο πάνω στην αραιή διάσπαρτη οίκηση, στην καριώτικη φιλοξενία, την τοπική ιδιοσυγκρασία, τις τοπικές παραγωγικές δυνατότητες και στο σημαντικό οικιστικό της απόθεμα. Οι προσπάθειες πρέπει να στραφούν σε αναπτυξιακές πρωτοβουλίες που να δημιουργούν όχι γρήγορο και ευκαιριακό πλουτισμό, αλλά αργούς και σταθερούς κύκλους συσσώρευσης με όσο το δυνατόν περισσότερους συμμετέχοντες. Ο παραγόμενος οικονομικός πλούτος πρέπει να μένει και να επενδύεται επιτόπου, να μη μεταφέρεται αλλού αλλά να μετασχηματίζεται, να συγκρατεί τη νεολαία, να διαχέεται σε όλη την Ικαρία, να μετατρέπεται σε ποιότητα περιβάλλοντος.

Η Ικαρία έχει τα πλεονεκτήματα ώστε να επιδιώξει να μην έχει ευκαιριακούς τουρίστες αλλά να συνεχίσει να αποκτάει σταθερούς φίλους και επισκέπτες, που να την τιμούν και να της ταιριάζουν.

Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του νησιού για μια ολοκληρωμένη ανάπτυξη είναι πολλά. Έχει ένα από τα καλύτερα αιολικά δυναμικά της Ευρώπης, γεγονός που της επιτρέπει να εξελιχθεί σε έναν τόπο ενεργειακά αυτόνομο. Η θεαματική επέκταση της μελισσοκομίας, τα τελευταία χρόνια, αποτελεί μέσο εκσυγχρονισμού για τις δασικές κοινότητες της ενδοχώρας, και παρέχει σημαντική παραγωγή που άλλα, μεγαλύτερα νησιά, λόγω των συχνών πυρκαγιών και της κτηνοτροφίας, δεν μπορούν να έχουν. Πολλά αγροτικά είδη τοπικής ονομασίας που χρηματοδοτούνται και προστατεύονται, δεν έχουν αξιοποιηθεί: Ελιά χουρμάδα, καϊσιές (με το κουκούτσι μύγδαλο), μοναδικά κτηνοτροφικά προϊόντα (κρέας ρασκό, κασικίσιος παστρουμάς, καθούρα, κοπανιστή, τουλουμοτύρι), φωκιανό κρασί, γλυκό τριαντάφυλλο, μέλι Ικαρίας, πρόβατο ράτσας Ευδήλου, κασικί ρασκό, λάδι, αμύγδαλα κ.λπ. Το νησί έχει ακόμη μεγάλη εναλλαγή φυσικού τοπίου, σημαντικότερη δασοκάλυψη, σπου-

Κατάστημα στο Χριστό Ραχών. Το μοντέλο της αραιής κατοίκησης με τα σπίτια να απέχουν πολύ από το κέντρο του χωριού και οι αγροτικές ασχολίες είχαν συνέπεια όσοι ήθελαν να εξυπηρετηθούν από τα καταστήματα να φθάνουν εκεί το βράδυ. Έτσι διαμορφώθηκε το ιδιόμορφο ωράριο λειτουργίας καταστημάτων και υπηρεσιών, που παραμένουν ανοιχτά τις νυχτερινές ώρες και κλείνουν κατά το μεγαλύτερο διάστημα της ημέρας (φωτ.: Αναστ. Αλεξανδρής).

δαία μνημεία της φύσης (Ράντη, Χάλαρη, Πλαταμώνας), σημαντικές περιοχές γεωργικού τοπίου που μπορούν να προστατευτούν, σημαντικούς παραδοσιακούς οικισμούς που πρέπει να αναδειχθούν. Τα νερά μπορούν να αξιοποιηθούν για ποτιστικές καλλιέργειες και υδροηλεκτρική ενέργεια, όπως φαίνεται από ορισμένα φράγματα που έγιναν. Τα δάση της προσφέρονται για παραγωγή δασικών προϊό-

ντων, ξυλοκάρβουνου και κτηνοτροφών. Έχει ακόμη σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού (αεραθλητικός, ναυαθλητικός, οικολογικός κ.ά.).

Είναι δυνατόν να γίνουν όλα αυτά; Και ποιος θα τα κάνει;

Υπάρχει σημαντική δραστηριοποίηση από τους πολιτιστικούς συλλόγους, την επιστημονική παροικία της Αθήνας, τους ομογε-

νείς. Η νεολαία της Ικαρίας, που υπεραγαπά το νησί, αποτελεί τεράστια δύναμη όπως φάνηκε και με την τεράστια εκστρατεία αναδάσωσης του 1994.

Η ίδια η αυτοδιοίκηση της Ικαρίας φαίνεται να συναισθάνεται το βάρος της ευθύνης της και προχωρά για πρώτη φορά σε επιχειρηματικές πρωτοβουλίες με τη σύσταση αναπτυξιακής εταιρείας. Μεγάλη εμπειρία αποκομίζεται από ημερίδες, συνέδρια, μελέτες, αναπτυξιακά προγράμματα. Υπάρχουν λόγοι αισιοδοξίας.

Ίσως σήμερα το κύριο κριτήριο για το μέλλον της Ικαρίας να αποτελεί το αν η κοινωνία θα καταφέρει να ελέγξει την υπερβόσκηση.

Η μείωση του αριθμού των ζώων στα επίπεδα φυσικής αντοχής, όπως γινόταν παλιά, και η αναδιάρθρωση του κυκλώματος κτηνοτροφών με την αποφυγή χρήσης βαμβακόπιτας, που αλλάζει τη συμπεριφορά των κασικιών, είναι επιβεβλημένες. Η υπερβόσκηση που είναι ιδιαίτερα απειλητική σε ορισμένες περιοχές του νησιού (Άγιος Κήρυκος, Δάφνη, Ράχες), εμπλέκει τους πάντες, από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις δημόσιες υπηρεσίες μέχρι την αυτοδιοίκηση, τους κτηνοτρόφους, τους καλλιεργητές και τους μελισσοκόμους.

Ο έλεγχος της υπερβόσκησης, που είναι ταυτόχρονα και αντιπυρικός έλεγχος, δεν θα σημαίνει απλά ότι η τοπική κοινωνία λειτουργεί. Θα έχει μπει η βάση για ρυθμίσεις στις χρήσεις γης για να αποτραπεί η ερημοποίηση της καταπράσινης ακόμη Ικαρίας και η «κυκλοδοποίηση» του ικαριακού τοπίου (βλέπε τα φαλακρά τοπία των Κυκλάδων).

Το ονομαστό ρασκό κασικί της Ικαρίας. Είδος που προσαρμόστηκε στο άγριο, βραχώδες τοπίο του νησιού και ζει μόνο εκεί (φωτ.: Ε. Αργυρίδης).

Η διάλεκτος της Ικαρίας

Η μελέτη του γλωσσικού ιδιώματος της νήσου από τον Γεώργιο Χατζιδάκι

Του Γιώργου Ν. Βασιλάρου

Λέκτορα του Πανεπιστημίου Κρήτης

ΑΝ Η ΠΙΟ ουσιαστική προσέγγιση ενός πολιτισμού, ενός λαού, μιας κοινωνίας περνάει πάντα μέσα από τη γλώσσα, η μελέτη του γλωσσικού ιδιώματος της Ικαρίας παρουσιάζει πράγματι εξαιρετικό ενδιαφέρον. Η ιδιαιτερότητα μάλιστα της Ικαριακής διαλέκτου προσεέλκυσε, όπως είναι γνωστό, και την προσοχή του μεγάλου Έλληνα γλωσσολόγου καθηγητή Γεώργιου Χατζιδάκι (1848–1941), με τον οποίο εγκαθιδρύεται στο Πανεπιστήμιο Αθηνών η νέα επιστήμη της Γλωσσολογίας και η ομιλούμενη ελληνική αρχίζει να εξετάζεται πλέον με μεθοδικό τρόπο. Εκτός από τις αναρίθμητες γλωσσικές επιμέρους παρατηρήσεις για τις νεοελληνικές διαλέκτους ο Γεώργιος Χατζιδάκις έγραψε εκτενώς για την Ικαριακή διάλεκτο. Αφορμή για τη μελέτη του αυτή στάθηκε μια επίσκεψή του στην Ικαρία το καλοκαίρι του 1891, έπειτα από παρότρυνση του φίλου του, λόγιου Χιώτη γυμνασιάρχη Γ. Ζολώτα.

Η πρώτη έκδοση της μελέτης του έγινε δυο χρόνια αργότερα στο σημαντικό γερμανικό περιοδικό *Indogermanische Forschungen*, τ. 2, 1983. Την ίδια χρονιά, η ίδια μελέτη δημοσιεύεται και στα ελληνικά στον τιμητικό τόμο: «Εις την Εικοσιπενταετηρίδα της καθηγησίας Κ. Κόντου», με τίτλο «Περί της Ικαρίας διαλέκτου» και τέλος αναδημοσιεύεται στο συλλογικό τόμο των μελετών του: *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*, τ. Β', Αθήνα 1907.

Η ομιλούμενη στην Ικαρία διάλεκτος ανήκει στην ομάδα των νότιων ελληνικών διαλέκτων (κατά τη διαίρεση του Χατζιδάκι στη μεσημβρινή ελληνική), δηλαδή στις διαλέκτους εκείνες, οι οποίες διατηρούν απασθείς τους άτονους φθόγγους (ε, ο, ι, υ). Η ικαριακή διάλεκτος, όπως και εκείνη της Κύπρου και της Δωδεκανήσου¹, διασώζει το τελικό -ν (το *κρομμύδι*, το *κόκκαλον*), διατηρεί ευκρινή την προφορά των διπλών συμφώνων (το *γράμμα*, *στρώννω*, *χώννω* από τα αρχαία *στρώννυμι* και *χώννυμι*). Διπλά σύμφωνα προκύπτουν μάλιστα και λόγω αφομοίωσης ένρινου προς το επόμενο σύμφωνο, και μάλιστα όχι μόνο στο μέσο λέξης, αλλά και στη συνεκφορά (*ξαθθός*, *μαθθαίνω*, *νύφφη*, το *ψηλόβ βουνόν*, *εθ θέλω* = *δεν θέλω*, κ.τ.λ.)².

Αρχαϊκά χαρακτηριστικά

«Περί του αρχαϊκού χαρακτήρος του Ικαριακού ιδιώματος είχαν πολλά ακούσει» σημειώνει ο Χατζιδάκις στον πρόλογο της μελέτης του και συνεχίζει: «διαμένοντες επί δυο

Ο Χριστός στις Ράχες. Όπως σε ολόκληρη την Ικαρία, έτσι κι εδώ, διατηρείται η διάλεκτος με τα αρχαϊκά χαρακτηριστικά. Σημειώνει σχετικά ο Γεώργιος Χατζιδάκις: «Περί του αρχαϊκού χαρακτήρος του Ικαριακού ιδιώματος είχαν πολλά ακούσει. Διαμένοντες επί δύο εβδομάδας επί της Ικάρου ηδυνήθημεν να περιέλθωμεν πάσαν την νήσον και να σπουδάσωμεν τα κατ' αυτήν αρκούντως καλώς. Ούτως εγένετο ημίν όντως βεβαία η αρχαιότης της ικαρίας διαλέκτου: διότι μέγαν αριθμόν γνησίων ελληνικών λέξεων και τύπων ηκούσαμεν και συνελέξαμεν και πάσαι αι τοπωνυμια αυτής είναι γνησίως ελληνικάί, πολλά δε και καθ' ολοκληρίαν αρχαία!» (φωτ.: Χ. Μαλαχία).

εβδομάδας επί της Ικάρου ηδυνήθημεν να περιέλθωμεν πάσαν την νήσον και να σπουδάσωμεν τα κατ' αυτήν αρκούντως καλώς. Ούτως εγένετο ημίν όντως βεβαία η αρχαιότης της Ικαρίας διαλέκτου: διότι μέγαν αριθμόν γνησίων Ελληνικών λέξεων και τύπων ηκούσαμεν και συνελέξαμεν και πάσαι αι τοπωνυμια αυτής είναι γνησίως Ελληνικάί, πολλά δε και καθ' ολοκληρίαν αρχαία».

Πράγματι, ως ιδιαίτερα αρχαϊκά χαρακτηριστικά του ικαριακού ιδιώματος έχουν επισημανθεί και τα εξής: η διάσωση θηλυκών της δευτέρης κλίσης και ουδετέρων της τρίτης σε -ος (η *κάμινος*, η *νεόνυμφος*, *μιαν 'πίσημον ημέραν*, το *Φίδος*, το *Φυτρονόρος*), ο σχηματισμός της αιτιατικής πληθυντικού των πρωτόκλιτων και τριτόκλιτων ονομάτων σε -ας αντί -ες (τους *ναύτας*, *λίαις αίαις* = ολίγαις αίαις) η διατήρηση αρχαιοτρόπων ρημάτων (*κείται*, *κειούνται* = *κείται*, *κείονται*, *ζάλλω* = *κινούμαι*, από το όνομα *ζάλη*) της κατάληξης του τρίτου πληθυντικού ενεστώτος -ουσιν (*καταλααίνουσιν*) καθώς και τύπων παθητικού αορίστου (*ευρέθην*, *εχύθην*). Τέλος αξίζει να σημειωθεί μεταξύ άλλων και μια αρχαϊκή

κλή σύνταξη με απλή πτώση, όπου συνήθως χρησιμοποιείται πρόθεση (π.χ. *έγκαψεν οπίσω τολ λούρον* = *έκαμψε πίσω από το βράχο*)³.

Ιδιαίτερα γνωρίσματα

Εκτός από τα παραπάνω, αξιοπαρατήρητα γνωρίσματα του ικαριακού ιδιώματος είναι και τα ακόλουθα: α) τα αρσενικά σε -ές και τα θηλυκά σε -έ (ο *πρινές*, ο *θυμαρές*, η *απιδέ*, η *οξέ*), β) η αποβολή μεταξύ φωνηέντων διαφόρων συμφώνων, κυρίως των β, γ, δ, μ. θ (*φλέες*, ο *έροντας*, *αερφός*, να *κάωε*, *κάεσαι* = *φλέβες*, ο *γέροντας*, *αδερφός*, να *κάμωμε*, *κάθεσαι*), γ) η συχνή εναλλαγή μεταξύ συγγενών συμφώνων (*φυλάκιν* αντί *θυλάκιν*, *χαστρίν* αντί *γαστρίν*, *μυτζαίνω* αντί *βυτζαίνω*, που ίσως κατά τον Χατζιδάκι σώζει το αρχαίο μ το *μυζάω* κ.τ.λ.), δ) η συλλαβική αύξηση η- αντί ε- (*ήτρεχεν ήσκαψεν*, *ήσπασεν* και στα σύνθετα: *ηπαράσταινεν*) ε) η σύμπτωση δυο κλίσεων: η ονομαστική πληθυντικού σχηματίζεται κατά τη δευτέρα κλίση, ενώ η αιτιατική κατά την πρώτη (ο *Δάμαλος*, οι *Δαμαλάτοι*, τους *Δαμαλάτας*, ο *τσοπάνης*, οι *τσοπάνουδοι*, τους *τσοπάνουδας*) στ) ιδιαιτερότητες στο τονικό σχήμα

των λέξεων (ο *πάππους* κατ' αρχαίο τρόπο, αντί ο *παππούς*).

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν, τέλος, τα τοπωνύμια του νησιού, όπως το Φλες (αντί Φλέας=φρέαρ), το Γιαλισκάριν, τα (Οι)κοσκήκια, το Ιερόν, Προεσπέρα (η προς εσπέραν, δηλ. η περιοχή δυτικά του χωριού Ράχες), ο Εύδηλος, η Πέρα Μαρέ (=Πέρα Μεριά), ο Νας (εκ του ναός), τ' Απέσω (χωριά) κ.ά., τα οποία, όπως δηλώνει και ο Κ. Αμαντός, «εφ' όσον είναι αρχαϊκά, δεικνύουν ότι επί της ορεινής και πτωχής νήσου διετηρήθη διά των αιώνων η συνέχεια των ελληνικών πληθυσμών»⁴.

Σημειώσεις

- (1). Προβλ. εδώ και το ενδιαφέρον βιβλίο του Χ. Παντελίδη, «Φωνητική των νεοελληνικών ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου και Ικαρίας», Αθήνα 1929.
- (2). Πλούσιο γλωσσικό υλικό για την ικαριακή διάλεκτο υπάρχει στα δελτία του Αρχείου του Ιστορικού Λεξικού και του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών, αλλά και στο τρίτομο έργο του Αλ. Πουλιανού, «Λαογραφικά Ικαρίας», Αθήνα, 1976-77.
- (3). Για αρχαϊκές ή αρχαιοπινές λέξεις που αναφέρονται στο φνιτικό κόσμο του νησιού βλ. Δημ. Κρεκούκια, «Αρχαιοπινή ονόματα των φνιτών στο γλωσσικό ιδίωμα της Ικαρίας», *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 14 (192) 21-26.
- (4). Βλ. Κ. Αμαντός, «Σύμμεικτα», *Ελληνικά* 3 (1930) 537-38.

Τα καριώτικα πανηγύρια

Έχουν μακρά παράδοση, λατρευτικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα και κοινωφελή σκοπό

Της **Αργεντούλας Πάσχαραη - Κουλουλία**

Καθηγήτριας, υπ. δρος Λαογραφίας

ΤΑ ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ ή τα «παναῦρια», όπως τα λένε στην Ικαρία, είναι λατρευτικές εκδηλώσεις που πλαισιώνουν τις θρησκευτικές γιορτές τη διάρκεια του χρόνου. Τελούνται με την ευκαιρία της γιορτής του Χριστού, της Παναγίας ή των αγίων στους οποίους έχουν χτιστεί εκκλησίες (ενοριακοί ναοί ή ξωκκλήσια) ή έχουν αφιερωθεί εικόνες.

Σύμφωνα με τη λαϊκή πίστη η γιορτή του αγίου αρχίζει από την παραμονή:

«Απιστέρα τίμησέ με
το πρωί ξεδούλεψέ με».

Το εκκλησιαστικό τελετουργικό περιλαμβάνει την παραμονή εσπερινό και -παλαιότερα- ολονύχτια αγρυπνία. Την ημέρα της γιορτής, «ανήμερα», τελείται θεία λειτουργία στην οποία συμμετέχουν ιερείς από άλλες ενορίες («σουλλείτουργο») και ψάλτες καλλίφωνοι. Σε περιπτώσεις που τιμώνται άγιοι προστάτες του νησιού, όπως π.χ. ο Άγιος Κήρυκος, η Οσία Θεοκτίστη η Λεσβία ή πολιούχοι των χωριών, η θεία λειτουργία γίνεται με τη χοροστασία του Μητροπολίτη. Στη λειτουργία οι πιστοί προσέρχονται με προσφορές-τάματα, όπως π.χ. εικόνες, λαμπάδες, μεταλλικά ομοιώματα ανθρώπων και μελών του σώματος τα «ασημάκια», λάδι, λιβάνι, πρόσφορα («αντίδερα») και άρτους. Η προσφορά άρτων είναι σημαντική ποσοτικά σε περιπτώσεις αγίων που συνδέονται με τις παραγωγικές ενασχολήσεις των κατοίκων της Ικαρίας, όπως είναι ο άι-Χαράλαμπος για τους κτηνοτρόφους, ο άι-Νικόλας για τους ναυτικούς κ.ά.

Η θεία λειτουργία τελειώνει με την περιφορά της εικόνας του αγίου γύ-

Τα καριώτικα πανηγύρια έχουν μακρά παράδοση και αντέχουν στο χρόνο. Στη φωτογραφία το πανηγύρι της Αγίας Ειρήνης του Κάμπου, το 1950. Διακρίνονται οι βιολιτζήδες Παντελής Καλογέρης και Λινάρδος Ραντάς (φωτ.: αρχείο Αργ. Πάσχαραη).

ρω από το ναό και το ευλαβικό προσκύνημα των πιστών.

Ακολουθεί το «παναῦρι» με πανδημη συμμετοχή των κατοίκων του νησιού. Η Αγγελική Χατζημιχάλη παρατηρεί σχετικά:

«Μόνο σα γιορτάζει η εκκλησιά του χωριού οι Ικαριώτες μαζεύονται από παντού και από τα πιο μακρινά μέρη του νησιού».

Στους πανηγυριστές ή «παναῦριώτες» προσφέρεται κρέας, ψωμί, κρασί. Τα είδη αυτά ήταν προσωπικές ή οικογενειακές προσφορές των πιστών και προέρχονταν από τα αφιερώματα, τάματα και προικίσματα σε εκκλησίες, όπως μαρτυρούν δικαιο-

πρακτικά έγγραφα, π.χ. προικοσύμφωνα «αναγκλαβές», δωρητήρια «χάριτες» κ.ά., που διασώζονται σε εκκλησιαστικούς και οικογενειακούς κώδικες, τις «μάννες».

Σε προικοσύμφωνο του 1710 ορίζεται ότι το ήμισι της περιουσίας διατίθεται στις εκκλησίες:

«...τα άλλα μισά οπού απομένουσι τα αφίνω εις τας εκκλησίας μας, τας δέκα εορταίς οπού κάμνω τον κάθε χρόνο, και όποιον παιδί από τα δύο παιδιά μου, είτε η Μαρία είτε η Ειρήνη κάμνει τας εορταίς του κάθε χρόνου και να κουσμετάρη και εμένα την μάνα έως οπού να ζω και αποθανόντας μου να εξοδιάση να με

μνημονέψη, να το έχη και εκείνο το άλλο εμισό πράγμα να ήναι μοναχικό της».

Οι μεταβιβάσεις της περιουσίας εξαρτιόνταν από την εκπλήρωση διαφόρων όρων με τους οποίους δεσμεύονταν οι κληρονόμοι, όπως π.χ. ο εορτασμός των εκκλησιών με την προσφορά κρέατος «μισό κατζίκι», ψωμιού «ένα κάρτο σιτάρι», κρασιού, λαδιού κ.ά. αγαθών για την πραγματοποίηση του πανηγυριού, η γηροκόμηση των προικοδοτών, τα νενομισμένα από τη θρησκεία μνημόσυνα κ.ά.

Σήμερα, η διοργάνωση του πανηγυριού είναι υπόθεση της εκκλησιαστικής επιτροπής ή των τοπικών συλλόγων με τη συμμετοχή των μελών της Κοινότητας που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους αφιλοκερδώς.

Η επιτροπή του χωριού αναλαμβάνει να βρει το κρέας, το κρασί, το ψωμί που θα διατεθεί στους «παναῦριώτες», την ετοιμασία του χώρου (στήσιμο τραπέζιων και καθισμάτων), τα σκεύη που θα χρησιμοποιηθούν, την εξυπηρέτηση και το σερβίρισμα των «παναῦριωτών».

Στην Ικαρία το πανηγύρι γίνεται με κρέατα ζώων κατοικιών κυρίως άγριων, τα «ρασκά». Η σφαγή των ζώων γίνεται την παραμονή του πανηγυριού και δεν περιέχει στοιχεία θυσιαστικής τελετουργίας, όπως είναι η ευλόγηση του ζώου από τον ιερέα ή άλλες μαγικές ενέργειες που συνδέονται με το σφάξιμο. Τα σφάγια μεταφέρονται στο χώρο του πανηγυριού. Η επιτροπή τεμαχίζει το κρέας,

Συνέχεια στην 26η σελίδα

«Οι Ικαριοί εισί και άγαν φιλέορτοι, προσερχόμενοι πανταχού ένθα τελείται εορτή αγίου τινός ή εκκλησία τις πανηγυρίζει, το μεν εξ ευλαβείας, το δε και ίνα χρηματικώς βοηθήσωσι τη πανηγυριζούση εκκλησία», γράφει ο Επ. Σταματιάδης. Ο σύμμεικτος χαρακτήρας των καριώτικων πανηγυριών στα οποία ο ψυχαγωγικός και συμποσιακός χαρακτήρας υπερέχει του λατρευτικού, δίνουν στους Καριώτες την ευκαιρία να μαζευτούν, να γιορτάσουν, να χαρούν, να διασκεδάσουν (φωτ.: αρχείο Χ. Μαλαχία).

Συνέχεια από την 25η σελίδα

χωρίζει τα κομμάτια που θα γίνουν βραστό από το άλλο που θα γίνει ψητό («οφτός») κι ετοιμάζει τους άλλους μεζέδες, όπως είναι τα συκωτάκια, οι «χορδές», κ.ά.

Στα χωριά της Βόρειας και Δυτικής Ικαρίας (Σοφράνο) επικρατεί η συνήθεια του πατροπαράδοτου βραστόου κρέατος με ζωμό, το οποίο ετοιμάζεται κατά τη διάρκεια της λειτουργίας. Ένα κιλό κρέας, ένα κιλό ψωμί, κρασί και ζωμός κατά βούληση, ονομάζεται «πρόθεσις» (από το ρ. προτίθημι) γιατί προτίθεται μπροστά στους «παναυριώτες» κι εκείνοι κατά παρές τα μοιράζουν στα πιάτα τους.

Ακολουθεί το γλέντι, το τραγούδι και ο χορός τα «χοροσταλίσματα» με τη συνοδεία μουσικών οργάνων, της λύρας και της τσαμπουνοφυλάκας παλιότερα, του βιολιού και του λαούτου σήμερα. Κυρίως χορεύεται ο «καριώτικος» και ο τοπικός συρτός. Το γλέντι κρατά όλη τη μέρα και τη νύχτα.

Για το τυπικό τελετουργικό του καριώτικου παναυριού γράφει ο Αλ. Πουλιανός:

«Απολείτουρα αρχινούσε το παναυρί. Κάθε εκκλησιά είχε ούλα της τα νοικοκυριά για το παναυρί. Τέσσερα – πέντε μεγάλα καζάνια, κονταλοπέρονα και τσανάκια ντόπια, πήλινα, χωστά, για το ζουμί. Από βραδιάς τομάζανε τους καζανότοπους, σ' ένα σόυρο χωράφι, κατ' αφ' τον αυλόγυρο της εκκλησιάς και στήνανε τα καζάνια στα πυρομάγια. Υστερις στρώνανε πρόχειρους πάγκους. Είχεν η εκκλησιά δικόν της κρεστέ, τάβλες, σανίδες μεγάλες. Βάλλανε τάκους, πέτρος από κάτω, στο ύψος του σκαμινιού. Ηγέμιζεν ο αυλόγυρος και η πλατέα από δαύτες. Η μια τάβλα ήτανε για καθισό κι η άλλη για τραπέζι. Δεν καθίζανε χωριστές παρέες. Όλοι σειράιλα καθόνταντε στους πάγκους. Κάθε φαμίλια έπαιρνε την πρόθεσή της κι οι κεραστάδες, με γεμάτους τους κονβάδες, σ' άλλους κρασί και σ' άλλους ζουμίν, γυρίζανε ανάμεσα στις τάβλες και μοιράζανε κρασί και ζουμί κατά θέ-

Το βράσιμο του κρέατος. Στην Ικαρία τα πανηγύρια γίνονται με κρέατα ζώων, κατσικιών, κυρίως άγριων, τα «ρασκά». Η σφαγή των ζώων γίνεται την παραμονή και δεν περιέχει στοιχεία θυσιαστικής τελετουργίας (φωτ.: αρχείο Αργ. Πάσχαρη).

ληση. Όλους με τη σειρά τους περετούσανε. Κάνανε εξαίρεση μόνο στους παπάδες. Αμα παραγγέλανε ζουμίν οι παπάδες, όλοι οι 'περέτες τρέγανε στα καζάνια, φωνάζοντας δυνατά "ζουίν των παπάδων". Το παναυρί γινότανε υπέρ της εκκλησιάς. Οι παπάδες κι οι προθεσάριοι τρώγανε δωρεάν».

Το σύγχρονο πανηγύρι

Σήμερα το πανηγύρι το καριώτικο γνώρισε μεταβολές μορφής και περιεχομένου. Ετσι στα χωριά του νότιου μέρους του νησιού (Σταβέντου) το προσφερόμενο στους πανηγυριστές φαγητό προσαρμόστηκε στις επιθυμίες των ξένων επισκεπτών. Μα-

ζί με το βραστό κρέας, την «πρόθεση», ετοιμάζεται και κοκκινιστό κρέας με πιλάφι, το οποίο διανέμεται ανά μερίδα, «πάρτε».

Παρατηρείται επίσης μετάθεση του χρόνου των πανηγυριών την ανοιξιάτικη και την καλοκαιρινή περίοδο με εναρκτήριο το πανηγύρι «τ' άι Σί 'ερου» στο Πέζι (14 Μαΐου) και καταληκτικό το πανηγύρι της «αγίας Σοφιάς» στο Μονοκάμπι (17 Σεπτεμβρίου).

Στο διάστημα αυτό γίνονται όλα τα «μεγάλα» και τα «μικρά», ως προς τη συμμετοχή του κόσμου, πανηγύρια της Νικαριάς. «Μεγάλα» πανηγύρια είναι του αγίου Κηρύκου, της

αγίας Μαρίνας στην Αρέθουσα, του Χριστού στις Ράχες, το Δεκαπενταύγουστο της Παναγιάς στη Λαγκάδα, της Παναγιάς της «Λέφαινας» στην Ακαμάτρα, κ.ά. Το Δεκαπενταύγουστο γίνονται οκτώ πανηγύρια στην Ικαρία.

«Μικρά πανηγύρια» γίνονται στα ορεινά κυρίως χωριά του νησιού όταν γιορτάζει ο πολιούχος άγιος (ενοριακός ναός), όπως στο Φραντάτο, στο Μάραθο, στους Βρακάδες, στην Πλαγιά κ.α. Τα καριώτικα πανηγύρια σε σχέση με άλλες μορφές λατρείας που ατόνησαν, όπως π.χ. οι λιτανείες, εξαιτίας διαφόρων παραγόντων όπως είναι η εκμηχάνιση της παραγωγής, ο εξαστισμός κ.ά. διατηρούνται κι αντέχουν στο χρόνο. Αυτό οφείλεται στο σύμμεκτο χαρακτήρα τους. Το πανηγύρι ως λατρευτική εκδήλωση με σημείο αναφοράς τη θρησκευτική γιορτή και την εκκλησία του αγίου, μεταβάλλεται σε εκδήλωση οικονομική, κοινωνική, ψυχαγωγική.

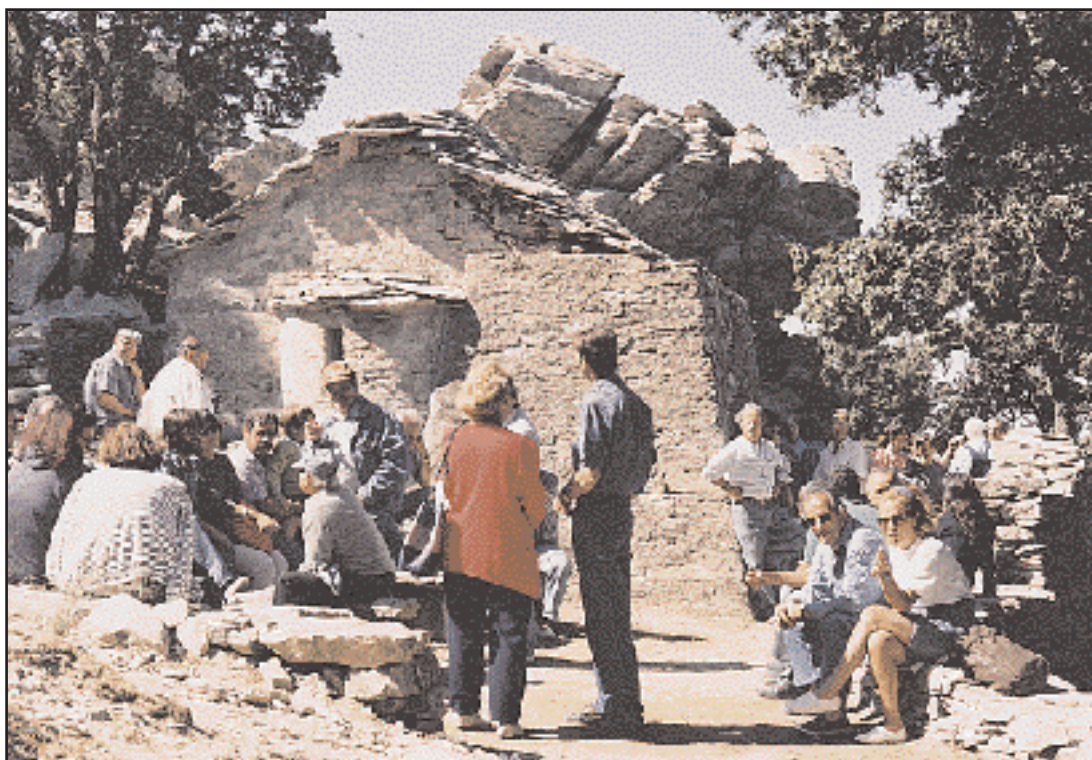
Ο σκοπός της διοργάνωσής τους είναι πάντα κοινωφελής. Τα χρήματα που θα συγκεντρωθούν διατίθενται για την ανοικοδόμηση ναών, το κτίσιμο σχολείων την κατασκευή αμαξητών δρόμων, την ύδρευση χωριών κ.ά. Τα πανηγύρια δίνουν την ευκαιρία στους Καριώτες να μαζευτούν, να γιορτάσουν, να χαρούν, να διασκεδάσουν. Ο ψυχαγωγικός και συμποσιακός χαρακτήρας τους υπερέρχει από τον καθαρά λατρευτικό. Ο Επ. Σταματιάδης γράφει σχετικά: «Οι Ικάριοι εισί και άγαν φιλέορτοι, προσερχόμενοι πανταχού ένθα τελείται εορτή αγίου τινος ή εκκλησία τις πανηγυρίζει, το μεν εξ ευλαβείας, το δε και ίνα χρηματικώς βοηθήσωσι τη πανηγυρίζουση εκκλησία».

Το πανηγύρι ως εκδήλωση προβάλλει την ψυχοσύνθεση του Καριώτη και την αγάπη για συμμετοχή σε κάθε είδους διασκέδαση: γάμο, βαφτίσια, κ.ά.

Σχετική είναι η ευτράπελη διήγηση που ακολουθεί: «*Ηπή'εν ο Καριώτης στημ Πόληγ κι εί(δ)εν σ' ένα εστιατόριο που καθονταντα κόσμος κι ήτρωεν. Ηκατσεγ κι αυτός ηπαράγγειλεν, ήφαεγ και στο τέλος ησηκώθειν όρθιος να ευχηθεί: — Αν ειν' γάμος να ζήσετε, αν ειν' βαφτίδι να σας ζήσει κι αν ειν' παναυρι κι από χ(γ)ρόνου!»*

Πηγές:

- Γεωρ. Ν. Αικατερινίδη, «Νεοελληνικές αματηρές θυσίες, Λειτουργία – Μορφολογία – Τυπολογία», Αθήνα 1979.
- Γρηγ. Γκιζέλη, «Ηπειρωτικά θρησκευτικά πανηγύρια», Πρακτικά Α' Συμποσίου Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1975.
- Ιωαν. Μελά, «Ιστορία της νήσου Ικαρίας», τ.2, Αθήνα 1957.
- Μ.Γ. Μερακλή, «Ελληνική Λαογραφία, Ηθη και έθιμα», Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας, 1986.
- Αργ. Πάσχαρη, «Λαογραφική αποστολή στην περιοχή του Πάπα Ικαρίας 1996-97».
- Αλ. Πουλιανού, «Λαογραφικά Ικαρίας, της στεριάς και της θάλασσας», Αθήνα 1976.
- Γ.Κ. Σπυριδάκη, «Εκθεσις λαογραφικής αποστολής εις Δυτικήν Ικαρίαν από της 13 μέχρι 31 Ιουλίου 1962», Επετ. Λαογ. Αρχ., τ. 15-16, Αθήνα 1964.
- Επ. Σταματιάδου, «Ικαριακά», εν Σάμω, 1893.
- Αγγ. Χατζημυγάλη, «Ελληνική λαϊκή τέχνη, Ρομλούκι – Τρίκερι – Ικαρία», Αθήνα 1931.

Ανήμερα της γιορτής τελείται θεία λειτουργία στην εκκλησία που γιορτάζει. Το εικονιζόμενο προσκύνημα είναι του Αη Γαννιού του «Νηστημάρη» στις 29 Αυγούστου, στην «Πρινέ», τοποθεσία κοντά στη Λαγκάδα (φωτ.: αρχείο Αργ. Πάσχαρη).

Τραγούδια και χοροί

Ο πλούτος των δημοτικών τραγουδιών, οι λαϊκοί οργανοπαίκτες και ο καριώτικος χορός

Του Δημήτρη Θέμελη

Καθηγητή Μουσικολογίας στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του ΑΠΘ

ΠΑΝΤΟΤΕ με απασχολούσε το ερώτημα σχετικά με τα δημοτικά τραγούδια της Ικαρίας. Ιδιαίτερα έντονα με απασχόλησε το θέμα αυτό όταν ο αγαπητός φίλος αείμνηστος Αλέξης Πουλιανός μου έστειλε το πολύτιμο βιβλίο του «*Λαϊκά Τραγούδια της Ικαρίας*» (Αθήνα 1964), δίνοντάς μου την ευκαιρία να συνειδητοποιήσω τον μεγάλο πλούτο δημοτικών τραγουδιών που έχει η Ικαρία στη λαϊκή της παράδοση, και ταυτόχρονα να αναρωτηθώ τι γίνεται με τη μουσική αυτών των τραγουδιών. Γιατί, όπως είναι γνωστό, ο λαός συνήθως τραγουδάει τα τραγούδια του, μάλιστα κάνει κάτι πολύ πιο σημαντικό: «Φτιάχνει τους στίχους του τραγουδιστή». Βέβαια είναι γεγονός ότι σήμερα πια στην Ικαρία σπάνια ακούει κανείς να τραγουδούν παραδοσιακά τραγούδια. Ωστόσο, είναι εντυπωσιακό το πόσο έντονη είναι ακόμα η παρουσία του **Καριώτικου Χορού** με τη χαρακτηριστική μελωδία του και τις πολλές και ενδιαφέρουσες παραλλαγές της. Αλλωστε τον «Καριώτικο» τον έζησα κι εγώ από κοντά και είχα μάθει να τον παίζω στη λύρα ήδη πριν από πενήντα ολόκληρα χρόνια, στη διάρκεια της κατοχής (1940-1944), που έτυχε να περάσω αποκλεισμένος στον Εύδηλο. Θυμάμαι πως παρ' όλη τη δυστυχία που επικρατούσε εκείνη την τραγική περίοδο και στην Ικαρία, ο Καριώτικος σε ορισμένες περιπτώσεις -κυρίως σε γάμους- παιζόταν και χορευόταν, και ο σκοπός του διέφερε από περιοχή σε περιοχή: άλλο Καριώτικο έπαιζαν στη Μεσσαριά, άλλον στην Περαμαριά, άλλον στις Ράχες κ.λπ. Είναι, επίσης, γνωστό πως κάθε Καριώτης οργανοπαίκτης έπαιζε -και ίσως σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμα παίζει- το δικό του Καριώτικο. Ο Καριώτικος μουσικά έχει έναν πλούτο και μια μοναδική ποιότητα, και με την ιδιάζουσα φυσιογνωμία του μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί τη μουσική ταυτότητα της Ικαρίας. Λαμβάνοντας λοιπόν κανείς υπόψη τις δύο βασικές προϋποθέσεις στη λαϊκή παράδοση της Ικαρίας, δηλαδή από τη μια την πλούσια παραδοσιακή ποίηση, όπως μας παρουσιάζεται στην έκδοση του Αλέξη Πουλιανού, και από την άλλη το μελωδικό πλούτο του Καριώτικου Χορού, εύλογα συμπεραίνουμε ότι κάποτε πρέπει να υπήρχαν και τραγούδια που τα τραγουδούσε όλος ο λαός της *Ικαρίας*.

Όπως είναι γνωστό, ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι συνθήκες ζωής έχουν γενικά αλλάξει και αυτό ισχύει φυσικά και για την

Κάτοικοι της περιοχής του Πάπα χορεύουν τον παραδοσιακό καριώτικο. Στις ημέρες μας σπάνια μπορεί κανείς να δει το χορό. (φωτ.: αρχείο Αργ. Πάσαρη).

Ο Σταμάτης Βατούγιος (Ψαχτούρι), δεξιότηχνης του βιολιού, έπαιζε την παραλλαγή του καριώτικου χορού, τον «τσαμούρικο» ή «περαμαρίτικο». (φωτ.: αρχείο οικογ. Βατούγιου).

Ικαρία. Ο περισσότερος κόσμος έφυγε από το νησί. Οι λίγοι που ζουν ακόμα εκεί επέλεξαν έναν πιο σύγχρονο τρόπο ζωής. Οι Λυράρηδες και γενικά οι οργανοπαίκτες είναι πολύ σπάνιοι. Γνωρίζοντας όμως πως μια παράδοση δεν εξαφανίζεται εύκολα από έναν τόπο, όπου έχει τις ρίζες της, τον Αύγουστο του 1991, που ήμουν στον Εύδηλο, αποφάσισα να αναζητήσω Καριώτες που θα μου τραγουδούσαν καριώτικα τραγούδια. Στην πρόθεσή μου αυτή μου συμπαραστάθηκε πρόθυμα ο πρόεδρος της Πανικαριακής Αδελ-

φότητας, Φίλιππος Μαυρογιώργης. Ηχογραφήθηκαν συνολικά δέκα τρία τραγούδια, από τα οποία τα ένδεκα είναι γνήσια Καριώτικα, ενώ τα υπόλοιπα δύο προέρχονται από τη Σμύρνη. Όλα αυτά τα τραγούδια μετέγραψα όπως συνηθίζεται σε ευρωπαϊκή παρασημαντική, συμπεριλαμβάνοντας και μεταγραφές τριών παραλλαγών του Καριώτικου από παλιές ηχογραφήσεις. Στις δύο από αυτές παίζει βιολί ο αείμνηστος Σταμάτης Βατούγιος από το Φραντάτο, στην τρίτη Τσαμπουνοφυλάκα ο Φώτης Κόχυλας από τις Καρυ-

διές Ραχών. Παρουσιάζεται λοιπόν μεταγραμμένος στο πεντάγραμμο ένας αρκετά αντιπροσωπευτικός κύκλος παραδοσιακών τραγουδιών της Ικαρίας, με κυρίαρχο τον Καριώτικο Χορό στις διάφορες παραλλαγές του, που βέβαια δεν εξαντλούν τη μεγάλη ποικιλία παραλλαγών αυτού του μοναδικού στο είδος του νησιώτικου χορού.

Στο πλαίσιο αυτής της εξόρμησης μια ξεχωριστή εμπειρία ήταν για μένα η μετάβασή μας (στις 29.8.91) με τον πρόεδρο Φίλιππο Μαυρογιώργη

Συνέχεια στην 28η σελίδα

Συνέχεια από την 27η σελίδα

και τον τότε πρόεδρο της κοινότητας Ραχών Κώστα Κόχυλα στους Βρακάδες, όπου επισκεφθήκαμε τον 94χρονο τότε Γαρύφαλλο Γαγλία. Ο λεβέντης αυτός γέρος είχε το κουράγιο να μας τραγουδήσει τραγούδια που θυμόταν ακόμα από τα νιάτα του, όταν ταξίδευε με το καΐκι του στη Σμύρνη. Δύο από τα τραγούδια του που συμπεριλαμβάνονται στις μεταγραφές μου –«Η γιορτή σας φίλοι μου» και «Σ' αυτό το σπίτι που 'ρθαμε»– είναι επιτραπέζια τραγούδια με αστικό χαρακτήρα, με πλούσια μελίσματα γεμάτα πάθος και έντονο ανατολίτικο χρώμα, γι' αυτό το λόγο πολύ πιθανό να προέρχονται από τη Σμύρνη.

Στο σπίτι του Γαγλία μας τραγούδησε και η κόρη του κυρία Ολγα Γαγλία δυο τραγούδια. Το «Τραγούδι του αποχαιρετισμού», που όπως μας είπε το είχε μάθει από τη μητέρα της, έχει επίσης αστικό χαρακτήρα, ωστόσο διαφορετικής υφής σε σχέση με τα τραγούδια που μας τραγούδησε ο πατέρας της. Είναι ένα τραγούδι νοσταλγικό με απόλυτα συμμετρική μελωδική διάρθρωση, στο στίλ παλιού «αστικού τραγουδιού». Το δεύτερο τραγούδι που μας τραγούδησε έχει μια ενδιαφέρουσα και γνήσια δημοτική μελωδία, αν και το κείμενό του είναι το γνωστό επαινετικό της πρωτοχρονιάς «Σ' αυτό το σπίτι που 'ρθαμε», που μας τραγούδησε και ο πατέρας της, όμως σε διαφορετική παραλλαγή. Ο επόμενος σταθμός μας ήταν οι Καρυδιές Ραχών, όπου επισκεφθήκαμε τον μοναδικό της περιοχής οργανοπαίκτη και κατασκευαστή **τσαμπουνοφυλάκας**, Φώτη Κόχυλα, 77 τότε χρονών. Ημασταν όμως άτυχοι, γιατί ο άνθρωπος ήταν κατάκοιτος από καιρό και δεν μπορούσε να μας παίξει. Από μια παλιά του ηχογράφιση που μου έδωσαν οι δικοί του έκανα τη μεταγραφή της μελωδίας, που παίζει σε ευρωπαϊκή μουσική σημειογραφία, η οποία ήταν μια παραλλαγή του Καριώτικου προσαρμοσμένη στο ιδιόμορφο παίξιμο της τσαμπουνοφυλάκας, όπως χαρακτηριστικά ονομάζουν τη νησιώτικη τσαμπούνα (γκάιντα) στην Ικαρία.

Αμπελοκουτσούρα

Όλα τα υπόλοιπα τραγούδια αυτής της συλλογής μου τα τραγούδησαν φίλοι και φίλες στην περιοχή του Ευδήλου. Ανάμεσα στα τραγούδια που μου έκαναν ιδιαίτερη εντύπωση είναι και η **Αμπελοκουτσούρα**, που μου τραγούδησε αρχικά η κυρία Πολυξένη Μαυρογιώργη από το Κεραμέ. Σε μια νέα ηχογράφιση που έγινε τον Απρίλιο 1994, στο σπίτι της κ. Αγγελικής Καρναβά-Μπαστούνα στον Εύδηλο, το ίδιο αυτό τραγούδι, όπως και μερικά άλλα, τραγούδησαν εκτός από την ίδια και τον σύζυγό της, η κ. Πολυξένη Μαυρογιώργη και ο κ. Χρυσόστομος Μαυρογιώργης. Νομίζω πως η Αμπελοκουτσούρα έχει όλα τα χαρακτηριστικά ενός γνήσιου δημοτικού τραγουδιού, στην προκειμένη περίπτωση γνήσιου καριώ-

Ο Φώτης Κόχυλας, δεξιότηνης και κατασκευαστής της τσαμπουνοφυλάκας, όπως ονομάζουν τη νησιώτικη τσαμπούνα (γκάιντα) στην Ικαρία. (φωτ.: αρχείο Χ. Μαλαχία).

τικού τραγουδιού, τόσο ως κείμενο όσο και ως μελωδία. Μεταγράφοντας τη μελωδία αυτού του τραγουδιού, πρέπει να πω ότι έμεινα έκπληκτος διαπιστώνοντας ότι είναι σε μέτρο 7/8, δηλαδή στο ρυθμό του γνωστού πανελλήνιου *συρτού Καλαματιανού*. Η έκπληξή μου αυτή οφειλόταν τόσο στο γεγονός ότι, επειδή πρόκειται για τραγούδι της τάβλας και όχι χορευτικό, ο ρυθμός του σε 7/8 δεν έγινε αρχικά με την ακρόαση άμεσα αισθητός, αλλά συνειδητοποιήθηκε κατά τη μεταγραφή του στο πεντάγραμμο, όσο και στο ότι δεν περίμενα να συναντήσω τραγούδι σε 7/8 στην Ικαρία. Όμως το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την ευρεία διάδοση του ρυθμού του συρτού Καλαματιανού σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, του αρχαίου αυτού ρυθμού, που σύμφωνα με διαπιστώσεις της μουσικολογικής έρευνας, έχει την προέλευσή του στον αρχαίο «*χόρειο άλογο*» γνωστό στην αρχαιότητα ως ρυθμική παραλλαγή του δακτυλικού μέτρου, που συναντάμε και στον Όμηρο και που επιβιώνει στη δημοτική μας μουσική στο ρυθμό 7/8 του Καλαματιανού. Πραγματικά η μουσική της Αμπελοκουτσούρας παρουσιάζει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μελωδική και μετρική διάρθρωση: αποτελείται συνολικά από 8 μουσικά μέτρα σε 7/8, που διαρθρώνονται ανά

δύο μέτρα με χαρακτηριστικές μελωδικές καταλήξεις που συμπίπτουν με αντίστοιχες καταλήξεις του ποιητικού κειμένου. Το κείμενο αποτελείται από ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους, που είναι το πιο διαδομένο είδος στίχου στο δημοτικό μας τραγούδι και που, όπως είναι γνωστό, χωρίζεται σε δύο ημιστίχια: ένα οκτασύλλαβο και ένα επτασύλλαβο.

Στην Αμπελοκουτσούρα, το χωρίσμα αυτό του στίχου σε δύο ημιστίχια έχει απόλυτη αντιστοιχία και στη διάρθρωση της μελωδίας, γιατί στο σημείο αυτό δημιουργείται επίσης μελωδική κατάληξη που παρατείνει την αντίστοιχη κατάληξη (8η συλλαβή) του πρώτου ημιστίχου. Η μελωδία λοιπόν αυτή που επαναλαμβάνεται με κάθε στροφή του κειμένου –πράγμα που συναντάμε στα περισσότερα δημοτικά μας τραγούδια– κινείται μέσα στην έκταση ενός πεντάχορδου και θυμίζει βυζαντινή ψαλμωδία. Το κείμενό του είναι ένας ύμνος στο αμπέλι και στο κρασί, κι αυτό δεν είναι τυχαίο γιατί, όπως είναι γνωστό από την αρχαιότητα, το αμπέλι ταυτιζόταν με την Ικαρία αφού το κρασί, ο περίφημος *πράμνιος οίνος* που αναφέρεται από πολλούς αρχαίους συγγραφείς, ήταν το κύριο προϊόν της. Το τραγούδι λοιπόν αυτό, πέρα από την αναμφισβήτητη ποιότητά του, έχει μία

μοναδικότητα και από άποψη θεματολογίας που σχετίζεται άμεσα με την ιστορία και την ίδια την υπόσταση της Ικαρίας.

Από τα υπόλοιπα τραγούδια που μου τραγούδησαν στον Εύδηλο, στο σπίτι της κ. Καρναβά, το ένα από αυτά είναι ένα ενδιαφέρον ερωτικό τραγούδι στο καριώτικο γλωσσικό ιδίωμα (*Ηφας αρνί κι ηρνήθης με κι ερίφην κι ηφηκές με*), με χαρακτηριστικό ρεφρέν. Η κύρια μελωδία καλύπτεται κι εδώ από ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους, ενώ στο ρεφρέν έχουμε τροχαϊκούς οκτασύλλαβους στίχους. Ανά δύο δεκαπεντασύλλαβοι που τραγουδιούνται με την κύρια μελωδία του τραγουδιού σχηματίζουν στροφές, στις οποίες παρεμβάλλεται πάντοτε το ρεφρέν. Το δεύτερο τραγούδι είναι το γνωστό πανελλήνιο τραγούδι του γάμου: «*Γαμπρέ τη νύφη ν' αγαπάς*». Το τρίτο τραγούδι είναι η «κλασική» τραγουδιστή παραλλαγή του *Καριώτικου* με τη χαρακτηριστική τριμερή διάρθρωση (αβγ) της μελωδίας.

Βιολί και λύρα

Τελειώνοντας τη σύντομη αυτή περιγραφή των τραγουδιών, θέλω να αφιερώσω λίγες σειρές ακόμα για τον Καριώτικο. Ο Καριώτικος ανήκει στον τύπο του νησιώτικου συρτού σε διμερή ρυθμό (2/4). Οι παραλλαγές του Βατούγιου παρουσιάζουν έναν ιδιαίτερα αναπτυγμένο για λαϊκό χορό έντεχνο χαρακτήρα. Το γεγονός αυτό έχει άμεση σχέση με την τεχνική του βιολιού.

Πολλοί Λυράρηδες εγκατέλειψαν τη λύρα τους και άρχισαν να παίζουν βιολί, επειδή το βιολί τους προσφέρει μεγαλύτερες τεχνικές και ηχητικές δυνατότητες. Αυτό δεν ισχύει μόνο για τους Λυράρηδες της Ικαρίας, αλλά και άλλων ελληνικών περιοχών. Όμως, εκείνο που στην περίπτωση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ότι το βιολί αφομοιώθηκε μέσα στο χώρο της ελληνικής δημοτικής μουσικής και μεταβλήθηκε σε εκφραστικό της όργανο με όλα εκείνα τα ιδιαίτερα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν την τεχνική και το παίξιμο των λαϊκών μας οργανοπαίκτων.

Κατά τη δεύτερη μετάβαση μου στην Ικαρία, τον Απρίλιο 1995, είχα την ευκαιρία να ηχογραφήσω τον «Καριώτικο» παιγμένο στη λύρα από τον μοναδικό σήμερα στην Ικαρία λυράρη Γιώργο Μαματά, που ζει στο ορεινό χωριό Δρούτσουλα. Έχει ιδιαίτερη μουσικολογραφική αξία η εκδοχή αυτή του «Καριώτικου», παιγμένου στην καριώτικη λύρα – που ήταν πάντα το κατεξοχήν παραδοσιακό της μουσικό όργανο. Στις ηχογραφήσεις μου περιλαμβάνονται επίσης και τα εξής τραγούδια: «*Αμπέλι μου στραβόραδο*», «*Σήμερα είν' η σχόλη σου*» και «*Στου Πάπα το μπουγάτσι*» που μου τραγούδησε η κ. Κλειώ Μελά – Καραμπάση στον Εύδηλο, «*Είμ' εργάτης του λιμένος*» που μου τραγούδησαν ο κ. Θεμιστοκλής Ατσίης και η κ. Δέσποινα Ατσίη στην Ακαμάρα Μεσαριάς.

Οι ιαματικές πηγές

Γνωστές από την αρχαιότητα για τις θεραπευτικές τους ιδιότητες, παραμένουν αναξιοποίητες

Του **Θανάση Βασιλάρου**

Δημοσιογράφου

ΤΑ ΛΟΥΤΡΑ της Ικαρίας και οι θεραπευτικές τους ιδιότητες είναι γνωστά από την αρχαιότητα. Όπως μαρτυρούν οι πηγές, τα ευρήματα και τα τοπωνύμια, οργανωμένες εγκαταστάσεις για λουόμενους λειτουργούσαν στις αρχαίες Θέρμες τουλάχιστον από το 400 π.Χ. Για τους ασθενείς των γύρω νησιών αλλά και των παραλίων της Ιωνίας η Ικαρία ήταν πόλος έλξης και τόπος ελπίδας για θεραπεία. Στις οργανωμένες εγκαταστάσεις της αρχαίας λουτρόπολης είχε αναπτυχθεί ένα είδος θεραπευτικού τουρισμού από πολύ νωρίς.

Η λήξη της περιόδου ακμής των λουτρών σημάνει όταν έπειτα από μια τρομερή κατολίσθηση, που δεν έχει προσδιορισθεί χρονολογικά, το μεγαλύτερο μέρος της αρχαίας λουτρόπολης, που βρισκόταν περίπου τριακόσια μέτρα ανατολικά της σημερινής, βυθίστηκε στη θάλασσα. Μέχρι σήμερα σώζονται ερείπια από το μικρό κομμάτι της πόλης, που έμεινε στην επιφάνεια και κάποια πρόσθετα κτίσματα της ρωμαϊκής περιόδου. Ανάμεσά τους και μια υπαίθρια πισίνα λαξευμένη σε βράχο. Μέσα από αυτήν αναβλύζει ιαματικό νερό και οι λουόμενοι τη χρησιμοποιούν μέχρι σήμερα. Στη θαλάσσια περιοχή γύρω από τα ερείπια, στο σημείο δηλαδή όπου άλλοτε δέσποζε η αρχαία λουτρόπολη και είναι γνωστό στους ντόπιους με την ονομασία «χαλασμένα Θέρμα», αναβλύζουν δεκάδες πηγές. Ωστόσο, ποτέ μέχρι σήμερα δεν έγιναν ανασκαφές στην περιοχή, που θα μας έδιναν περισσότερα στοιχεία για το πώς γινόταν χρήση της λουτροθεραπείας και πώς αξιοποιούνταν οι πηγές στην αρχαιότητα.

Περίοδος ακμής

Οι κατά καιρούς κατακτητές του νησιού έδωσαν στις ιαματικές πηγές δικά τους ονόματα, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι τις χρησιμοποιούσαν. Οχι βέβαια στο σημείο όπου βρισκόταν τα αρχαία λουτρά, αλλά στην περιοχή όπου βρίσκονται τα σημερινά Θέρμα.

Οι πιο γνωστές πηγές της Ικαρίας είναι η πηγή του Ασκληπιού (πρώην Μουσταφά) στον Άγιο Κήρυκο, πρωτεύουσα του νησιού, οι πηγές της περιοχής Λευκάδα, τρία χιλιόμετρα δυτικά της πρωτεύουσας, και η πηγή της Αγίας Κυριακής κοντά στο αεροδρόμιο. Η αξιοποίησή τους παραμένει ακόμη και σήμερα υποτυπώδης.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Ικαρίας, το 1912, άρχισαν να σχεδιάζονται προγράμματα εκμε-

Τα Θέρμα, η λουτρόπολη της Ικαρίας με τις γνωστές από την αρχαιότητα πηγές, δεν έτυχαν της αξιοποίησης που θα έπρεπε, με αποτέλεσμα τη συνεχή μείωση των επισκεπτών και των εσόδων (φωτ.: Χ. Μαλαχιάς).

τάλλευσης του ιαματικού πλούτου. Στη δεκαετία του '20 συστάθηκαν οι πρώτες εταιρίες από ντόπιους και άρχισε η κατασκευή ξενοδοχείων κοντά στις πηγές με σκοπό την προσέλκυση λουομένων. Επισκέπτες από ολόκληρη την Ελλάδα αλλά και από άλλες χώρες της Ευρώπης άρχισαν να επισκέπτονται το νησί και γρήγορα εξαπλώθηκε η φήμη των θεραπευτικών ιδιοτήτων των πηγών της Ικαρίας. Μέχρι το 1940 κτίστηκαν δεκάδες ξενοδοχεία και η περιοχή ήκμασε, καθώς οι κάθε είδους επιχειρήσεις που σχετίζονταν με τη λειτουργία των λουτρών ευημερούσαν.

Υποβάθμιση

Στη δεκαετία του '40, αρχικά ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και στη συνέχεια η εμφύλια διαμάχη ανέκοψαν την οικονομική ευμάρεια και την επιχειρηματική ακμή του νησιού. Πολλοί από τους εξόριστους, που άρχισαν να φθάνουν στον Άγιο Κήρυκο και στα Θέρμα το 1945, ήταν επιστήμονες που ασχολήθηκαν με τη μελέτη των πηγών και ανέδειξαν κάποιες, όπως αυτές του Απόλλωνα και της Αρτέμιδος, η σημασία των οποίων έως τότε θεωρείτο υποδεέστερη. Μάλιστα, μεγάλο ενδιαφέρον για τις θεραπευτικές ιδιότητες

των πηγών έδειξαν και μέλη της αμερικανικής αντιπροσωπείας, που επισκέφθηκαν το νησί στο πλαίσιο των αποστολών της UNRA.

Η υποβάθμιση και η καθυστέρηση της δεκαετίας του '40 ουσιαστικά δεν αποκαταστάθηκαν ποτέ. Στη δεκαετία του '50 κατασκευάστηκαν δύο υδροθεραπευτήρια, που βελτίωσαν κάπως την κατάσταση. Η διαμάχη που ξέσπασε ανάμεσα στον Εθνικό Οργανισμό Τουρισμού και στον τοπικό δήμο για την εκμετάλλευση των πηγών και συνεχίστηκε για 30 και πλέον χρόνια λειτούργησε ως τροχοπέδη σε κάθε προσπάθεια αξιοποίησης. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις αρχές τις δεκαετίας του '50 η Διεθνής Συνομοσπονδία Αναπήρων, που αριθμεί εκατομμύρια μέλη, εξέφρασε ενδιαφέρον για επενδύσεις στην Ικαρία, ώστε να κατασκευασθούν εγκαταστάσεις σύγχρονες, που θα προσέλκυαν πολλούς αθενείς. Την τελευταία στιγμή και ενώ είχε δοθεί προέγκριση για το χώρο λειτουργίας των εγκαταστάσεων, η συμφωνία ναυάγησε.

Σχέδια επί χάρτου

Δυστυχώς οι ιαματικές πηγές της Ικαρίας είχαν την ίδια μοίρα με τις υπόλοιπες της χώρας μας. Δεν υ-

πήρξε προγραμματισμός για την αξιοποίησή τους και την ανάπτυξη του θεραπευτικού τουρισμού, που θα αποτελούσε πηγή εισροής συναλλάγματος στο νησί και μάλιστα όλο το χρόνο και όχι εποχικά.

Στη δεκαετία του '80 η ΕΤΒΑ ανέλαβε να συντάξει μελέτη σε συνεργασία με τον Δήμο Αγίου Κηρύκου για την κατασκευή πρότυπης λουτρόπολης. Ούτε αυτό το σχέδιο υλοποιήθηκε ποτέ, όπως ποτέ δεν λειτούργησε η τουριστική σχολή Ικαρίας, που επρόκειτο να εκπαιδεύει νέους σε ειδικότητες σχετικές με τη λουτροθεραπεία.

Εκτιμάται ότι η αξιοποίηση των ιαματικών πηγών και η συνακόλουθη οικονομική ανάπτυξη θα βοηθούσαν στη συγκράτηση των Ικαριωτών στο νησί τους, όπου σήμερα κατοικούν μόλις έξι χιλιάδες άτομα, εκ των οποίων μάλιστα το 80% αυτών είναι συνταξιούχοι.

Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι την τελευταία δεκαετία οι επισκέπτες των λουτρών μειώθηκαν κατά 50% και αναμένεται ο αριθμός τους να μειωθεί περισσότερο εάν εξακολουθήσει να υφίσταται το καθεστώς εγκατάλειψης και δεν γίνουν βήματα στην κατεύθυνση της αξιοποίησης και του εκσυγχρονισμού των εγκαταστάσεων.

Η γραμμωτή νεροχελώνα, είδος νεροχελώνας του γλυκού νερού, συναντάται σε κάθε μικρό υγρότοπο του νησιού (φωτ.: αρχείο Μουσείου Γουλανδρή).

Ο κρυπτοτσικνιάς, ένα πολύ σπάνιο υδρόβιο πουλί, απαντάται στους υγρότοπους της Ικαρίας (φωτ.: αρχείο Μουσείου Γουλανδρή).

Η φύση της Ικαρίας

Στοιχεία από την άγρια πανίδα και χλωρίδα – Ο κίνδυνος από τις πυρκαγιές

Των **Μαρίας Δημάκη**

Βιολόγου στο εντομολογικό τμήμα
του Μουσείου Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας

Αχιλλέα Δημητρόπουλου

Τμήμα χειρσαίας ζωολογίας
του Μουσείου Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας

Η ΙΚΑΡΙΑ βρίσκεται ανάμεσα στη Σάμο και τη Μύκονο, στα όρια δύο νησιωτικών συμπλεγμάτων, των Κυκλάδων και των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου. Επειδή, ακριβώς, η γεωγραφική της θέση είναι οριακή όσον αφορά και τα δυο νησιωτικά συμπλέγματα, η Ικαρία μοιράζεται ορισμένα στοιχεία με τις Κυκλάδες και άλλα με τα μεγαλύτερα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Ωστόσο, διαθέτει και αρκετά μοναδικά στοιχεία, που δεν συναντώνται πουθενά αλλού.

Η ψηλότερη κορυφή της Ικαρίας βρίσκεται στο βουνό Αθέρας (1.042 μ.), στο κέντρο του νησιού. Οι περισσότερες ακτές της είναι πετρώδεις και βραχώδεις αλλά υπάρχουν και μερικές αμμουδιές. Πολύ σημαντική είναι η παρουσία μικρών ποταμών και ρυακιών, που έχουν νερό σε ολόκληρη τη διάρκεια του χρόνου. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ιαματικές πηγές της, που ανήκουν στην κατηγορία των αλιπηγών ραδιενεργών.

Η Ικαρία προσέλκυσε από πολύ νωρίς το ενδιαφέρον των ερευνητών, και ιδίως των βοτανολόγων. Στα νότια του νησιού υπάρχουν μεγάλοι ασβεστολιθικοί βράχοι. Σε αυτή την περιοχή βρίσκονται πολλά από τα ενδημικά φυτά του νησιού, δηλαδή είδη που δεν υπάρχουν πουθενά αλλού στον κόσμο. Χαρακτηριστικά ενδημικά είδη και υποείδη του νησιού είναι: η Παιώνια της Ικαρίας *Raeonia mascula icarica*, η Δακτυλίτιδα *Digitalis cariensis*, η Ρόριπα *Roripa*

Ο σταχτοπετρόκλης είναι ένα από τα πολλά είδη πουλιών, που αναζητούν ασφάλεια στο βραχώδες τοπίο της Ικαρίας. Η ευρύτερη περιοχή της Ικαρίας και των Φούρνων έχει προταθεί για ένταξη στο Κοινοτικό Δίκτυο Φύση 2000, λόγω της μεγάλης βιοποικιλότητας που παρουσιάζει (φωτ.: αρχείο Μουσείου Γουλανδρή).

Η κουμαριά είναι πολύ συνηθισμένο φυτό στην Ικαρία, καθώς ανήκει στη μεσογειακή μακία βλάστηση, που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του νησιού (φωτ.: αρχείο Μουσείου Γουλανδρή).

icarica και το Σύμφυτο *Symphytum icaricum*. Πολύ σημαντικό είναι το είδος *Iberis runemarkii*, του οποίου υπάρχει μόνο ένας μικρός πληθυσμός στην Πράγια και προστατεύεται τόσο από την ελληνική νομοθεσία όσο και από τη σύμβαση της Βέρνης.

Η βλάστηση της Ικαρίας σε μερικά προστατευμένα σημεία δείχνει πως το νησί ήταν στο παρελθόν καλυμμένο με δάση. Σήμερα, κυρίως λόγω των πυρκαγιών και της υπερβόσκησης, τα δάση περιορίζονται σε συγκεκριμένα σημεία, κυρίως στα βόρεια του νησιού. Το είδος του πεύκου που επικρατεί είναι το *Pinus brutia*· επίσης υπάρχουν μικτοί σχηματισμοί του κυπαρισσιού *Cupressus sempervirens*. Σύμφωνα με επιστημονικές μελέτες, υπάρχουν περισσότερα από 100 είδη δέντρων και θάμνων στο νησί. Μερικά από τα πιο χαρακτηριστικά είναι η αρεφτιά, η βελανιδιά και το πουρνάρι, ενώ πλατάνια βρίσκονται γύρω από μόνιμα μικρά ποτάμια, κυρίως στα ανατολικά του νησιού. Το μεγαλύτερο μέρος του νησιού καλύπτεται από μεσογειακή μακία βλάστηση, όπως η κουμαριά και ο σχίνος, και φρύγανα, όπως η κουμαριά, η αφάνα, το θυμάρι, κ.ά.

Ερπετά και πουλιά

Η ερπετοπανίδα της περιοχής έχει μικρασιατική καταγωγή, αν και δεν υπάρχει το θαμνόφιδο, χαρακτηριστικό είδος της ζωογεωγραφικής αυτής ενότητας. Από τα ερπετά ένα υποείδος σαύρας, το Κροκοδειλάκι *Laudakia stellio doani* περιγράφηκε για πρώτη φορά με βάση δείγματα από την Ικαρία, ενώ η Σαύρα της Ικαρίας *Lacerta oerizeni oerizeni* υπάρχει μόνο σε αυτό το νησί, σύμφωνα με τις τελευταίες αναθεωρήσεις σε επίπεδο συστηματικής. Και τα δυο αυτά είδη είναι γνωστά στους ντόπι-

Σπάνια αποτυπώματα από το παρελθόν

Του **Θωμά Κατσαρού**

Συντηρητή Αρχαιοτήτων και Εργων Τέχνης,
μέλους του Συλλόγου Ελλήνων Συλλεκτών
Ορνυτών και Απολιθωμάτων

ΕΙΧΑ την τύχη να γνωρίσω τον Ηλ. Φουντούλη ο οποίος υπήρξε φοιτητής του αιμνήστου γεωλόγου Κτενά κατά τα έτη 1924-1927. Ο νεαρός τότε φοιτητής ήταν η αιτία να επισκεφθεί την Ικαρία ο Κτενάς, όπου έπειτα από μακρόχρονη μελέτη συνέγραψε σχετική μονογραφία με τον τίτλο: *Decouverte du pliocène inferier marin dans l' ile Nicaria (Mer Egée)* - C.R.Ac.Sciences 184, 758, Paris 1927.

Στη θέση «Κεραμέ» Ικαρίας σε πετρώματα πλειοκαινικής ηλικίας (Κτενάς 1927) ανακαλύφθηκαν αποτυπώματα φύλλων, καρπών, σπορίων, τον Αύγουστο του 1992.

Τα δείγματα αυτά παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά στην 2η Διεθνή Εκθεση Ορυκτών και Απολιθωμάτων, στην Αθήνα το 1994, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, η οποία διοργανώθηκε από τον Σύλλογο Ελλήνων Συλλεκτών Ορυκτών και Απολιθωμάτων.

Μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον για τα σημαντικά από απόψεως αρτιότητας δείγματα, από μια περιοχή, η οποία μάλιστα για πρώτη φορά έδινε τέτοιο υλικό.

Η αναγνώριση τους έγινε από τον καθηγητή Ευάγγελο Βελιτζέλο του Τομέα ΙΣΤ. Γεωλογίας και Παλαιοντολογίας του Παν/μίου Αθηνών. Αναγνωρίστηκαν τα ακόλουθα: δρυς, λεύκα, πλάτανος, σφενδάμη, κώνοι κωνοφόρων, κ.ά.

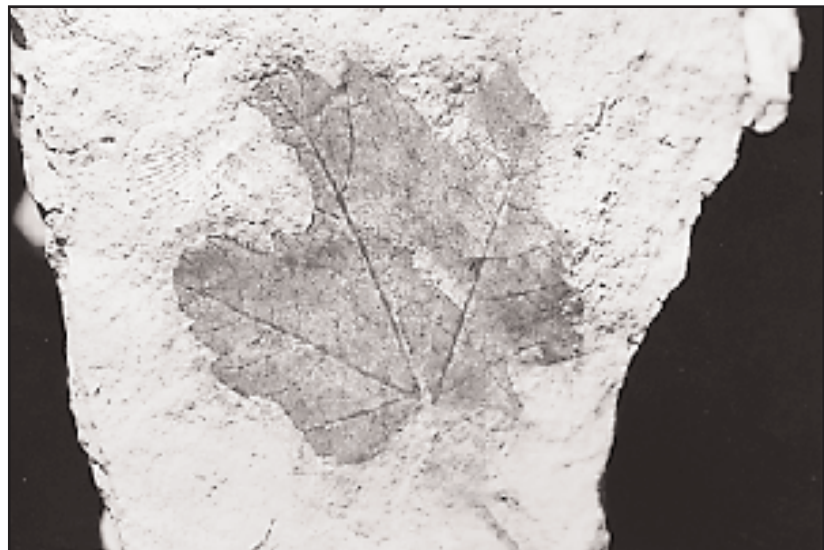
Η Ικαρία παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον από γεωλογική και παλαι-

οντολογική σκοπιά. Όπως είναι γνωστό, ο Ηλ. Φουντούλης εντόπισε στο νησί κατά τη «διάνοιξη» του λιμένος του Ευδήλου απολιθωμένα οστά ελέφαντα άνου (*elephas minon*), ανακάλυψη για την οποία και τιμήθηκε.

Αναφέρονται εμφανίσεις σιδηρομεταλλεύματος, μεικτών θειούχων, χαλκούχων μεταλλευμάτων στο Μεταλλογεννητικό Χάρτη της Ελλάδος, 1965. Υπάρχει σύμριδα σε μικρές εμφανίσεις σύμφωνα με τον Χιώτη 1966. Ο γρανίτης απετέλεσε ένα ευρύτατα διαδεδομένο οικοδομικό υλικό μεγάλης αντοχής, καθώς και ο σχιστόλιθος υπό μορφή πλάκων, οι γνωστές σε όλους «πλάκες Ικαρίας», των οποίων η χρήση είναι για επένδυση.

Μετά την πρώτη μελέτη του Κτενά πλήθος επιστημόνων μελέτησαν το νησί και έγραψαν γι' αυτό:

Γεωργιάς Γ. 1953: «Les terrasses littorales de la cote sud-oriental delile de Nikaria» (Μετ. Egée) - Pract. Acad. Athènes, Κίσκυρας Δ. 1965: «Υδρογεωλογική Μελέτη αφορώσα την περιοχή Χρυσοστόμου ΙΚΑΡΙΑΣ», Γιαννακόπουλος Σ. - Μαρίνος Π. - Χιώτης, Ε.: 1966, «Κοιτασματολογική Μελέτη Β.Α. ΙΚΑΡΙΑΣ» (Σίδηρος, Χαλκός, Σμύρις), Κτενάς Κ. 1969: «Γεωλογία της Νήσου Ικαρίας» (Συντάκτης Γ. Μαρίνος. Βάσει των καταλοίπων έργων του Κτενά), Καραγεωργίου Ε. 1972: «Η κατολίθωση του Αγ. Κηρύκου της Ν. Ικαρίας», - Δελτ. Ελλ. Γεωλ. Εταιρ. ΙΧ, 2., Παπανικολάου Δ. 1977: «Συμβολή εις την Γεωλογία της Ν. Ικαρίας Αιγαίον Πέλαγος», Annales 1977, τομ. 29, τευχ. L, Βέκιος Π. 1988: «Ερευνα για ουράνιο στην Ικαρία»,

Αποτύπωμα φύλλου σφενδάμης. Διακρίνεται και αποτύπωμα κελύφους μαλακίου, γεγονός που δημιουργεί ερωτήματα για τη διαδικασία με την οποία έγινε η κατάχωση αυτών των ετερόκλητων μορφών χερσαίας χλωρίδας και θαλάσσιας ή λιμναίας πανίδας (φωτ.: Θωμ. Κατσαρός).

Πρόδρομη Εκθεση Βιβλιοθήκη ΙΓΜΕ, Βέκιος Π., Ευθυμιόπουλος Θ. 1990: «Εκθεση Γεωλογικής-Κοιτασματολογικής Ερευνας για Ουράνιο στη νήσο Ικαρία», Βιβλιοθήκη ΙΓΜΕ, 1-16 p.p.

Ο αναγνωρισμένος γεωλογικός πλούτος του νησιού αναζητεί ένα χώρο στέγασης και προβολής, που θα ενημερώνει τον επισκέπτη, αλλά θα πληροφορεί υπεύθυνα και τον ειδήμονα για το γεωλογικό παρελθόν της Ικαρίας.

Μα πιο σημαντικό απ' όλα είναι να γνωρίσουν οι νέοι τη «φύση» των βράχων που περπατούν και βλέπουν καθημερινά.

Καλούμαστε να εκτιμήσουμε τον γεωπολιτικό πλούτο της Ικαρίας α-

ναδεικνύοντας την ποικιλομορφία του, τη σπανιότητα των δειγμάτων του και, γιατί όχι, την αισθητική τους.

Σήμερα που τα Μεταλλεία Σιδηρομεταλλεύματος Αγ. Κηρύκου είναι κλειστά, οι διερευνητικές στοές για θειούχα μεταλλεύματα στους «Λαφαχάδες» είναι έρημες και εγκαταλελειμμένες, οι μεταλλευτικές στοές στην παραλία Θέρμων έχουν ξεχαστεί, πρέπει να σκύψουμε με σεβασμό και μέθοδο σε αυτό το «πλούσιο» παρελθόν της Ικαρίας.

Ενα «παρελθόν» που πρέπει να το ανασύρουμε, να το προβάλλουμε, να το διαφυλάξουμε, γιατί με αυτό τον τρόπο μπορούμε να κάνουμε τη ζωή μας καλύτερη.

ους, αφού παρατηρούνται σχετικά εύκολα και μπορούν να βρεθούν μαζί με το σαμιαμίδι- κοντά σε χωριά ή στα κράσπεδα των δρόμων.

Στο νησί έχουν παρατηρηθεί μέχρι σήμερα μόνο δύο είδη φιδιών, ο Εφιος και ο Σαπίτης. Δεν έχει βρεθεί κανένα είδος οχιάς, γεγονός που συνεπάγεται ότι στο νησί δεν φαίνεται να υπάρχει επικίνδυνος δηλητηριώδης φίδι. Ο Εφιος είναι το περισσότερο διαδεδομένο φίδι στην Ικαρία και οι ημερόβιες συνήθειές του το κάνουν ιδιαίτερα εμφανές και γνωστό στους ντόπιους.

Πολλά θαλασσοπούλια μπορούν να παρατηρηθούν στην ανοιχτή θάλασσα, όπως ο Αρτέμης και ο Μύχος. Στην περιοχή μπορεί να δει κανείς και ένα πολύ σπάνιο είδος γλάρου, τον Αιγαίογλαρο, ο οποίος φωλιάζει σε μικρές βραχονησίδες. Στα πιο ρηχά νερά μπορούμε να συναντήσουμε ψαροφάγα είδη, όπως ο Θαλασσοκόρακας καθώς και διάφορα είδη γλαρώνων.

Στις βραχώδεις ακτές της Ικαρίας βρίσκουν ασφάλεια πολλά είδη πουλιών, εκεί φωλιάζουν σημαντικά είδη αρπακτικών, ενώ άλλα στέκονται για

λίγο καθώς περνούν κατά τη μετανάστευση. Στο νησί παρατηρούνται αρπακτικά όπως ο Σπιζαετός, ο Πετρίτης, ο Ψαραετός, ο Μαυροπετρίτης, το Ορνιο, το Χρυσογέρακο, ο Φιδαιετός, ο οποίος και φωλιάζει στο νησί.

Οι περισσότεροι υγρότοποι του Αιγαίου είναι πολύ μικροί, όμως όλοι μαζί αποτελούν ένα σημαντικό δίκτυο για τα μεταναστευτικά υδρόβια πουλιά, που βρίσκουν ένα μέρος για να σταθούν, να ξεκουραστούν και να βρουν τροφή, ώστε να μπορέσουν να συνεχίσουν το μακρύ μεταναστευτικό τους ταξίδι. Στους υγρότοπους του νησιού συναντάμε και 2 είδη αμφιβίων τον Λιμνοβάτραχο και τον Πράσινο Φρύνο καθώς και ένα είδος νεροχελώνας γλυκού νερού, τη Γραμμωτή Νεροχελώνα, η οποία συναντάται σε κάθε μικρό υγρότοπο του νησιού. Από τα πουλιά μπορούμε να συναντήσουμε είδη όπως Νυχτοκόρακες, Εγκρέτες, Πορφυροτσικνιάδες, Κρυπτοτσικνιάδες κ.ά.

Οι φρυγανότοποι καθώς και η μεσογειακή μακία βλάστηση με τους υψηλούς θάμνους της Ικαρίας, όταν είναι ανθισμένοι, συγκεντρώνουν

πλήθος εντόμων που αποτελούν τροφή για πολλά μικρά πουλιά και ερπετά. Επίσης προσφέρουν θέσεις φωλιάσματος και ανάπαυσης για πολλά είδη πουλιών. Εδώ μπορούμε να συναντήσουμε τη σάυρα Οφίσωψ και σαμιαμίδα, καθώς και αρκετά είδη τσιροβάκων, Καρδερίνες, αλλά και μερικά μεγαλύτερα πουλιά όπως Κοράκια και Κουρούνες.

Τα πευκοδάση δεν χαρακτηρίζονται για την υψηλή παραγωγικότητα και λίγα είδη πουλιών έχουν προσαρμοστεί να ζουν σε αυτά, όμως προσελκύουν τα μεταναστευτικά πουλιά, γιατί προσφέρουν θέσεις ανάπαυσης.

Η θαλάσσια περιοχή της Ικαρίας είναι πολύ σημαντική για την προστασία θηλαστικών που κινδυνεύουν να εξαφανιστούν, όπως η Μεσογειακή Φώκια, το Ρινοδέλφιο και το Ζωνοδέλφιο. Στο νησί υπάρχουν και τρία είδη νυχτερίδας, που προστατεύονται, ο Ρινόλοφος του Blasius, η Μικρομυτιδα και η Πυρρομυτιδα.

Η ευρύτερη περιοχή της Ικαρίας και των Φούρνων έχει χαρακτηριστεί σημαντική από το κοινοτικό πρόγραμμα Corine και έχει προταθεί για

ένταξη στο Κοινοτικό Δίκτυο Φύση 2000, «για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων, της άγριας πανίδας και χλωρίδας». Η επιλογή έγινε κυρίως λόγω της μεγάλης βιοποικιλότητας, δηλαδή λόγω των πολλών τύπων βιοτόπων και των πολλών ενδημικών φυτών και ασπονδύλων που υπάρχουν στην περιοχή.

Ο μεγαλύτερος κίνδυνος για τη φύση της Ικαρίας προέρχεται από τις πυρκαγιές. Το καλοκαίρι του 1993 ένα μεγάλο ποσοστό των δασών κάηκε, στα νότια του νησιού. Η βόσκηση μετά τη φωτιά παίζει καθοριστικά αρνητικό ρόλο στο να αναγεννηθεί το δάσος, ενώ η αναδάσωση με ξενικά είδη είναι ένας επιπλέον κίνδυνος που απειλεί το φυσικό περιβάλλον.

Είναι σημαντικό να μην πληγεί ανεπανόρθωτα το φυσικό περιβάλλον και η ταυτότητα του νησιού, ώστε να εξασφαλιστεί η επιβίωση των σπάνιων ειδών.

Στο αφιέρωμα αυτό καθοριστική ήταν η συμβολή του κ. Ηλία Γιαννίση, του κ. Αγαμέμνονα Τσελίκα και της κ. Αργεντούλας Πάσχαρη. Τους ευχαριστούμε.